

Zarez

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 21. listopada 2.,4., godište VI, broj 140
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

Zagreb Film Festival

Proza - Adam Thirlwell

Nikola Visković - O erotoposu dirkanja

Romi - Između integracije i asimilacije

Gdje je što?

Info i najave 2-3
Priredio Milan Pavlinović

U žarištu
Razgovor s Markom Amerikom *Katarina Peović Vuković* 4-5
Filozofija i odgoj *Slavica Jakobović Fribec* 6
Stvaralačke industrije *Biserka Cvjetičanin* 7
HDZ i Furio Radin zajedno *Grozdana Cvitan* 8
Brijunski protokol *Andrea Dragojević* 9
"Jacques Derrida" kao ime za budućnost pisanja *Judith Butler* 10
Razgovor s Erikom Rémèsom *Lurent Courau* 16
Borba za cyberprostor *Marina Gržinić* 17

Proza
Grammatron *Mark Amerika* 5
Analna politika *Adam Thirlwell* 40-41
Čovjek s drvenom nogom *Boris Beck* 42-43

Riječi i stvari
Zarezi ludog smetlara *Ivica Juretić* 11
Quod me nutrit me destruit *Neven Jovanović* 44
Živi duh *Željko Jerman* 45

Esej
O erotoposu dirkanja *Nikola Visković* 12-15

Film
Zagreb film festival uzvraća udarac *Mirna Belina* 19

Vizualna kultura
Ptice umiru pjevajući *Silva Kalčić* 20

Glazba
Milano – Torino 1:0 *Trpimir Matasović* 29
Putovanja prostorom, vremenom i – ljetom *Marko Grdešić* 30

Kazalište
Kome pripada (loša) predstava? *Nataša Govedić* 31
Teatar Mani Gotovac iščitan determinističkim kaosom *Zvonimir Peranić* 32-33

Kritika
Žene obnavljaju sjećanja *Darija Žilić* 34-35
Ovisnost o znatiželji i fiksacijama *Grozdana Cvitan* 35
Prije nego što su životinje proplakale *Suzana Marjančić* 36
Izgređnik u suvenirnici ratne proze *Katarina Luketić* 37
Umjetnost, politika i ideologija novih medija
Katarina Peović Vuković 38
Matematički uzroci rasizma *Steven Shaviro* 39

Poezija
Njegov papagaj prevodi vjetrove i sjenke na trideset jezika
Željko Đurđević 43

@nimal portal
Dok svaki kavez ne bude prazan *Barnard Jan i Luka Oman* 46
Dani prijatelja životinja *Snežana Klopota* 46

Svjetski zarezi 47
Gioa-Ana Ulrich

Strip
Unbearable Teadiousness Of Being *Robert Crumb* 48

TEMA BROJA: Romi između integracije i asimilacije
Razgovor s Michaelom Guetom *Stojan Obradović* 21-22
Razgovor s Inom Zoon *Ivan-Filip Jakopović* 23
Sahranite me uspravno *Isabel Fonseca* 24-25
Razgovor s Bojanom Munjinom *Lovorka Kozole* 26-27
Razgovor s Alijom Mešićem *Branko Galić* 28

Oglašavajte se u Zarezu
www.zarez.hr
Povoljnije cijene oglasa već od 500 kn (bez PDV-a)

* posebne pogodnosti za kulturne institucije
* popusti za serije oglasa

tel. 01/ 4855-449, 4855-451
e-mail: marketing@zarez.hr
kontakt osoba: Viktorija Kudra Beroš

Izgubljeni u divljini

Milan Pavlinović

Jim Morrison, *Divljina, izgubljeni spisi, preveo Miloš Đurđević, Šareni dućan, 2003.*

Pokojni Jim Morrison jednom je izjavio da kad piše pjesme najprije čuje melodiju pa onda uz nju stvara stihove, a i ova zbirka pokazuje da Morrisonova poezija bolje funkcionira s glazbom. Bio je pjesnik u interpretaciji nadahnut oralnom tradicijom *beat* pjesništva, Jacka Kerouaca i Allena Ginsberga i u zvonkosti njegovih riječi osjećaju se klavijature Raya Manzareka i bubnjevi Johna Densmorea tako prirodno, kao saksofon Charlieja Parkera u Kerouacovoj prozi. Morrison je s Doorsima snimio šest albuma, a nakon njegove smrti 1978. preostala trojica članova na snimke njegovih recitacija snimili su glazbu i objavili *An American Prayer*. Svi studijski i živi albumi, a posebice posthumna ploča, najbolje dočaravaju Morrisonovo pjesničko umijeće. Pojedine pjesničke slike iz *An American Prayer* nalaze se i u ovom izdanju. Morrison je za života snimio sate i sate svoje poezije, a američki glazbenik Fatboy Slim prije nekoliko godina skladao je pjesmu na stihove *Bird of Prayer*. Knjiga koju u solidnom prijevodu Miloša Đurđevića popraćenom i izvornikom donosi Šareni dućan, jedan od rijetkih domaćih izdavača s ukusom i koncepcijom, prvi put je objavljena 1988.

Morrison je prije smrti objavio tri zbirke poezije – koje je u nas preveo Vojo Šindolić u knjizi *Višije* u izdanju Feral Tribunea – a ovaj izbor predstavlja njegove izgubljene rukopise. Riječ je o spisima koje je skupio i priredio njegov prijatelj Frank Lisciandro, a u našem su izdanju reproducirane stranice izvornika i prikazuju Morrisonov proces stvaranja i koncepciju. Autor predgovora je Darko Glavan, jedan od najboljih domaćih poznavatelja grupe Doors, dok je sastavljač malog, ali korisnog pojmovnika urednik Krunoslav Jajetić. Glazbi grupe Doors lijepo se vraćati jer se uvijek možemo osjećati posebno i uzvišeno, a s izdanjem poput ovog koje možete kupiti za malo novca u hrvatskom prijevodu ne možete biti razočarani. Naravno, ako ste slušali Doorse, ako se ne plašite povratka iz prošlosti *pjesama nevinosti i iskustva* i ako istinski volite jedan od rijetkih bendova koje su stvorili originalan i neponovljiv *groove*. Samo je stvar u tome da prihvatite izazov i poslušate bubnjara Densmorea: *Kad Doorsi pozovu, ja skačem. To je moja poezijest.*

O kulturi pedesetih

Katarina Luketić

Pedesete: Pedesete godine u hrvatskoj umjetnosti, Dom HDLU-a, Zagreb, od 24. listopada do 17. prosinca 2004.

Pedesete je naziv izložbe posvećene hrvatskoj umjetnosti pedesetih, koja će se otvoriti 24. listopada u 12 sati u Domu HDLU-a, te trajati do 17. prosinca. Riječ je o velikoj interdisciplinarnoj izložbi koja uključuje desetak suradnika iz raznih područja i veliki broj izložaka kojima će se nastojati rekonstruirati pedesete, revalorizirati tadašnja umjetnička produkcija i uopće uhvatiti *duh* jednog vremena. Od EXATA 51, ljubljanskog govora Miroslava Krleža i pojave časopisa *Krugovi*, do Dubrovačkih ljetnih igara, Zagrebačke škole crtanog filma i dizajna svakodnevnih predmeta, izložba predstavlja vrhunec hrvatske umjetnosti koji su nastali u vremenima političke represije i Golog otoka, ali i postupnog *otopljanja* prema Zapadu.

Za takav su izbor zaslužni Zvonko Maković kao idejni začetnik i glavni koordinator izložbe (zadužen i za sekciju slikarstva i skulpture), te autori pojedinih sekcija: Ljiljana Kolešnik (likovna kritika), Darja Radović-Mahečić (arhitektura i urbanizam), Jasna Galjer (dizajn), Nikola Batušić (kazalište), Eva Sedak (glazba), Hrvoje Turković (film), Marija Tonković (fotografija), Velimir Visković (književnost).

Osim po visokoj umjetničkoj razini izloženih djela, *Pedesete* su i po koncepciji, interdisciplinarnosti i višeznačnosti zasigurno jedna od najvažnijih izložbi ove godine. Premda su slično osmišljene izložbe bile organizirane po europskim metropolama, u Hrvatskoj je takav šire kulturološki pristup iznimno rijedak (osim poznatog *Gundulićevog sna* teško se sjetiti još koje). Tim je zanimljivije vidjeti kakvu su i koliko slojevitom sliku pedesetih osmislili ovi autori.

impresum

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, fax: 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić

uredništvo: Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafički urednik: Željko Zorica
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinić
tisak: Tiskara Zagreb d.d.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

Libru Liberu # 14 za 35 kn možete nabaviti u knjižarama

Zagreb » Knjižara Agm, Teslina 7; Knjižare Matice Hrvatske, Matična 2 i Ivana Lučića 3; Knjižara Dominović, Trnjanska 54 a; Knjižare Meandra, Opatovina 11 i Kapitol Centar; Knjižara Profil Megastore, Bogovičeva 7; Knjižara Prosvjeta, Trg Petra Preradovića 5; Superknjižara, Savska - Pula » Knjižara Castropla, Zagrebačka 14; Superknjižara, Rooseveltov trg 4 • Osijek » Knjižara Svjetla Grada, Trg A. Starčevića 4 • na Internetu » www.superknjižara.com

vrijeme reklama

radikalne seksualnosti

01: VRIJEME REKLAMA: Ako je oglašavanje postalo komunikacija 21. stoljeća, religija i jedini način držanja društva na okupu, onda je jedna od najbitnijih praksi razotkrivanje mehanizama pomoću kojih se stvara značenje u reklamama. Libra donosi neke od temeljnih tekstova teorije reklama i intervjue s njezinim tvorcima (Ewen, Jhally, Twitchell, Williamson, Harms i Kellner).

02: AVANT-PORNO: Libra prevodi suvremene američke autore koji otkrivaju seks kao nomada, halucinatornu vampirsko-mutantsko-religijsku formu žudnje za Douga Ricea, i tumor slobode, kratki spoj svih oblika oslobađanja i ekstatičnih povezivanja, za Euridice.

03: RADIKALNA SEKSUALNOST U PROZI: Domaći autori na tankom ledu nomadske seksualnosti - momačke večeri i demonske striptize, svećenici i životinje, kućna video pornografija, majke, fetiši na bicikle i odgovor na pitanje kako seks i film mogu biti smrtonosni. Stipančić, Lujanović, Alčevski, Bogunović, Kalamujić, Stiponja i Brkljačić.

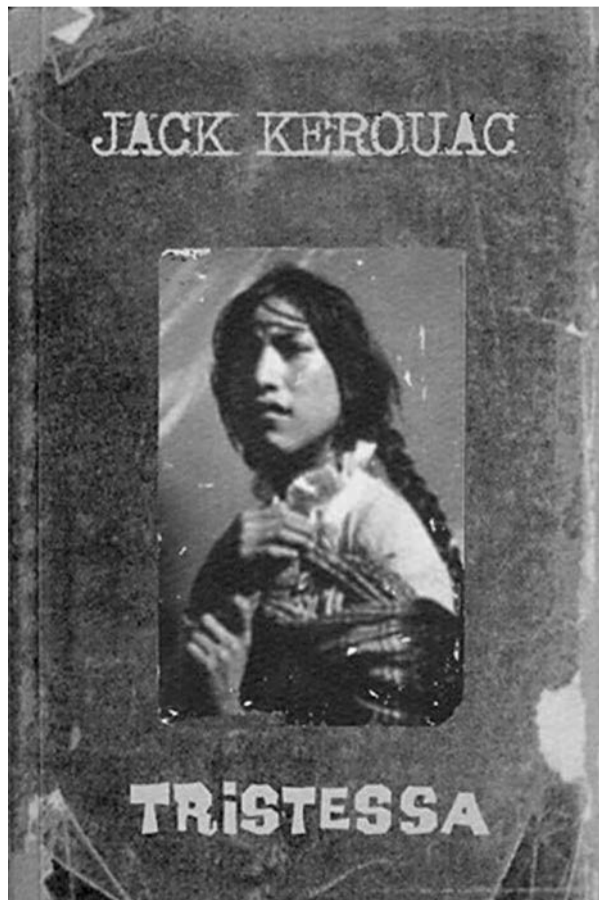
Katolik i tužna žena

Milan Pavlinović

Jack Kerouac, *Tristessa*, prijevod Vojo Šindolić; Šareni dućan; Koprivnica, 2004.

Jack Kerouac objavio je *Tristessu* 1960., tri godine nakon svojega slavnog romana *Na putu*. Kerouac je najpoznatiji pisac Beat generacije, a slavan je postao po tom romanu ceste u kojem je opisao svoje avanture s Nealom Cassadyjem i Allenom Ginsbergom. U svim djelima Kerouac je pisao o ljudima iz svoga života i o događajima u kojima je sudjelovao, a najpopularniji bitnik je bio i zato što njegova proza i poezija imaju ritam jazza i bluesa. Obje odlike koje su ga proslavile prisutne su i u ovome kratkom romanu. Kerouac je početkom kolovoza 1955. doputovao u Meksiko gdje je proveo dva mjeseca. U tom razdoblju napisao je dva remek-djela koja spadaju u njegova najznačajnija i najkvalitetnija ostvarenja, *Tristessu* i zbirku pjesama od 242 pjevanja *Mexiko City Blues*. Pojedine pjesme iz te zbirke Kerouac je snimio s jazz glazbenicima krajem pedesetih godina, a snimke su 1999. objavljene na jednom CD-u. U njima se pisac predstavio kao jedinstven recitator svoje ritmičke proze. Zahvaljujući odličnom prijevodu Voje Šindolića, i naš prijevod *Tristessa* zadržao je taj ritmički model i spontanost piščeva jezika.

Roman je nastao na temelju njegovih dnevnika zabilježaka nastalih u Mexico Cityju 1955., gdje se zaljubio u Indijanku Esperanzu Villanueva Tercerero, višegodišnju morfijsku ovisnicu i prostitutku. Esperanza se u romanu zove Tristessa, a osim nje Kerouac je kao predložak za likove koristio mnoge osobe koje je susreo tijekom boravka, a jedan od likova temelji se i na piscu i njegovu prijatelju Williamu S. Burroughsu. Sudeći prema ovom romanu, Kerouacova izjava *Ja nisam bitnik, ja sam katolik* nije bila reklamna poza. Lirski i suosjećajno opisujući Tristessin patnički život, uspio je ostaviti iskreno svjedočanstvo svojih religioznih razmišljanja. Bob Dylan je jednom rekao da je *Na cesti* pročitao 1959. i da mu je taj roman promijenio život, a mnogo godina kasnije glumac Johnny Deep za Kerouacov kišni mantil platio je 15.000 dolara. Njih su dvojica jedni od mnogih na koje je Kerouac snažno utjecao, a *Tristessa* je još jedno od njegovih dijela koje pokazuje zbog čega je taj pisac uvijek suvremen i važan. ■

anketa

Ubijanje vremena

Mario Kovač,
kazališni redatelj i slobodar

Navedite nekoliko knjiga koje trenutno čitate ili namjeravate čitati.

– Već mi se dulje vrijeme po sobi skupljaju nepročitane knjige. Što zbog radnih obaveza, što zbog intenzivnog društvenog života naprosto nikako da ulovim dovoljno vremena za koncentrirano čitanje s razumijevanjem. I tako zadnjih nekoliko mjeseci svaku kupljenu ili posuđenu knjigu jednostavno stavljam na jednu od hrpica u sobi (hrpica *obavezno pročitati što prije*, hrpica *pročitati čim ulovim vremena*, hrpica *ako ulovim vremena*, hrpica *neobavezno pročitati*, hrpica *pročitati jer moram...*). Vaša anketa me potaknula da konačno te hrpice dovedem u neki prividni red i probam bolje organizirati svoj raspored za čitanje. Za početak, izbrojio sam da je riječ o 47 naslova, tematski potpuno različitih. Kako bi zauzelo previše mjesta da ukratko pišem o svakoj od tih knjiga (a neke to i ne zaslužuju) koncentrirat ću se na nekoliko naslova pri vrhu hrpice *obavezno pročitati što prije*:

Joško Palavrić, *Gerila na asfaltu*, svojevrsna je dnevnička kronika gerilskih akcija ultraljevičara u Italiji krajem sedamdesetih koje su kulminirale otmicom i ubojstvom Alda Mora. U današnje doba procvata vjerskog fanatizma garniranog samoubilačkim, razornim terorizmom, zanimljivo je pratiti pisanje autora koji se ne ograničava samo na puke opise i osudu terorističkih poduhvata, nego istražuje i uzroke nezadovoljstva koji su natjerali mlade intelektualce cijele jedne generacije na oružani otpor.

Isaac Asimov, *Primicanje katastrofa*, idealno je štivo za svakog potencijalnog samoubojicu koji traži konkretni razlog za preuranjeni odlazak s ovog svijeta. Izrazito pesimistično, a opet potpuno realno i argumentirano, Asimov predviđa crnu budućnost planeta na kojem živimo. Podijelivši moguće katastrofične scenarije na pet vrsta (sažimanje svemira uz kolaps zvijezda, smrt Sunca, uništenje prirodnim katastrofama, ratna razaranja koja uključuju oružja u rasponu od nuklearne bombe do mikroorganizama te, konačno, propast zbog iscrpljivanja prirodnih bogatstava) autor naizgled ne pruža Zemlji ni najmanju šansu za opstanak. Tek s vremena na vrijeme sramežljivo pripomene da se većina zlokobnih scenarija može izbjeći ako se, nekim čudom, svi resursi ljudskog znanja, volje i kreativnosti usmjere prema tom cilju. Nažalost, u svijetu gdje se najviše novca, energije i vremena troši na skupljanje osobnih dobara i bogatstava, i Asimov je svjestan da sanja Utopiju. Cvrčci će ipak odvesti i sebe i Mrave u zajedničku propast.

Lars von Trier, *Interviews*: Jednostavno, čovjek mi je najdraži živući filmski redatelj (nakon živog, ali neaktivnog Wernera Herzoga) i zanima me što ima za reći. Često napadan zbog antiamerikanizma i navodnog ženomrštva, u ovoj knjizi se, kroz niz intervjua u rasponu od studentskih dana do posljednjeg filma *Dogville*, može sustavno pratiti razvoj njegovog umjetničkog i osobnog razmišljanja.

Navedite nekoliko internetskih stranica koje osobno volite ili smatrate vrijednima pozornosti.

– www.teatar.com.hr je stranica koju dosta često posjećujem. Kako kod nas ne postoje nikakvi re-

doviti i relevantni izvori informiranja o kazališnom događanjima kod nas i u svijetu (pogotovo ako ta događanja nisu vezana za isprazne skandale), drago mi je da si je urednica Nora dala truda da redovito popratiti ista. I većinu ostalih vijesti pratim preko web portala jer mi to oduzima manje vremena nego listanje novina ili gledanje televizije. Surfajući web portalima osjećam se manje izložen inflaciji estradizacije novinarstva. U izjednačenoj borbi uistinu dobrih domaćih portala, za mrvicu ispred ostalih vode www.index.hr i www.kupus.net.

S obzirom na činjenicu da mi je astronomija jedan od važnijih hobija, u zadnje vrijeme intenzivno pratim stranice www.esa.int i www.nasa.gov ponajviše zbog trenutačno vrlo zanimljive misije Cassini-Huygens, koja svakodnevno šalje sjajne fotografije i nova saznanja vezana za Saturn te njegove satelite i prstenove. Za one bujnije mašte, preporučam stranicu www.setiathome.ssl.berkeley.edu gdje se mogu, ne napuštajući stan ili posao, uputiti u potragu za izvanzemaljskom inteligencijom.

Iako mi je aktivizam putem Interneta (razne peticije, donacije i prepucavanja elektroničkom poštom) zapravo žaljenja vrijedno pokušavanje ignoriranja vlastite inertnosti, jer mnogo više vrijedi svaka minuta rada na terenu nego beskonačno surfanje u virtualnom prostoru, spomenut ću bar jednu stranicu koja pruža priliku svima fino uhlebljenima s dobrim priključcima te brzim vezama da makar na taj način učine svoje dobro djelo dana: www.thehungersite.com, gdje će naći i dosta linkova na slične stranice.

No mnogo vam toplije preporučam da odvojite jedan dan vikenda ili godišnjeg odmora za posjet i pomoć nekom dječjem domu, bolnici, ustanovi za pomoć osobama s posebnim potrebama ili nevladinoj humanitarnoj organizaciji. Lista istih je beskonačna i lako dostupna svakome tko se iole potruđi.

Čime se u posljednje vrijeme osobno bavite, što privlači vašu intelektualnu pozornost ili koje vam se teme u kulturi/javnosti čine zanimljivima?

– Prošla dva tjedna bila su mi iznimno naporna jer sam odradio dvije premijere: kazališnu (*Bijeli klan* Damira Miloša u Dječjem kazalištu Dubrava) i filmsku (*Čuvaj se Sinjske ruke* u sklopu ZFF-a), pa ću vjerojatno uzeti mali radni odmor. To znači da ću većinu vremena provesti doma pišući neke stvari sebi za dušu. Ovih dana dovršavam svoju drugu zbirku kratkih priča, uređujem za izdavanje vrlo intrigantan prvi roman Igora Kolovrata vezan za njegov prisilni boravak u zatvoru Remetinec, te pripremam promotivne kampanje za dvije upravo izašle knjige: Rose Lee Goldberg *Performans – od futurizma do danas* i Bore Lee (možda treba –a?) *Pjesme izviru iz duše*. Autore i tematiku ne vezuje ništa osim prezimena. ■

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ - izrezati i poslati na adresu:
dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na zarez: 6 mjeseci 120.00 kn s
popustom 100.00 kn, 12 mjeseci 240.00 kn s popustom
200.00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti
i učenici mogu koristiti popust: 6 mjeseci 85.00 kn, 12
mjeseci 170.00 kn

Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

e-mail: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:

2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i
obavezno poslati na adresu redakcije.

Filozofija i odgoj

Slavica Jakobović Fribec

Prikriveni sukob između neutralnosti znanja i odgoja za vrijednosti

Trinaesti dani Frane Petrića, Cres, od 20. do 25. rujna 2004.

Organizaciji Hrvatskog filozofskog društva, u Cresu se od 1992. održava manifestacija Dani Frane Petrića s dva međunarodna znanstvena skupa. Jedan je posvećen renesansnim filozofskim tradicijama i Frani Petriću, svjetski poznatom *našijencu*, filozofu i polihistoru; a drugim se svake godine aktualizira neka suvremena problematika. Ove je godine, prigodom 110. obljetnice rođenja hrvatskog filozofa Pavla Vuk-Pavlovića, utemeljitelja filozofije odgoja u Hrvatskoj, održan međunarodni skup *Filozofija i odgoj u suvremenom društvu*, na kojem je predstavljena njegova knjiga *Filozofija odgoja* te zbornik o životu i djelu.

Petrićev rodni grad bio je mjesto susreta stotinjak sudionika/ica iz petnaest zemalja, među kojima je bio velik broj srednjoškolskih profesora/ica filozofije. Uz znanstveno-teorijske teme uvelike su bile prisutne i teme o alternativnim metodama nastave i novim programima (filozofije), te o novoj ulozi učitelja/ica u postindustrijskom društvu. Središnja tema skupa bila je ona o prikrivenom sukobu između neutralnosti znanja i odgoja za vrijednosti.

Pred stoljećem znanja bez umijeća poučavanja?

Nastavno posredovanje znanja i nagli razvitak znanosti, prema riječima predsjednika Programskog odbora simpozija Milana Polića, već su u drugoj polovici 20. stoljeća vodili oblikovanju novih obrazovnih i odgojnih paradigmi u školskom sustavu. No, da se u Hrvatskoj stvari sporo mijenjaju pokazalo je već uvodno izlaganje Borisa Kalina koje je smjeralo u meritum stvari – nastavničku kompetenciju onih koji posreduju znanje na najvišoj razini. U hrvatskoj pravnoj regulativi umijeće poučavanja i nastavničke kompetencije učitelja i nastavnika osnovnih i srednjih škola čvrsto su definirani, što s uvjetima za izbor sveučilišnih nastavnika nije slučaj. Zasad dominantnu ulogu u kriterijima izbora u znanstveno-nastavnička zvanja na sveučilištima imaju isključivo znanstvena postignuća koja se dokazuju brojem objavljenih i citiranih znanstvenih radova, a minimalnu ili nikakvu postignuća u stručnom i nastavnom radu. Stoga se čini da je još na snazi stara pedagoška maksima: *Poučavaj onako kako su tebe poučavali!* Takva je naslova nedavno obja-

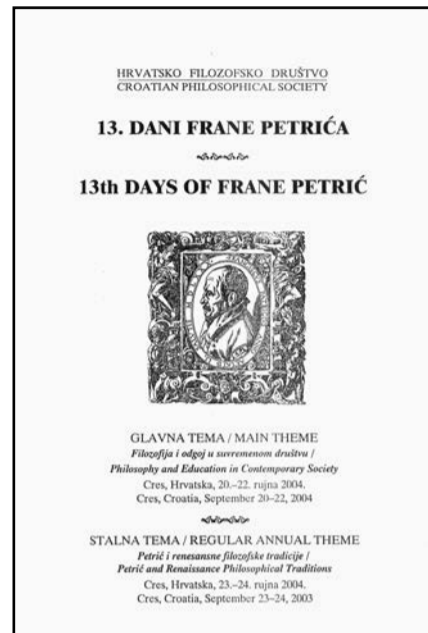
vljen tekst u *Školskim novinama* u kojem se zahtijevala reforma sveučilišta. Da je ona nužna svjedoči i izrada novog zakona kojim se objedinjuju znanost i obrazovanje odnosno visoko školstvo. Hoće li primjena tog zakona, kad bude donesen, potvrditi Polićevu tezu da *ulaganje u obrazovanje postaje najvažnija privredna investicija?* Jer u tom je uvelike i smisao harmonizacije s europskim obrazovnim prostorom. U trenutku pisanja ovog teksta lavina gorućih problema u hrvatskom školstvu, ali bez radikalnog zaokreta vlasti u odnosu na prosvjetu i znanost, dovela je do općeg štrajka u kojem je sudjelovalo oko 60 tisuća prosvjetnih radnika...

Protiv predrasuda – odgojem za slobodu, obrazovanjem za autonomiju

Za komunikacijski aspekt odgoja u središtu je pojam osobe i razvoj osobnosti (posebnosti, autonomije, slobode i kreativnosti). Kako je istaknuo Polić, to je činjenica novijeg datuma, jer se tek s uspostavom građanskog društva i razvojem filozofije samosvijesti uspostavila mogućnost razlikovanja odgoja od obične, ili češće, prikrivene manipulacije. Sve donedavno pedagozi su djeci autoritarno i odvojeno posredovali vrijednosti i znanja kroz "moralni odgoj" s jedne i "obrazovanje" s druge strane, podržavajući time već stvoren privid da obrazovanost ljude ne čini boljima, kao i da je moguće odgojiti ljude dobre iako neuke. Takav je autoritarni "odgojni" pristup podržavao autoritarne i tradicionalističke odnose kojima je i sam bio uvjetovan. Da oni nisu posve iščezli jer se uporno obnavljaju kao nove društvene i kulturne predrasude, upozorio je Lino Veljak iz Zagreba. Stoga, umjesto na stvaranju poželjne svijesti, nužno je djelovati na stvaranju pretpostavki za razvijanje samosvijesti (od predrasuda oslobođenih ljudskih bića): *odgojem za slobodu i obrazovanjem za autonomiju*. U tom je smislu o odgoju promišljala većina izlagača/ica, naglašavajući ili spoznajno-vrijednosnu ili manipulativnu stranu odgoja, a češće problematizirajući sam vrijednosni sustav (potrošačkog) društva: konzumerizam (Tafra, Čakardić), partikularizaciju znanja uz dominaciju i diktat ontologiziranog kapitala (Sadžakov), medije kao univerzalne odgajateljke, gubitak odgovornosti kod mladih, agresivnost kao poželjni oblik ponašanja (Čurko), a Čakardić i Jurić su naglasili potrebu za obnavljanjem utopijskih dimenzija.

Iskustva u poučavanju i nastavi filozofije

O iskustvima u nastavi filozofije u europskim zemljama čuli smo od Luise Dreyer i Marie Muck iz Njemačke, Carolyn Brina i Gail Darke iz Velike Britanije, Katalin G. Havas iz Mađarske i Grigorisa Mouloudoudisa iz Grčke. Raffaella de Sanctis, govoreći o iskustvima talijanskih srednjoškolskih profesora, primijetila je da je u dru-

tvu mobitela i računala, hiperteksta i rizomatskog mišljenja veoma teško procijeniti koliko još interesa pobuđuje filozofiranje. Filozofija je postala moda, pa više ne *odgaja* za vrednote, nego očarava kao što to čini životni stil nekoga glumca ili pjevača. Naprotiv, za Laimutė Jakavonytė, profesoricu s vilnijuskog sveučilišta, upravo je poticajno zapažanje kako napredne tehnologije, osobito multimedijske i digitalne mreže, kao i porast čvrstog filozofskog materijala na *webu*, mijenjaju

klasični sokratovski (dijaloški) i platonovski (akademski) pristup studiju filozofije. Kako voditi filozofski razgovor s djecom u ranoj dobi (što zahtjeva reviziju i tradicionalne slike *djeteta* i samog *filozofiranja*) objasnila je Vera Bekes s Mađarske akademije znanosti iz Budimpešte. Mladen Živković s Visa zalagao se za donošenje *etičkog kodeksa učitelja* kojim bi se zaštitio dignitet *umijeća poučavanja* kao profesije, utemeljen na hrvatskoj tradiciji filozofije odgoja i holističkom pristupu Pavla Vuk-Pavlovića, o kojem je govorila Marija Bratanić iz Zagreba. Na filozofsko pak utemeljenje pojma *paideje*, kojim se objedinjuju odgoj i obrazovanje kao vještina, vrlina i znanje, a bez čega se vještina odgoja okreće u manipulaciju, vrlina u porok, a znanje u indoktrinaciju, upozorio je Ćiril Čoh iz Varaždina.

Frane Petrić – trajni istraživački izazov

Krug tema posvećenih Petriću ove je godine obuhvatio njegovu *etiku* (Festini iz Rijeke i Balić iz Križevaca) *filozofiju matematike* (Zechić iz Zenice), *teme mladog Petrića* (De Sanctis iz Italije), *teme zrelog Petrića* (Ryan iz SAD i Bekavac Basić iz Zagreba) i *receptiju* Petrićeve filozofije (Martinović iz Dubrovnika i Petković iz Zagreba). O *renesansnim filozofskim tradicijama* govorili su Škuljević (Zenica) i Paušek-Badždar (Zagreb) a Krunoslav je Pranjić (Zagreb) održao predavanje o hrvatskoj recepciji Erazma Rotterdamskog. Zainteresirane upućujem na časopis *Filozofska istraživanja*, gdje će biti objavljena izlaganja većine sudionika. ■

Koncertna direkcija Zagreb... ...Vaša doza kulture!

Pretplata na vrhunske cikluse traje i tijekom listopada

SVIJET GLAZBE

FORTE F FORTISSIMO

u KD Vatroslava Lisinskog

CANTABILE

HRVATSKI BAROJNI ANSAMBL

u Hrvatskom glazbenom zavodu

PIANO P PIANISSIMO

u Preporodnoj dvorani Narodnoga doma

Svi pretplatnici ciklusa Piano Pianissimo i Cantabile na poklon dobivaju CD *Lamenti* Lidije Horvat Dunjko i Edina Karamazova

Koncertna direkcija Zagreb

Kneza Mislava 18 / HR - 10000 Zagreb
tel: +385 (1) 4501 200 / fax: +385 (1) 4611 807
e-mail: info@kdz.hr / www.kdz.hr

Kulturna politika

Stvaralačke industrije

Biserka Cvjetičanin

Brojne su definicije kulturnih/stvaralačkih industrija, od užih koje obuhvaćaju dizajn, arhitekturu, multimedijске djelatnosti, film, radio i televiziju, izdavačku djelatnost, modu, do onih koje, uz navedeno, uključuju i reklame, tržište umjetnina i antikviteta, video, muziku, izvedbene umjetnosti, softvere. Najčešće ih se definira kao aktivnosti koje imaju porijeklo u individualnom stvaralaštvu, umijeću i talentu, i koje omogućuju stvaranje posla i dobiti

Nedavno je na konferenciji posvećenoj regionalnoj suradnji neki sudionik "zavapio": "Molim, samo nemojmo o *arts management, training, capacity building, implementation, cultural policy-making*, ...danas više nema skupa na kojem se o tome ne govori!". Doista su to top teme mnogih međunarodnih rasprava na kojima se dobar, stari pojam kulturnog razvoja negdje usput zagubio, osobito pod naletom niza novijih pojmova i izraza u kulturi. Vizualna antropologija, ekosustav kulturnih industrija, stvaralački modernitet, tek su neki koji, na različitim razinama, upozoravaju na brze kulturne i ekonomske preobrazbe u svijetu.

Stvaralaštvo – ključna tržišna prednost

Zajedničke su svim tim pojmovima kulturne/stvaralačke industrije koje su, prema mišljenju australskog znanstvenika Toma O'Regana postale "dominantna konfiguracija ekonomskog razvoja na regionalnoj i nacionalnoj razini". U nekim analizama, na primjer britanske vlade (*Creative Industries Mapping Document*, 2001.), predviđa se "da će najuspješnija privredna grana u 21. stoljeću biti stvaralačke industrije". Postoje brojne definicije kulturnih/stvaralačkih industrija (štoviše, prema nekim stručnjacima, na primjer Steveu Redheadu, to su dva odvojena pojma), od užih koje obuhvaćaju dizajn, arhitekturu, multimedijске djelatnosti, film, radio i

televiziju, izdavačku djelatnost, modu, do onih koje, uz navedeno, uključuju i reklame, tržište umjetnina i antikviteta, video, muziku, izvedbene umjetnosti, softvere. Najčešće ih se definira kao aktivnosti koje imaju porijeklo u individualnom stvaralaštvu, umijeću i talentu, i koje omogućuju stvaranje posla i dobiti.

Parafrazirajući naslov poznate knjige Vijeća Europe o kulturi i razvoju *S rubova u središte*, možemo reći da se posljednjih godina, osobito nakon 1995., u svjetskim razmjerima takvo kretanje odnosi prvenstveno na kulturne/stvaralačke industrije. "Stvaralaštvo će donijeti ključnu tržišnu prednost, te stoga treba odgovoriti na taj izazov u svim elementima društva", navodi se u britanskom dokumentu. Stvaralačke industrije zauzet će središnje mjesto u "novoj ekonomiji" koja sve više postaje informacijska, globalna i umrežena. Poruku su shvatile mnoge zemlje, pa nije čudno da je brazilski ministar kulture Gilberto Gil, i sam umjetnik, predložio, u suradnji s UNCTAD-om, osnivanje mreže, odnosno međunarodnog foruma o stvaralačkim industrijama koji bi kao partnere uključio vlade, civilno društvo i umjetnike. Hrvatska (vlada) bi trebala poduprijeti ovu inicijativu.

Tri aspekta stvaralačkih industrija

O'Regan istražuje kulturne industrije prije svega u odnosu na informacijske i komunikacijske tehnologije (ICT) i širu informacijsku ekonomiju/ekonomiju znanja. Proučavanje proizvodnje digitalnog sadržaja u posljednje dvije godine u Australiji (2002.-2003.) upozorilo je na potrebu izrade takvih strategija digitalnog sadržaja u kojima će knjižnice, muzeji i druge kulturne institucije imati važnu ulogu, odnosno biti partneri. Međutim, još je otvoreno pitanje kakvu politiku primijeniti na kulturne/stvaralačke industrije. Hoće li u središtu te politike biti stvaralački *clusteri*, pita se Andy C. Pratt,

predavač na *London School of Economics* i autor u specijalnom broju časopisa *Culturelink* o razumijevanju kulturnih industrija, u kojem također postavlja indikativno pitanje: "Je li više manje?". On s pravom upozorava da nisu sve stvaralačke industrije tržišno orijentirane, pa čak i one koje jesu, nisu to uvijek i kontinuirano. Istodobno, teško je empirijski definirati neki *cluster*, jer se razlikuju po opsegu, broju, međuaktivnostima i međuovisnostima. Ono što jedino znamo, naglašava Pratt, jest da se njihovi sadržaji brzo mijenjaju. Paul Jeffcutt, profesor na *Queen's University*, Belfast, ističe tri procesa koja obilježavaju stvaralačke industrije: one su transsektorske, transstrukovne i transresorske, što znači da je riječ o dinamičnom i interaktivnom procesu, o njihovoj visokoj umreženosti. Transsektorske su na razini međupovezanosti medija, informacijske industrije i kulture/umjetnosti, transstrukovne jer ih oblikuje međupovezanost različitih domena (na primjer, vizualna umjetnost, video, glazba itd.), a transresorske na razini povezanosti između pojedinih ministarstava, odjela, trgovačkih i obrazovnih tijela itd. Ova međupovezanost postavlja probleme pred kulturne politike koje moraju širiti područje svojih istraživanja i analiza do skoro, usudila bih se reći, holističkog pristupa kulturnim/stvaralačkim industrijama.

Znanje, stvaralaštvo, inovacija

Znanje, stvaralaštvo i inovacija su u središtu istraživanja ovih znanstvenika, okupljenih oko časopisa *Media International Australia incorporating Culture and Policy* (MIA) Sveučilišta u Queenslandu, Australija. Nije li vrijeme da se u Hrvatskoj osnuje, samostalno ili u okviru jednog od sveučilišta, centar ili institut za istraživanje (i primjenu) kulturnih/stvaralačkih industrija? Možda bi Sveučilište u Rijeci, svojim otvorenim i dinamičkim pristupom novim izazovima, moglo odgovoriti i ovom izazovu. ▣

info/najave

Titovo razdoblje najznačajnije u povijesti Hrvatske

Rade Dragojević

Intervju sa Šimom Vranićem, hrvatskim Dutschkeom, vrhunac je novog broja *Gordogana*

Gordogan, kulturni magazin, zima-proljeće 2004., glavni urednik Branko Matan; Udruga za kulturu Gordogan, Zagreb

"Nikad više osam šezdeset", pjevao je svojedobno Džoni Štulić. I doista, nikada više – osim u časopisu *Gordogan*. U drugom broju, zima-proljeće 2004., čeka nas intervju sa Šimom Vranićem, hrvatskim

Dutschkeom, kako su ga zvali. Tu se stari šezdesetmaš prisjeća onih nekoliko dana i noći u Zagrebu 1968. godine kad je ovaj grada nakratko, ali samo nakratko, oglasio svoj priključak sa svijetom. No, ta tzv. studentska lipanjska gibanja prošla su u hipu, a smijenila su ih neka nova studentska gibanja, dvije-tri godine kasnije, koja su bila bitno provincijalnija. U intervjuu je simpatično pročitati da je Marko Veselica, poznat i kao *hrvatski Mandela*, bio obični *sirovi komitetlja*. Vrhunac intervju je svakako Vranićevo objašnjenje zašto je Titovo razdoblje bilo najznačajnije za Hrvatsku. Prenosimo to u cjelosti: "Reći ću samo da je to (jugoslavensko razdoblje) ipak najznačajnije razdoblje u cjelokupnoj povijesti Hrvatske. I to po svemu: i vojnički i ekonomski, i umjetnički i filozofijski, i društveno i politički. U Titovom razdoblju Hrvatska se etablirala kao moderni politički entitet, povjerovala u sebe. I što je najvažnije: izborila granice. Razdoblje od 1941. do 1991. godine najslavnije je razdoblje u povijesti hrvatskog naroda, a Socijalistička Republika Hrvatska najuspješnija država u toj povijesti. Zapravo, jedina. Jer je ovaj Tuđmanistan samo prelazna, veoma kratkotrajna i veoma neuspješna epizoda. To jednom treba reći. Šutjeti o tome, to znači sudjelovati u zatupljivanju generacija koje narastaju, i kojima je potreban jasniji polaz u ono što ih čeka, naime europska talionica naroda i posve pomahnitali razvrat kapitalizma". Evo, to je rekao Vranić, i te su rečenice posve sigurno vrhunac ovog broja *Gordogana*, ali ne samo njega.

Dekonstrukcija Wonderlanda

Drugi vrhunac časopis u ovom broju dostiže u kritici knjige *Wonderland* Nenada Ivića, naslovljenoj *Roman za one koji ništa n čitaju*. Ponešto ljutiti kritičar autora naziva, među ostalim, naklappalom, žonglerom općih mjesta mlogradanštine; zapravo i sam je autor po Iviću *petit bourgeois*. Samo da spomenemo da je Koščec radnju smjestio na Odsjek za francuski jezik i književnost zagrebačkog

Filozofskog fakulteta, na kojem radi i sam Ivić. Stoga, možda je ovo kritika lika, možda svojevrsna pobuna karkatera iz romana. Ali tko će to znati. Između ta dva najzanimljivija momenta u časopisu smjestila se čitava hrpa drugog zanimljivog štiva. Recimo, tekst Denisa Kuljiša o Novom valu gdje on zaključuje, a u podnaslovu teksta je to i istaknuto, kako su zagrebački novovlaovci odmah udarili u populizam i nacionalističke diple. Zanimljiv je i mini-temat o makinacijama Majke Tereze i njezinim vezama sa sumnjivim tipovima poput Charlesa Keatinga, američkog tycoona koji je opljačkao više od 250 milijuna dolara iz mirovinskih fondova.

Uh, što ne volim ovo nabranje, ali takav je žanr, pa idemo dalje.

Tu je i temat o bolonjskoj deklaraciji i što ona znači za evropsko visoko školstvo, zatim nekoliko tekstova o genocidu, pa onda dio posvećen povijesti gay-scene u Hrvatskoj, inače to je nastavak iz prvog broja nove serije *Gordogana*, a posebno je sladak dio o Brechtovom pornografskom pismu. Kaže Brecht ovako: "Shema je providna: žene žele uvijek, a kad muž nije kod kuće, dobar je i sluga odnosno šofer; ili Prilika je u pravilu malo i zato se ljudi moraju ševiti na najneudobnije načine" itd.

Kako pametan čovjek ne bi bio komunist?

Za kraj vraćamo se opet Vraniću i njegovom odličnom intervjuu. Pitaju ga ovi iz *Gordogana* je li on komunist. "Kako čovjek ne bi bio komunist danas kad se nitko ne usudi to biti, kamo li priznati!? Ali isto tako: Kako pametan čovjek ne bi bio komunist? To pitanje uostalom i jest ponovo na dnevnom redu. Naravno, ako komunizam uzmemo u promišljenoj Marxovoj formuli kao 'energičko načelo budućnosti'. To dakle nije puko politička odredba pripadnosti, to je pitanje spram usuda epohe. Treba pisati Manifest. Da se opet ledi krv u žilama - znate već kome." Pametnome dosta. ▣

Daljinski upravljač

HDZ i Furio Radin zajedno

Grozdana Cvitan

Čini se da je netko u ime Šibenčana odlučio kako će sljedeći put pod okupacijom djeca u Dalmaciji za bijeli kruh moliti na – engleskom

U priopćenju Transparency Internationala Hrvatska između ostalog stoji da “Zakon o sprječavanju (sukoba interesa) nije uperen protiv dužnosnika, već je namjeren da im pomogne u obnavljanju odgovornih dužnosti koje su im povjerene”. Pritom TIH ne uzima u obzir da su oni najprivrženiji “obavljanju odgovornih dužnosti” koje povjere sami sebi. Ponekad si povjere mnogo toga, pa i uvid u to žele povjeriti provjerenima. Tako je u novoj rundi saborskih sjedjelki sve završilo na Povjerenstvu za sprječavanje sukoba interesa, u kojem su nepoželjni predstavnici oporbe, a poželjni oni koji se nisu uspjeli ugurati u Sabor na zakonski propisan način. Tako je nastalo Povjerenstvo koje su blagoslovili oni koji ponajprije paze da ne dođu u sukob sa svojim svakovrsnim interesima.

U sukob s vlastitim interesima došao je Boris Mikšić, koji nas je najprije obavijestio da odustaje od predsjedničke kampanje zbog posvemašnje medijske blokade. To što je gospodin Mikšić kao promućuran gospodarstvenik prekratko izdržao u promidžbi svojih poslova, usput se kandidirajući za predsjednika, njegov je osobni problem. Čini se da relativna mladost kandidata nije garancija da će isti izdržati napore predsjedničke trke. Je li, možda, gospodinu palo na pamet da čovjek koji je na prethodnim izborima viđen s teksaškim šeširom na glavi, a praćen zvucima country glazbe na pozornici nije zanimljiv hrvatskim medijima? Većina hrvatskih novinara još procjenjuje, a narod misli i nada se da predsjednički izbori u Hrvatskoj nisu ujedno i izbori za 52. guvernera SAD-a. Možda on danas plaća agencije za drukčiji imidž, ali ovdje očekuju drukčijeg čovjeka.

Sveti Franjo u kockarnici

Da nie u pitanju eksczes amerikanizirane Hrvatske pokazalo je saborsko zasjedanje gdje su se, također, prikazali ljudi s ambicijama da nas, nakon povratka upravo iz SAD-a, prikopčaju na veliki svijet “gorućim” temama. Svoj prinos izboru gorućih tema najprije je priložio Šeks uvrštavajući u raspravu Bančev zakon o zaštiti životinja umjesto ugovora s MMF-om i talijanskih pretenzija na hrvatske prostore koji su se mnogim zastupnicima činili bitnijima od prijedloga koji je protiv podrezivanja mačjih pandži. Uz zaštitu kukavičjeg jaja kao osobnog prinosa predsjednika Sabora čulo se dosta osobnih, ali i nešto stručnih primjedaba iz kojih se dalo zaključiti da je Banac protiv prerade, prodaje i izvoza mesa od kita, iako mu kolege zastupnici nisu znali kad je i gdje isti ulovljen da bi proplivao u hrvatskom zakonu. S obzirom na to da prijedlog nudi i zabranu ubijanja životinja u obiteljskim domaćinstvima pučanstvo danas lista enciklopedije ne bi li vidjelo gdje spadaju moljac, gagrca i miš.

Nakon što su Bancu udijeljeni komplimenti, primjedbe i opservacije u rasponu od kralja životinja do svetog Franje, mogla se čuti i – u novije vrijeme

učestala primjedba – kako ga kolege podržavaju, ali prijedlogu zakona neće dati svoj glas. Tako i dalje ostaje nepoznato kako i što neki zastupnici bez glasa podržavaju kod kolega.

A nakon što smo doznali da bi kućnim ljubimcima trebali odgovarajući uvjeti kako bi se mogli primjereno družiti s ljudima, ostaje pitanje kad će neki zakon isto propisati i za vlasnike domaćih životinja te za ostale građane. U međuvremenu može se dogoditi da na druženje i kavu odete svojoj mački ili psu jer će oni vjerojatno prije od vas imati zakonom zajamčene odgovarajuće uvjete.

S odgovarajućih uvjeta životinja moglo se prijeći na zaštićenu lovnu kockarnicu. U kojima rade mahom mlade i lijepe djeve zbog kojih vlasnici kockarnica moraju angažirati zaštitare – zbog sve češćih razbojničkih prepada. Iz daljnje rasprave dalo se zaključiti da bi Pero Kovačević radije zaštitio državu, a kockarnice oslobodio dodatnih troškova. Kako bi bilo da kockarnice zaposle one koji se razumiju u uplatu listića, a istodobno se mogu i braniti?

Sveti Nikola ne funkcionira pod morem

Stranka koja je nedavno donacijom dobila a onda bacila u more kip svetog Nikole nije, čini se, uspjela zadužiti svoju zastupnicu Ružicu da prouči narodne običaje. Pa umjesto kante vode za sretan put, bilo kakav početak pa i onaj kontrole hrvatskoga gospodarskog pojasa, umjesto zavjet svetom Nikoli (svijeća, kapelica, misa itd.) HSP-ovci potopiše sveca. Možda bi, da su bili oprezniji sa svecem, ovih dana imali manje problema da proguraju neke točke u saborsku raspravu. Podržavajući SDP-ov prijedlog rasprave o ugovoru s MMF-om čekali su danima, zatim odslušali govor Güntera Verheugena na engleskom. A onda dočekali da se prijenos prekine na Tonču Tadiću.

Naime, najprije se ukazao ministar Šuker čitanjem lekcije (ipak na hrvatskom jeziku) onima koji su zahtijevali raspravu, o tome kako treba imati uvid u okruženje. Nakon okruženja slijedilo je ublaženje. Onda je slijedio ispravak netočnog navoda Mate Arlovića. Koji je na sve Šukerove relativizacije izustio: Sve u ugovoru određeno je precizno i jasno. Jasan je bio i Šime Prtenjača u ime odgovarajućeg odbora koji ne prihvaća. Što ne prihvaća nije ni bitno. Važno je bilo što manje reći dok se kamere ne ugase. Ipak se govorilo na hrvatskom. Onda je svoju svijest o marginaliziranom, devalviranom i zaobilazećem Saboru raspravljao Tomčić. Kao da je sve počelo prije petnaestak minuta. A onda se pod podsmjehljivim licem predsjedavajućeg Tadić prisjećao kako se u Hrvatskoj cijene zavjese. Pojasnivši kako je Ante zavjesa Gotovina bio dopuštena buka da bi se iza nje dogodila prodaja, tada još hrvatskog, Telekoma. Nakon toga, zavjese su bile spomenici, pa su Budak i Francetić poslužili kao zaštitarska služba dok se potpisivao sporazum s MMF-om. A kad je još rekao da je aranžman za klub HSP-a neprihvatljiv, TV-prijenos se ugasio pola sata prije najavljenog roka.

Možda bi sve bilo i manje dramatično da se nisu stekli neki uvjeti. Naime, tjednima odgađajući raspravu o teškom aranžmanu s MMF-om predsjednik Sabora mogao je samo u snovima vidjeti Sabor u kojem je Tadićevo mjesto prazno. U stvarnosti, čovjek je bio na svom mjestu i čitao novine. Pročitao da je da je talijanski potpredsjednik Fini izjavio kako su “Dalmacija, Rijeka

i Istra oduvijek bile talijanske zemlje”, zbrojio čega se sve naslušao posljednjih dana u vezi sa Slovencima, Talijanima i morem, u kojem ni potopljeni sveti Nikola ne popravlja situaciju, pa odlučio pokušati ugurati još jednu nezgodnu točku u dnevni red Sabora. Uz niz prijedloga o očekivanim reakcijama i pojašnjenjima glede hrvatsko-talijanskih odnosa.

Od Molata do Festivala djeteta

Bio je to prvi dan u kojem je prijedlog odbijen glatko. Onda je povjerenik Europske unije govorio na engleskom što se prevodilo zastupnicima, ali ne i TV-gledateljima. Onda je prijenos rasprave o MMF-u ugašen i prije rasprave. Pa je bila noć. Pa bi svjetlo. Dan drugi. A Tadić je još mislio na Finija. Kako je slično mislilo još pedesetak zastupnika, glasalo se za to hoće li izjava talijanskog potpredsjednika proizvesti još jednu točku dnevnog reda. Da ne bi bilo iznenađenja, Luka Bebić zatražio je pojedinačno glasovanje. Nakon kojeg se dalo vidjeti da Furio Radin i HDZ misle isto. Uključujući i zastupnike iz dijaspore!

Ima u ovoj zemlji ljudi koji već desetljećima pokušavaju razriješiti dvojbe i traume iz 1941. Na hrvatsku obalu te su godine došli talijanski fašisti. I oni su mislili da su Istra, Rijeka i Dalmacija talijanske zemlje. Ali su na terenu našli previše nekih drugih. Hrabri kakve ih je Bog dao, krenuli su od najmlađih: u školi su pitali djecu hoće li školovanje nastaviti na talijanskom ili hrvatskom jeziku. Samo dan nakon izjašnjavanja za školovanje na hrvatskom jeziku cijele su obitelji bile na putu za logor Molat. Druga postaja bili su logori u Italiji.

Nakon toga počelo se lakšim tempom. Pa se za jutarnju molitvu na talijanskom u školama dijelilo bijeli kruh. Djeca koja su molila istog Boga na hrvatskom ostajala su gladna. Ostatak znate... Kako sad izgleda, netko će se opet sjetiti da Hrvati previše žive u prošlosti. Čini se da ima mnogih u našem susjedstvu koji su također zarašli u njoj. Ali im to zasad ne smiju prigovoriti zastupnici Hrvatskog sabora koji bi to htjeli. Ako još vjeruju u Boga, talijanski bi se fašisti mogli sjetiti da je Bog jednom razumio hrvatski. Više nego što danas, sudeći prema slušalicama za vrijeme Verheugenova govora, hrvatski zastupnici razumiju engleski. Govora koji nitko nije preveo u izravnom prijenosu narodu. Valjda je taj neprevedeni govor toliko impresionirao Šibenčane da je zastupnika EU premijer Sanader odmah osobno priveo u Dalmaciju kako bi konačno i Šibenik dobio prvoga počasnoga građanina. Ako to nije neka igra pod pokroviteljstvom Festivala djeteta, čini se da je netko u ime Šibenčana odlučio kako će sljedeći put pod okupacijom djeca u Dalmaciji za bijeli kruh moliti na – engleskom.

U međuvremenu su se svi ispričavali kako nisu rekli ono što su rekli ili što misle, a drugi tvrde da imaju snimljeno – u svakom slučaju dalo se zaključiti da još nije vrijeme za zavjesu koja bi propitala hrvatsko-talijanske odnose.

Stvari se, kako se govorilo da se ništa ne kaže, intenziviraju, dok se Vlada priprema na proeuropsku kampanju i predsjedničku trku pod šifrom: Suzana. Predsjednik u međuvremenu provjerava letačku spremnost predsjedničkog zrakoplova. Uostalom, nakon izvješća ministra obrane o stanju u obrambenim snagama zaključuje se da je najpokretljivija stvar u Hrvatskoj vojsci – uključujući zrakoplovstvo, mornaricu i kopnene snage – noga. ▀

Na meti

Brijunski protokol

Andrea Dragojević

Slučaj stenograma s Brijuna pokazuje da se zapovjedna odgovornost shvaća neproizvoljno, dapače, vrlo precizno

“**S**astanak je bio relativno kratak, trajao je sat, najviše sat i pol, održan je u vili na obali. Najviši politički rukovodioci i vojni stratezi okupili su se oko podneva te u vrlo suradljivoj atmosferi i uz ručak dogovorili planove.”

Vila iz ovog opisa nije na Brijunima, niti je obala jadranska. Ta je vila na Wannseeu, jezeru na jugozapadnom rubu Berlina, visoki dužnosnici nisu oni iz hrvatske vojske i politike, nego pripadnici SS-a, Wehrmachta i Gestapa, a ni godina nije 1995., nego 1942. Također, citirane riječi nije izrekao neki od sudionika sastanka održanog 31. srpnja 1995., nego je to izjava Adolfa Eichmanna, najbližeg suradnika Adolfa Hitlera, pukovnika SS-a i desne ruke protektora Češke Reinharda Heydricha, zabilježena na Eichmannovu suđenju u Jeruzalemu 1961. “Planovi” dogovoreni u “vrlo suradljivoj atmosferi” i “uz ručak”, o čemu je Eichmann govorio, ticali su se – konačnog rješenja židovskog pitanja.

Hermeneutika srpskog pitanja

Otkud, dakle, prispodoba ova dva sastanka? Brijunski je sastanak, kako nas već dulje od tjedna obavještavaju gotovo sve dnevne novine, pa čak i televizija, prethodio operaciji *Oluja*, a po sadržaju tog sastanka vidi se da je dobar, ako ne i najveći dio razgovora, bio posvećen tzv. rješenju srpskog pitanja – kako im ostaviti prostor za evakuaciju, kako ih dodatno natjerati na bijeg bacanjem letaka i emitiranjem poruka putem medija, te kako im u tim lecima “tobože, zajamčiti građanska prava”. Novine nas također obavještavaju da su, iako nije bilo eksplicitnih riječi kao što je *čišćenje*, izjave nekih sudionika sastanka vrlo dvojbene.

Tako tadašnji predsjednik Republike i vrhovni zapovjednik Franjo Tuđman izričkom kaže: “Treba zadati takve udarce da Srbi praktično nestanu”. Cijela se javnost posljednjih dana bavi hermeneutikom tih riječi. Što li to one znače, kako ih protumačiti, što te riječi u tom trenutku zapravo govore, te je li Tuđman njima mislio na cijeli jedan narod ili samo na vojsku. Ipak, izjave nekih sudionika sastanka, recimo one Mladena Markača, ne ostavljaju mjesta dvojabama. On izričkom spominje iseljeni teren u Lici. Citat: “Njih stavljamo ovdje u džep i odatle moramo krenuti prema Norcu, a Norac (će) krenuti prema Lapcu i praktički smo ovaj čitav prostor iselili”.

U bavljenju hermeneutikom i problematikom autentičnosti stenograma zaboravilo se da se Markaču, Gotovini i Norcu u Haagu prije svega sudi zbog njihovih djela, a ne njihovih riječi

Priprema građana za istinu

Osim hermeneutikom, javnost se bavi i pitanjem koliko su brijunski stenogrami, koji su prethodili iseljavanju 200 tisuća ljudi, autentični, jesu li originalni ili su fabricirani. Čini se, ipak, barem kad je riječ o odgovoru na pitanje je li etničko čišćenje počinjeno ili ne, da je stvar jasna. Čak i da stenograma uopće nema, jasno je da Carla del Ponte zapravo ne griješi kad govori o “zločinačkom pothvatu” za koji tereti Gotovinu, Markača, Norca i, kako se ranije govorilo, Tuđmana, s obzirom na to da neke druge stvari, važnije od riječi iz stenograma, ukazuju da je rezultat te politike bio nasilno protjerivanje najvećeg dijela jednog naroda. Naime, popis stanovništva od prije tri godine pokazuje da su Srbi s prijeratnih 12 posto u ukupnoj populaciji spali na manje od pet posto. Nadalje, struktura srpskih povratnika je takva da među njima prevladavaju stariji, dakle, ljudi izvan dobrih okvira reproduktivnih godina, pa je očito da se prijeratna populacijska struktura nikad više neće obnoviti. Stoga se sva ova recentna pomna iščitavanja stenograma i uporna traženja što pojedina sentenca znači, mozganja o tome mijenja li pojedini izraz cjelokupni sadržaj ili ne, obavljaju jedino zbog vlastite nečiste savjesti, a čitav taj medijski *close reading* nije ništa drugo doli daljnje odbijanje da se suočimo s gorkom istinom. A kad smo već kod suočavanja, da spomenemo i upravo smiješnu praksu novina da nam najprije dadu tumačenje stenograma i tek onda – kad nas valjano pripreme na istinu – podastru nam i sam goli tekst sastanka. To na neki način slično na praksu vezanu uz onaj ne tako davno emitirani engleski dokumentarac o raspadu Jugoslavije, kad je nacionalna televizija prije njegova prikazivanja gledateljstvo pripremla uvodnim komentarima, u strahu, valjda, da prosječni Hrvat ne bi nešto krivo shvatio. Baš kao što je taj komentar svojedobno svjedočio o tome da oko raspada Jugoslavije nisu sve stvari bile čiste, tako i ovo sadašnje medijsko *pripremanje* građana govori o tome da detuđmanizacija uopće nije provedena. Jer da jest, s ovakvim bismo se činjenicama, i to izravno, bez zadržke serviranim susretali stalno i ne bi nas sve skupa trebalo medijski *milkiti* da bi nam se tek onda u malim količinama, kroz više dana, dozirao taj famozni, *zazorni* tekst.

S riječi na djela

Vratimo se samom brijunskom sastanku, jer se nekako u tom bavljenju hermeneutikom i problematikom autentičnosti stenograma zaboravilo da se Markaču, Gotovini i Norcu u Haagu prije svega sudi zbog njihovih djela, a ne njihovih riječi. Neki su sudionici tog sastanka, poput Miroslava Tuđmana, potvrdili da je doista bio održan 31. srpnja 1995., pa sumnje oko toga otpadaju. U jednom trenutku Tuđman mlađi čak je priznao i da je sastanak sniman, da bi kasnije to opovrgnuo. I dok su riječi, odnosno stenogram, ovdje više važne, kako smo rekli, za hrvatsku javnost, jer bi u ovom slučaju mogle presuditi jednoj politici, onoj Tuđmanovoj, što se optužene trojice tiče stenogram će tek pomoći u rasvjetljavanju cjelokupnog slučaja, ali vjerojatno je da neće biti presudan dokaz, možda će tek otkloniti posljednje sumnje.

Po čemu to zaključujemo? Pa, prema tome kako se Nirnberški sud odnosio prema sastanku u Wannseeu. Naime, nijedan od četrnaestorice sudionika tog sastanka, uključujući i samog Eichmanna, nije odgovarao zbog činjenice samog sudjelovanja na sastanku i zaključaka koji su tamo doneseni. Treba znati da Nirnberški sud nije imao čak ni stenogram sastanka u berlinskoj vili, nego je samo posjedovao tzv. *Protokol s jezera Wann*, dokument što ga je netom po završetku sastanka sastavio Eichmann kao naputak za ispunjenje zadaće – eksterminaciju 11 milijuna Židova. I bez *Protokola* svi bi nacistički vođe završili na sudu, jer se s konačnim rješenjem (*Endlösung, Final Solution*), koje je bila glavna i jedina tema sastanka, uskoro započelo, te je ono i počinjeno, iako ne u potpunosti, jer je stradalo “samo” šest milijuna evropskih Židova. Dakle, u kauzalitetu između riječi i djela bitno je da se, narodski kazano, s riječi prijede na djela, jer u konačnici se broje samo (ne)djela, a ne riječi. Da je tome tako, govori i odluka glavne haške tužiteljice da optužnicu podigne samo protiv onih koji su, osim što su govorili, ujedno i operativno bili odgovorni za provedbu zadataka sa sastanka. Naime, na brijunskom sastanku bilo je mnogo više sudionika, nego što je danas optuženih u Haagu. Međutim, nisu osumnjičeni svi koji su na njemu sudjelovali ili nešto rekli. Za sud je važno to što su neki *sastanciari* kasnije aktivno djelovali. U tom smislu otpadaju svi oni ovdašnji uporni, dugogodišnji prigovori o tome kako se u Haagu zapovjedna odgovornost shvaća preširoko, nedovoljno precizno ili arbitrarno. Slučaj stenograma s Brijuna pokazuje da se zapovjedna odgovornost shvaća neproizvoljno, dapače, vrlo precizno. ■

Jacques Derrida (1930. – 2004.)

“Jacques Derrida” kao ime za budućnost pisanja

Judith Butler

Moramo biti upućeni na Derridu kao što je i on sâm bio upućen na samoga sebe, te se kao i on pitati što znači međusobno se poznavati i međusobno se zblizavati, kako pojmiti život, kako položiti račun njegovu značenju, kako prepoznati njegovu vezanost za Drugoga – i sve to činiti ispravno

“Kako ćeš konačno preuzeti odgovornost za svoj život i za svoje ime?” To je pitanje Jacques Derrida postavio u svom posljednjem intervjuu, koji je objavljen 18. kolovoza 2004. u *Le Mondeu*. Ondje je primijetio da bi naučiti živjeti istovremeno značilo pojmiti vlastitu smrt kao jedinstvenu i apsolutnu – bez uskrsnuća i otkupljenja. Zanimljivo je da se filozof Derrida u tom poučnom trenutku poziva na Sokrata kao svog pravog prethodnika – upućuje se na njega kako bi razumio da čak ni u dobi od 74 godine još ne zna točno kako treba živjeti. Derrida kaže da čovjek svoj život ne može prihvatiti a da ne pokuša pojmiti vlastitu smrt i izravno se zapitati kako čovjek živi i umire.

Mnogi su Derridini kasni radovi posvećeni žalovanju, pri čemu on svoje otvoreno žalovanje iznosi kao posmrtni dar, kao primjerice u *Radu na žalovanju* (2001.). Ondje se pokušava othrvati smrti drugih autora i mislioca tako da se othrvava njihovim riječima i, zapravo, njihovim tekstovima; njegovo vlastito djelo predstavlja čin oplakivanja, koji nam je možda *avant la lettre* stavio na srce kao način na koji ćemo mi sada započeti žalovati za tim misliocem, koji nas je ne samo naučio čitati nego je i samo čitanje natovario novim značenjima i novim obećanjima. U toj knjizi Derrida otvoreno žaluje za Rolandom Barthesom, koji je umro 1980., Paulom de Manom, koji je umro 1983., Michelom Foucaultom, koji je umro 1984., te mnogima drugima, poput, primjerice, Edmonda Jabésa (1991.), Louisa Marina (1992.), Sare Kofman (1994.), Emmanuela Levinasa (1995.) i Jean-François Lyotarda (1998.). Posljednji esej u toj knjizi, posvećen Lyotardu, nastao je šest godina prije Derridine smrti.

Derrida se, dakle, ne bavi vlastitom smrću, nego, mnogo više, svojim “dugovima”. On ovdje govori o autorima bez kojih ne bi mogao, autorima s kojima i kroz koje razmišlja. On piše samo zato što čita, i čita samo zato što su ti autori ovdje za čitanje i iščitavanje. On im “duguje” nešto ili – možda – sve, ako ni zbog čega drugog, onda zato što bez njih ne bi mogao pisati; njihovo pisanje postoji kao pretpostavka njegovog vlastitog; njihovo pisanje donosi sredstvo koje njegov vlastiti pišući glas ispunjava i štiti, glas za koji je presudno da bude nekome upućen.

Dugovanje i žalovanje

Danas mi se čini znakovitim što sam u listopadu 1993., kad sam zajedno s Derridom sjedila na jednom podiju na Njujorškom sveučilištu, s njim imala kratak privatni razgovor u kojem sam se dotakla tih pitanja. Zajedno s nekolicinom drugih izlagatelja sjedili smo za istim stolom, i pitala sam se o određenoj užurbanosti kojom je Derrida htio odati priznanje mnogim ljudima koji su ga prevodili, ali i onima koji su ga čitali, koji su ga u javnim raspravama branili i koji su razumno određeni oblikom porobljavanja i mislila da Derrida ne vidi ono drugo što su mu oni dali, besplatno i iz slobodnih dijelova. Činilo se da ne razumije moj engleski. I kada sam govorila o njegovim dugovima – “your debts” – odvratio mi je: “My death?” “Ne”, ponovila sam, “your debts!” Nato on: “My death!?”

U tom sam trenutku shvatila da između ta dva pojma postoji veza – veza do koje se nisam uspjela probiti svojim trudom za jasnim izgovorom, te sam tek nakon što sam pročitala njegova kasnija djela razumjela koliko je ta veza zapravo bitna. Derrida piše: “Postoje trenuci u kojima se čovjek, kako žalovanje nalaže (*deuil oblige*), osjeća dužnim iznijeti svoje dugove. Tada osjećamo da nam je dužnost reći što dugujemo prijatelju.” On upozorava da “imenovanjem” duga još nismo gotovi s njim. Umjesto toga, on prepoznaje “neprocjenjivi dug” kao onaj koji ne može vratiti: “Svjestan sam toga i želim da tako bude.” Svoj esej o Lyotardu zaključuje izravnim obraćanjem: “To je bilo ono, Jean-François, to je bilo ono (kažem sebi), što sam Vam danas htio reći.”

U tom ogledu, tom eseju, postoji određena čežnja koju nije moguće doseći, koju se želi doseći a da ona time ne prestane biti čežnjom. Čin žalovanja postaje tako stalnim “obraćanjem” Drugome kojeg više nema – premda tog Drugog više nema, usprkos okolnosti da tog Drugog više nema, upravo zato što tog Drugog više nema. Sada moramo reći “Jacques”, kako bismo imenovali ono što smo upravo izgubili, i u tome će smislu “Jacques Derrida” postati imenom našega gubitka. Pa ipak, moramo nastaviti koristiti njegovo ime, ne samo da bismo označili njegovu smrt nego kao upravo ono na što smo bili i bit ćemo upućeni kad pišemo, jer je za mnoge od nas nemoguće pisati a da se ne oslonimo na njega, da s njim i kroz njega mislimo. “Jacques Derrida”, dakle, kao ime za budućnost našeg pisanja.

Praksa “čitanja”

Jacquesa Derridu može se neosporno označiti kao jednog od najznačajnijih filozofa 20. stoljeća, čiji ugled diljem svijeta zasjenjuje svakog drugog francuskog intelektualca njegove generacije. Njegovo je djelo iz temelja izmijenilo naše promišljanje jezika, filozofije, estetike, slikarstva, književnosti, komunikacije, etike i politike. U svojim je ranim djelima kritizirao strukturalistički stav da se jezik može opisati kao čvrsti skup pravila. Pokazao je koliko su ta pravila bitno ugrožena i koliko su ovisna o prolaznosti, koja može potkopati njihovo djelovanje. Okrenuo se protiv filozofskih pozicija koje su “totalitet” ili “sistematičnost” nekritički proglašavale vrednotama, a da se nisu prethodno ispitale one alternative koje bi dovele u pitanje to ishitreno postavljanje vrijednosti. Ustrajao je u tome da se čin čitanja književnih djela mora primijeniti i na filmove, umjetnička djela, popularnu kulturu, političke scenarije, pa i na sâm filozofiju.

Praksa “čitanja” naglašava da naša mogućnost razumijevanja ovisi o našoj sposobnosti interpretiranja znakova. Ona također pretpostavlja da na tom putu znakovi preuzimaju značenja koja nijedan autor ili govornik ne može unaprijed namjerno ograničiti. To ne znači da jezik uvijek osujećuje naše namjere – to znači samo da ne ovisi u cijelosti o našim namjerama što u konačnici mislimo onime što govorimo i pišemo. (Usp. *Limited Inc.*, 1977.) Derridin rad razvio se iz kritike filozofskih stavova koju je iznio u prijelomnim knjigama poput *O gramatologiji* (1967.), *Pisanja i razlike* (1967.), *Diseminacije* (1972.), *Razglednice* (1980.) i *Spora* (1978.), razlažući pitanje kako promišljati “razliku”.

Odnos prema Drugome

Taj pojam, *différance*, on je pisao kao *différance* – ne samo da bi naglasio kako nastaje značenje, to jest tako da jedan izraz za sobom povlači drugi, na čemu počiva neizostavno “odgađanje” značenja između označitelja i označenoga; mnogo više razvijao je *différance* u smislu karakteriziranja određenog etičkog odnosa, odnosa koji leži u razlici u rodu, odnosu prema Drugome. Oni koji su Derridu smatrali lingvističkim konstruktivistom previdjeli su da je ime koje nečemu dajemo, koje dajemo sebi, koje dajemo Drugome, upravo ono što ne obuhvaća nositelja imena (a ne što ga “čini” ili konstruira).

Unedogled se Derrida kritički pozivao na rad Emmanuela Levinasa kako bi ustrajao da je “Drug” netko kome dugujemo neprocjenjivu odgovornost, netko koga nikad nije moguće u cijelosti “obuhvatiti” društvenim kategorijama i označiteljskim imenima, netko tko ima pravo na određeni odgovor. Ti su okviri bili temelj Derridine neumorne kritike apartheida u Južnoj Africi, njegove rastuće opozicije totalitarnim režimima i svim oblicima intelektualne cenzure, njegovog promišljanja nacionalne države s onu stranu teritorijalno ograničenih predodžbi, njegovog suprotstavljanja europskom rasizmu i njegovog kritičkog stava protiv diskursa o “teroru”, koji pridonosi jačanju moći režima u ograničavanju temeljnih ljudskih prava.

Ti su okviri bili temelj Derridine obrane prava životinja i borbe protiv smrtno kazne – pa čak i za ono što je neumorno propitivao: što znači “biti” Židov i što znači pružiti gostoprimstvo ljudima drugog porijekla i jezika. Svim se tim pitanjima bave knjige kao što su *Pozicija* (1972.), *Uho Drugoga* (1982.), *Za Nelsona Mandelu* (1986.), *Krivoteoreni novac. Dana vrijeme* (1991.), *Dana smrt* (1992.), *Drugi rt. Odgođena demokracija* (1992.), *Sablasi Marxa* (1993.), *Politika prijateljstva* (1994.), *Jednojezičnost Drugoga ili prvotna proteza* (1996.), *Filozofija u doba terora* (zajedno s Jürgenom Habermasom, 2002.), kao i razgovori s Héléne Cixous *Portret Jacquesa Derrida kao mladog židovskog sveca* (2001.).

U svojoj knjižici o Walteru Benjaminu *Snaga zakona* (1994.), Derrida pojašnjava da je pravda koncept koji je još ugrožen. Time nije rečeno da u ovom životu ne možemo očekivati slučajeve pravde, ili da će nam se pravda dogoditi tek u nekom drugom životu. Za Derridu nedvosmisleno nema drugog života. Misli se samo da je pravda kao ideal ono čemu težimo, a da nikad ne dođemo na cilj. Ne težiti pravdi, jer nikad ne može biti u potpunosti ostvarena, bilo bi jednako pogrešno kao i vjerovati da se pravdu već doseglu i da je se sada mora samo prikladno oboružati kako bi ojačala svoj režim. Derrida je praksu kritike smatrao životom, s obzirom na to da je razumio kako su društvene i političke promjene neprekidan projekt od kojeg se ne može odustati, koji se poklapa sa samom biti života. Kako se uvijek bave pravda? Koju pravdu dugujemo drugima? I što znači djelovati u ime pravde? Ta se pitanja moraju postaviti bez obzira na moguće posljedice, što istovremeno znači da ih se često postavljalo, premda vladajuće sile to nisu željele.

Povratak početku filozofije

Kad su se njegovi kritičari brinuli da kod Derrida nema temelja na koje bi se moglo osloniti, sigurno nisu bili u pravu. Derrida se vjerojatno ni na koga nije tako bitno oslonio kao na Sokrata, na način filozofiranja u kojem pitanje vrijedi kao najplemenitiji i najsnažniji oblik mišljenja. “Kako ćeš konačno preuzeti odgovornost za svoj život i za svoje ime?” To je pitanje postavio samom sebi; pa ipak, u spomenutom je intervjuu neki *tu*, neki *Ti* za sebe, kao da mu je vrlo blizak prijatelj, ali ipak ne neki *moi*, neki *Ja*, neko sebstvo. On sebe uzima kao Drugoga i u toj se refleksivnosti pita mogu li se polagati računi ovom životu i ovoj smrti. Može li se jednom životu pravedno suditi? Primjerno je da Derrida postavlja to pitanje, možda čak i temeljno, jer ono u konačnici ostavlja otvorenim u čemu se sastoji značenje tog života i tog imena. Ono zadužuje na neprestanu brigu da se slavi ono što se ne može doseći znanjem, ono u životu što je oduzeto našem poimanju.

Sada, kada je Derrida preminuo, uzdiže se u biti njegovo pisanje kao izazov nama, koji smo i dalje upućeni na njega i koji se i dalje koristimo njegovim imenom. Moramo biti upućeni na njega kao što je i on sâm bio upućen na samoga sebe, te se kao i on pitati što znači međusobno se poznavati i međusobno se zblizavati, kako pojmiti život, kako položiti račun njegovu značenju, kako prepoznati njegovu vezanost za Drugoga – i sve to činiti ispravno. Na taj nam je način Derrida uvijek pokazivao put kako propitivati značenje naših života – u jedini kao i u množini. On se tom pitanju vratio kao početku filozofije, ali je također, na svoj vlastiti način i uz razne neprocjenjive dugove, filozofiju započeo iznova.

Tekst je objavljen u časopisu *Frankfurter Rundschau* 12. listopada 2004. u prijevodu Michaela Adriana.

S njemačkoga preveo Trpimir Matasović.
Oprema teksta redakcijska.

riječi i stvari

Zarezi ludog smetlara

Ivica Juretić

DEFINICIJA

ŠTO JE KOMUNIZAM? KOMUNIZAM JE RIJEČ NAPISANA NA PAPIR, IMA, KOLIKO? ČETIRI, ŠEST, OSAM IMA, NE, DEVET SLOVA, IMA DEVET SLOVA. ŠTO ZNAČI RIJEČ KOMUNIZAM? PRVO, TREBA DA ZNAHO ŠTO JE RIJEČ. RIJEČ JE NEPROSIPANJE RIJEČI. RIJEČ NIJE OVO PISANJE NITI LITERATURA. DOBRO, ŠTO ZNAČI KOMUNIZAM?

KOMUNIZAM ZNAČI: NE IMATI MIŠTA I SMIJATI SE NA SUNCU PČELI U ZDJELE, ZNAČI SKAKATI GOL U ŽUTI POTOK I KLIZATI ILOVAČOM U VIS I DODIRIVATI ČEPYIVU KRUSKU I GLEDATI CRVA NA OBRAZU MJEKOM, ŠETATI BOSONOG TRAVOM NOSEĆI MED NA CRNOM KRUHU IL GUSKE MAST SA PJEŠKOM SOLI I KAD PADNEŠ NA KAMEN, KRU POTEČE I MIŠTA TE NE BOLI, ZAUSTAVI JE PRAŠINA NA KOŽI I VIDJETI SVOJU GLAVU U LOKVI.

PA, KOMUNIZAM JE NOSTALGIJA O BARI I BARICI I BOŽJIM NOGAMA DJETETA U TOPLOM BLATU POSLIJE KIŠE, ŽITKOST CRNOSIVA ŠTO GURA SE KROZ PROLAZE IZMEĐU PRSTIJU KAD HODAŠ POSRED CESTE I SKAČEŠ U ZRAK I BLATAN SI SAV I JAK I OTUŠIRA TE POSLIJE KRZMO PSA U KREKETANJU BLISKOM. I PUŽ I KORNJAČA PLAZE TI PO KOSI. DA, JA SAM BIO U KOMUNIZMU. DA I DA. I MOJI PRIJATELJI, POKOJNI MILAN I JOŠ ŽIVI STEVO ^{i JA} I NJEGOVA BRAT DADO, DA, BILI SU KOMUNJARE. DA, KOMUNIZAM JE STID TREŠMJE U HLADU KROŠMJE, DLAKAVA REPA I MIRIS KOŠMJE, VEŠO ŽUTO I DERNJAVNA KOSA, LOKNICA PČELE U MEĐA LOKVICI, BLATNO OBLAKA KREKETANJE, POUJEREMJE I MAGDICA – KOMU NIJE ONA SVE DALA ZA SAMO JEDNU KRASTU NA KOYENU IL JABUKU IL ZELEM I LIST NA USNI.

O erotoposu dirkanja

Nikola Visković

Odlomak iz rukopisa *Toposi erotike* s događanjem iz ljeta 1969. između splitskog brijega Turska kula i Rive

“Dobro, moj vrijedni učitelju”, reče Rita kad su krenuli s Turske kule prema gradu, “okončajmo s toposima *cunnilingusa* i *fellatija*, a sad reci nešto o onom drugom, osamljeničkom milovanju...” “Zašto samo osamljeničkom?”, odgovori doktorant, “radosti i tuge masturbacije, muške i ženske, prednje i stražnje, mogu biti i samotne i društvene, vlastoručne i drugoručne, heteroseksualne i homoseksualne...” “Imaš pravo... Ali, kako to prednje i stražnje?” “Pod masturbacijom se misli na razne načine nadraživanje spolovila, ali tome možemo s pravom dati jedno šire značenje koje obuhvaća i nadraživanje anusa, koje uzrokuje skoro istovrsni užitak. Strasni sodomist markiz de Sade je iz zatvora godinama tražio i dobivao od svoje supruge precizno opisane navlake (*étuis*) i flašice (*flacons*) za svoje analne naslade, o čemu je ostavio savjesno ispisanu evidenciju...”

Dvoznačnost snošaja i njegovih produžetaka

“Imat ćemo u vidu to šire značenje”, složi se ona, “ali sada ipak pričaj o onom užem, uobičajenom maženju...” “To je tema za jednu još nenapisanu knjigu. I opet treba reći da tema ima predmet širi od tog tvog *uobičajenog maženja*, jer ako se ne držimo čisto etimološkog značenja *manustupratio*, bluda s rukom, već slijedimo funkcionalno značenje nadraživanja spolovila, onda su i *cunnilingus* i *fellatio* također radnje masturbacije – masturbacije ustima!” “Još jedno širenje značenja!” “Zapazi Rita, zbunjena tolikim erotološkim redefinicijama. “Da, potrebno je naglasiti bitnu srodnost ta dva načina milovanja s *manustupratio* radi shvaćanja njihova mjesta u topici erotike. Naime, ako je milovanje ili draganje osnovna čestica erotike, to jest temeljni čin izazivanja spolnog milja i dragosti, i to u vizualnom, verbalnom ili taktinom odnosu, onda je način milovanja koji nazivamo masturbacija zapravo surogat ili simulakr snošaja. A snošaj, *fututio*, jest nesumnjivo jedini spolno-biološki cilj, ali ujedno tek najprimitivniji od više ciljeva erotike. Erotika računa sa snošajem, i štoviše upravo ona izmišlja njegove masturbativne simulakre radi produžavanja snošaja preko njegovih bioloških ograničenja, no njoj je važno i nadvladavanje snošajnog užitka radi dostizanja nekih novih naslada mimo seksualno-prokreativnih potreba.” “I ona to postiže”, potvrdi Rita, “biološki nepotrebnim i nemogućim sredstvima fantazije i milovanja pogledima, riječima, poljupcima i dodirima!” “Tako je! Zato je važno shvatiti dvoznačnost snošaja i njegovih produžetaka u erotici: njihovu gole-

mu ulogu u erotskom uživanju, pa i ulogu krajnjeg pokretača erotске opsjednutosti, ali i njihovo ugrožavanje tog užitka kad se zbog neukosti i lijenosti povlaščuju i suprotstavljaju drugim i trajnijim milovanjima. Zato erotika štediti i kolikogod može odgađa užitak snošaja i njegovih simulakra, a uzgaja polifoniju milovanja.” “Razumijem. Tako dolazimo i do tvoje redefinicije perverzije kao redukcije spolnog užitka na jedan način milovanja, primjerice samo na sadističko nasilje, ili na voajerizam, ili na masturbaciju, ili na snošaj...” “Da, i na snošaj, jer ako zadržimo moralistički kompromitirani izraz *perverzija* u takvom kulturalističkom značenju, onda treba i jebačku monomaniju, lišenu drugih milovanja, smatrati najprimitivnijom i najraširenijom od svih perverzija i nešto skoro strano erotici – jer svodi spolnost na njezino primarno i najprostije sredstvo užitka.”

Potreba za nadzorom spolnog užitka

Stigli su do mostića nad usjekom željezničke pruge, naslonivši se načas na njegovu ogradu, kad je s tog uvodnog razjašnjenja doktorant pristupio traženom toposu. “Masturbacijsko milovanje ima dvije glavne funkcije: prvo, ono je surogat snošaja kad izaziva biološko rasterećenje žudnje u nedostatku spolnog partnera, i drugo, ono je simulakr snošaja kad izaziva erotsko uživanje s jednim od najžešćih spolnih draženja. Prvo se događa mladima u pubertetu i odraslima koji ne mogu

Radosti i tuge masturbacije, muške i ženske, prednje i stražnje, mogu biti i samotne i društvene, vlastoručne i drugoručne, heteroseksualne i homoseksualne...

no već tada je masturbacija već bila nedostojan ili smiješan čin. U razvijenijoj civilizaciji postaju sablazan svaka javna golotinja i žešći izrazi spolnih strasti, a uz to se smatra jednim i smiješnim da čovjek sam sebe spolno zadovoljava zbog toga jer ne može ili ne želi imati spolnog partnera, pa stoga i biološku i erotске funkcije masturbacije i drugih milovanja opterećuju strah, stid i griznja savjesti. Međutim, važno je znati i to da kad društveni poredak zabranjuje masturbaciju i druge *perverzije* – analni i oralni seks, homoseksualnost, spolno nasilje i incestuozne odnose, on istovremeno mora, zbog stvarne nemoći da otkrije i kazni te prekršaje, sve to dobrim dijelom ignorirati i tolerirati u nevidljivoj privatnosti muškaraca i žena!” “Pri čemu je, čini se, moralna i pravna represija ženske masturbacije i lezbijskih sklonosti nešto tiša i blaža!” “Istina. U jednome i u drugom žene su slabije terorizirane, sve do toga da moderna pedagogija gotovo ne mari za žensku masturbaciju i da moderna zakonodavstva inkriminiraju samo *protuprirodni blud između muškaraca*, ali ne između žena! I ne vidim drugog objašnjenja te pojave do niskog socijalnog statusa žene, njezine beznačajnosti u odnosima moći i odgovarajućeg ignoriranja ili podcjenjivanja njezine spolnosti kao nečeg osobito kvarnog, slabog i pasivnog, o čemu se i ne vrijedi društveno brinuti preko granica osiguranja dječanstva i bračne vjernosti...” “A možda to ignoriranje i podcjenjivanje dolazi i od pogrešnog mišljenja da žene nemaju veće potrebe uživanja i nadraživanja!” “Ne vjerujem. Muški zakonodavci nemaju tako *dobro* mišljenje o ženi, a i mnogi povijesni dokumenti, vjerski i svjetovni, ističu naprotiv da je *slabost* žene u njezinoj navodno nerazumnoj senzualnosti i strasnosti.” “Sada mi dolazi na pamet i to”, Rita će, “kako se žene međusobno slobodnije dodiruju, a muškarci međusobno ne idu u tome dalje od rukovanja i tapštanja po rame-nu!” “Razumije se, ta je sputanost izraz našeg osobitog društvenog dostojanstva i nedodirljivosti, tako da je svaki međumuški dodir preko toga sumnjiva afektivnost koja dovodi u pitanje virilnost. No iz istog razloga mi možemo bez posljedica tapštatiti žene po stražnjici i drugdje, a one nama ne to rade, jer bi time tobože dovele u pitanje njihovo ženstvo.” “To će promijeniti androginija i neautoritarnost prema kojima ide čovječanstvo!” “Nadajmo se, draguška, svima nam treba mnogo više dodira i afektivnosti!”

Osuda grešnoga gubitka sjemena

“Ali, idemo dalje”, prosljedi on, dok mu je obla mekoća dojke u hoduzemirujuće dodirivala nadlakticu, “u zapadnoj civilizaciji spolne represije vrlo rano se ispovijedaju dva osnovna razloga odbija-

je obrezan, gol, tvrd i izdržljiviji na duga trenja...” “Zaista? Andreica, baš bi voljela znati...”, ona se nasmiješi tako da se učitelj poboja nekog odviše osobnog pitanja, no bila je riječ o nečemu manje bezobraznom: “Koliko se to može produžavati?” “To je zahtjevna disciplina! Užitek je toliko tiranski, i u stidnici i u falusu, da je teško s njim upravljati na način da dugo bude na visini...” “Slažem se”, znala je, nažalost... “Sada se sjetih i jedne scene iz prošlostoljetne knjige *Odor de femina*, gdje sobarica ispire picu svoje gospodarice prije nego što će je izlizuckati, a ova upozorava: *Golicaš me, Graciosa, tako ću doći prije vremena!, Ne brinite, Madame, dobro znate da se uvijek zaustavljam u pravi čas!*” “Eto što je francuska kultura!”

Na drugoj strani fronte...

“Na drugoj strani fronte oko masturbacije, s usponom europskog racionalizma i scijentizma nastaje najgrublja stigmatizacija tog milovanja – pri čemu se ne smije zaboraviti da je racionalizam 16. i 17. stoljeća također pridonio masovnom progono vještica. Tu stigmatizaciju proizvodi jedan konzervativni dio medicinske znanosti, i to punih dvjesto godina, sve do sredine našeg stoljeća, kad se medicinska osuda konačno urušila i masturbacija se počela prihvaćati kao normalan spolni i erotski čin. Riječ je o tome da se u 18. stoljeću javljaju liječnici koji tvrde da je masturbacija ne samo moralno zlo i neutilitarno ponašanje nego ujedno i teška prijetnja zdravlju i životu. Tu kampanju je pokrenula anonimna knjižica objavljena 1710. u Londonu s naslovom *Onania, or the Heinous Sin of Self Pollution, and all its Frightful Consequences in Both Sexes...*, no njezin glavni i najslavniji protagonist bio je doktor Simon-André Tissot, s mnogo puta objavljivanim i na desetke jezika prevedenim djelom *L’Onanisme*, iz 1760., gdje je na kliničkim slučajevima navodno dokazivao kako masturbacija uzrokuje opće propadanje organizma, tuberkulozu kičme, epilepsiju, ludilo, sljepilo i druga oboljenja, pa konačno i smrt. Tissot nalaže dva sredstva protiv tog zla: prvo, antimasturbacijsko odgojno zastrašivanje i nadzor maloljetnika, do toga da *mlade nikada ne ostavljamo same sa sumnjivim učiteljima i da sprječimo njihov bliskost sa slugama*, i drugo, određene terapijske mjere nad onima koji su mu uvelike podlegli. Zatim će i dugo važeći autoritet Richard von Kraft-Ebing u svojoj *Psychopatis sexualis* iz 1886. prepoznati masturbaciju kao simptom raznih psihopatskih stanja *perverzije*, dok će doktor Pierre Garnier u *L’onanisme seul et à deux* iz 1885. tvrditi da je masturbacija ili simptom ili uzrok satirijaze, nimfomanije, idiotizma, ludila i drugih nevolja, a da su mu izvori višak dokolice, čitanje romana, dulje ležanje, jahanje, i slično; on posvećuje prilično morbidnu pažnju *užasima i životinjskoj depravaciji* homoseksualne i heteroseksualne oralne masturbacije, kao *dovodjenja u dodir finih organa usana, jezika i nosa s izlučnim kanalima nečisti kakvi su penis, vulva i vagina*, prosuđujući pri tome da su osobito žene sklone oralnom draganju, te za teže slučajeve preporučuje operaciju rezanja klitoris – to jest oksciziju, kakva se obavlja nad djevojčicama u nekim afričkim kulturama radi gašenja spolnog užitka.” “Pa taj je totalni idiot!” “E, koliko je takvih pod ugledom znanosti! Još i donedavno objavljivana knjiga *Physiologie du vice* doktora Jeana Fauconeya anatemizira samozadovoljavanje, pa čak plaši *psihičkim orgazmom* koji dolazi od nadražljivog razgovorom o seksu ili od dugog zaručništva. Koliko je generacija dječaka, djevojaka i odraslih, sve do naših roditelja, obiteljski, školski i javnim

mnijenjem terorizirano i iskompleksirano tom pedagogijom – koja istovremeno nabija strah i *liječiti* od homoseksualizma, od takozvane nimfomanije i nekih drugih tobožnjih spolnih psihopatologija! Njoj se izruguju stihovi već spomenute poeme *Masturbomanie*:

*O, masturbacija nebeska!
Naslada čista i slatka;
Tissot se na tebe žesti
Svojim djelom spretnim;
Ipak, i taj Eskulapov svećenik
Pokazuje mimo svojih pridika
Da drka kao svaki sretnik,
Kraj svih guzova i pičaka.”*

U književnosti kao i u zbilji

“Razumije se”, nastavi Andrea, “usko-ro će i neki liječnici prihvatiti normalnost masturbacije, poput Havelocka Ellisa s njegovim *Studies on the Psychology of Sex* ili Magnusa Hirschfelda, osnivača berlinskog Instituta za seksološka istraživanja i pokretača brojnih akcija za dekriminalizaciju spolnosti, te Wilhelma Reicha koji teorijski razobličuje cjelovitu ideologiju sputavanja spolnosti kao građanskom poretku opasne kreativne moći. Ujedno je anketa Alfreda Kinseya, objavljena 1948. s naslovom *Sexual Behavior in the Human Male*, razglasila istinu da barem 90 posto Amerikanaca masturbira, kao što i nekih desetak posto ima kraća ili dulja homoseksualna iskustva...” “A što kažu istraživanja za žene?” “Nedavno je u Francuskoj oko 20 posto žena priznalo dirkanje u samoći, no podatak je nevjerođostojan, jer je mnogim ženama zbog predrasuda i stida samozadovoljavanje još neispovjediva stvar; međutim, pouzdaniji je i porazan podatak iz tog istraživanja da samo 20 posto muškaraca maze klitoris svojih dragana pri tucanju! Na sreću, sada ipak postaju sve glasnjiji medicinski i pedagoški stavovi iz danske *Crvene knjižice* za učenike od Andersena i Hansena, objavljene 1968. godine: *Neke djevojke i rjeđe neki dječaci ne masturbiraju. Oni nisu nenormalni, štoviše, možda su normalniji od onih koji to rade. Neke djevojke i dječaci masturbiraju više puta dnevno, drugi samo više puta tjedno ili još rjeđe. To čine i odrasli, pa i tvoji roditelji i profesori. Ima ljudi koji kažu da je vrlo opasno masturbirati. To nije istina. Drugi će reći da ne treba pretjerivati. Ni to nije istina, iz prostog razloga što nije moguće pretjerivati! Pitajte ih koliko puta, po njihovom mišljenju, smijete to raditi dnevno ili tjedno. Iznenađilo bi me da na to odgovore.”*

“Što je s tim milovanjem u novijoj erotskoj književnosti?” “Tu je masturbacija, *faire une queue* kažu Francuzi, postala standardni erotski topos, iako zapravo još podcijenjen ili podozrivo prihvaćen. Kao i u životu, masturbiraju i u književnosti homofili obaju spolova, pa stoga u *Telenyju* Oscara Wilda Telenyjev ljubavnik kaže *ruka mi je nešto kolebljivo posla primjerom njegove, i moram priznati da je užitek od rukovanja njegovom batinom bio deliciozan*. Isto je i za André Gidea povlašteno muškoljubno draganje. Uzorna je epizoda iz *Uliksa* kad gospodin Bloom drka kroz džep promatrajući djevojku koja namjerno izlaže noge. A André Breton u jednom razgovoru s desetak nadrealista, objavljenom 1928. kao *Recherches sur la sexualité*, neobično oštro i protiv većine sugovornika odbacuje homoseksualnost, ali za takozvanu onaniju kaže da je *opravedana ako ide uz predodžbu ženstva, kao legitimna nadoknada za neke životne tuge...* Uz to, i u književnosti je masturbacija, kao u zbilji, vrijedan dio ljubavničkih igara. Tako u jednom poetskom tekstu iz 1926., koji se pripisuje slikaru Jean Lurçatu: *Klotilde s uzdahom šapne: miluj se! Poslušao sam, i njene oči sijevnu, prateći u mojim stupnjeve užitka koje sam dobro poznao od mladosti. Tjerala*

me jednim jednim pitanjem, koji je poticao moj ritam: je li slatko?, je li slatko? I ruke su joj išle uz tijelo, preko rebara, po sisama... U Louysovoj knjizi *Trois filles de leur mère* patetična Charlotte uživa samo kad se dirka dok je tucaju u guzu, pa njezin *amateur* kaže: *drkala je tako polagano da joj je ruka izgledala nepokretna, a onda sam i ja, shvativši da volim mirne naslade, izvodio u njeznu vrućem crijevu iste neprimjetne kretnje*. Dalje, Raymond Guérin je 1946. u romanu *L’Apprenti* pokazao, izazvavši ne mali skandal, kako voajer Hermès masturbira za vrijeme ili nakon potajnog promatranja golotinje, zagrljaja, milovanja i ekstaza drugih, te kako potrbuške na krevetu zamisla sebe u avanturama napaljene djevojke Lily i trlja se na plahtu do užitka. Ta knjiga je važna za razumijevanje povezanosti masturbacije i voajerizma, ali u zbiljskoj i književnoj erotici ipak je češće kombiniranje masturbacije s koitusom, u homoseksualnim i u heteroseksualnim odnosom: bilo ženskim samonadraživanjem klitoris za vrijeme snošaja, ili tako da u analnom seksu pasivni sam sebe nadražuje odnosno da aktivni nadražuje falus ili stidnicu ljubljenoga. A kako se masturbacija može pretopiti u snošaj, kao *coitus in ore vulvae*, opisuje u svom *Journal particulier* pod 19. II. 1917. pedesetogodišnji književnik Paul Léautaud iz odnosa sa svojom nešto starijom draganom Mme Cayssac: *Poslije ručka, sjela je u fotelju nasred blagovaonice, podigavši sukunju, razmaknutih bedara, s p... dobro na zraku. Ja sam je najprije dr... a zatim je htjela, kako je dolazio užitek, da završim tako da je dr... s k... U tome je svršila, a to trljanje je djelovalo i na mene, pa sam opalio po njoj. Ustao sam da dovedem u red svoju odjeću, ali ona, umirući od naslade, ostane koji trenutak tako, podignute sukunje, razmaknutih bedara, s p... nakevašenom od užitka i obiljenom od...* “Sve to je zapravo nježno!”, reče Rita. “Nema spolnog čina, pa i najrazuzdanijeg, kojeg ljubav ne može uzdići do najviše nježnosti! Sjetimo se najzad i likovnih prikaza samodirkanja: slike Eгона Schilea *Eros*, one Christiana Shada s dvije djevojke i Dalijeve fantazmagorije u slici *Veliki masturbator...*”

Izgaranje od naslade

Sjeli su na štekati i ona se nalaktila, bradom na ukrštenim prstima, “znaš, Andreuška, nakon svih ovih spoznaja potreban mi je hladan tuš!”, a on odgovori, smiješeći se, stihovima Alfreda de Vignya *Njene velike oči, poluotvorene kao bajam kad se otvara, Izgaraju od naslade što ga njen pogled zagovara* i pitao se je li mu ijedna djevojka bila toliko draga kao Rita ovog trenutka. “Daj, naručimo sladoled”, ona će, “tako je vrućel!” On se okrene da pozove konobara. “Andrea, pričaj dalje...” “Zaista, mi rijetko pomišljamo”, udovolji joj on, radujući se toj verbalnoj okrutnosti, “da su masturbacija i oralni seks zapravo vrste polusnošaja, gdje se umjesto međusobnog trljanja spolovila događa trljanje spolovila rukom i ustima..., kao i kad se to radi među bedrima, s *coitus inter femora*, ili s krevetom gospodina Hermčsa, ili s pazuhom, ili s dojčkama...” “Koje za to moraju biti poveće...” “Poželjno je, ali i trljanje po tvrdim sisicama i bradavicama usrećuje...” Ona spusti jednu ruku s oslonca za bradu i položi je preko njegove, ali on je odmah povuče, iskoristivši dolazak konobara sa sladoledima, te nastavi: “U romanu *Portmoy* Philipa Rotha je epizoda o mladiću koji se služi jednim lijepim komadom jetre iz hladnjaka: *konsumirao sam je omatanjem oko kite u tri i po, te opet u pet i po na vrhu vilice zajedno sa članovima moje jedne i nevine obitelji*. Tu su dakako i ona pomagala za dame, nazvana *godemiché*,

U razvijenijoj civilizaciji postaju sablazan svaka javna golotinja i žešći izrazi spolnih strasti, a uz to se smatra jadnim i smiješnim da čovjek sam sebe spolno zadovoljava zbog toga jer ne može ili ne želi imati spolnog partnera, pa stoga i biološku i erotske funkcije masturbacije i drugih milovanja opterećuju strah, stid i grižnja savjesti

Erik Rémès

Sida, jer ja to zasluřujem!

Nakon *Diže mi se dakle jesam i Gospodar ljubavi*, Erik Rémès nastavlja svoje istraživanje suvremenih devijacija i ljudskih gadosti u *Serial fuckeru*, romanu koji svoje čitatelje vodi u sumljiv svijet riskantnih seksualnih praksi temeljenih na epidemiji side. Eto razloga da nas oblije hladan znoj. *Serial fucker* je postao žrtva istinske cenzure pariškog tiska.

Vjerni svojim vlastitim principima i sloganu Act Upa koji je tvrdio da je šutnja jednako smrt, odabrali smo intervjuirati Erika Rémès, i ne pridružiti se medijima koji šutke prelaze preko izdavanja te knjige. Želimo ipak podsjetiti da je korištenje kondoma više nego ikad, nezaobilazno. Sida je i dalje bolest od koje svakodnevno ljudi umiru i vaš doprinos epidemiji nipošto nije potreban.

Svojevoljno zaraziti zdravu osobu

Možeš li nam objasniti što je bareback i gdje je njegovo porijeklo?

– *Relapse* je privremeno prestajanje korištenja kondoma. *Bareback* je svojevoljan izbor jebanja bez kondoma. To je anglosaksonski pojam koji znači *nerazborito se ukrati*. *Barebackeri* su često seropozitivni ljudi (ili to postanu vrlo brzo...) koji se ševu s drugim seropozitivnim ljudima. Postoje i *serial fuckeri* koji traže zdrave ljude koje bi zarazili. *Sida is disco*.

Na što, prema tvome mišljenju, ukazuje pojava i širenje postupanja u kojem se svojevoljno pristaje na rizik?

– Na sidu koja je sve udaljenija, medije kojima se za to živo fučka, nepostojanje političke volje, izum tri-terapija koje odgađaju smrt (iako ne baš uvijek), a onda i na zasićenost kondomima nakon dvadeset godina zaštite. Kad već bolujemo od side, zašto bismo se još zajebavali s kondomima, zar ne?

Koliko je popularan taj fenomen? Postoje li vjerodostojne statistike o barebacku i njegovoj ulozi u rastu broja zaraženih?

– Prema posljednjoj anketi, jedan od tri homića koji pohađaju gej-mjesta imao je jedan odnos godišnje bez zaštite. Svake se godine ta brojka povećava, statistike postaju eksponencijalne. To je vrlo zabrinjavajuće. Ako ste seronegativni, bolje je da to i ostanete...

Koji razlozi mogu motivirati zdravu osobu da traži zaraženu osobu kako bi se i sama zarazila?

– *No future*, to je samoubojstvo uz pomoć *barebackera*, odnosno *punk fuck*. Živimo u svijetu ludosti, sve ide u kurac, gube se orijentiri, više nema bogova (ako nisu mrtvi, rado ću ih zaraziti – Isusa i ostale sotonine pokvarenjake...). Ivan Pavao II. osuđuje upotrebu kondoma (to činimo i mi).

A što može motivirati zaraženu osobu da svojevoljno pristane zaraziti zdravu osobu?

– Sida je za neke ljude oružje, način da se nekoga diskretno ubije, da se osveti životu, drugima i sebi. Sida je sjajan književni *trash*-izgovor. Od *gorea* se u kombinaciji sa seksom i žudnjom može napraviti crna knjiga istodobno potpuno utjelovljena u zbilji. Vaš ljubavnik postaje monstrum, pakao.

Bolje je umrijeti od side nego od dosade

Pričajte nam o bareback-krugovima i njihovom funkcioniranju? Pokušajmo biti jasni, je li riječ o podzemnom fenomenu koji je teško zamijetiti?

– Ne! Internet, pornobabilonska kula, idealan je za sve sočne planove. Može se naći tisuće *chatova* i krajnje detaljnih rasprava. Osim toga, u *backroomsima* gej-klubova vrlo je lako naći frajera za seks bez kondoma.

Što te motiviralo da napišeš knjigu *Serial Fuckera*?

– Bilo mi je dosta toga da nas napadaju s Act Upom na čelu, da nas se naziva neodgovornima, ubojicama, kriminalcima itd. Serem na sve te fašiste koji nas ne pokušavaju shvatiti i koji nas odbacuju. Ne podnosim isključivanje, to me čini strašno nasilnim. Riječ je istodobno o knjizi novinara koji piše o značajnom fenomenu novog stoljeća i priči mene kao aktera i promatrača te pojave. O nadrealističkom opisu stanja stvari u gej-zajednici, heteroseksualcima vrlo egzotičnome i čudnom.

U kojoj je mjeri riječ o autobiografskoj knjizi?

– Nisam monstrum u mjeri u kojoj je to moj lik Berlin Tintin. Igram se zbiljom, to je povijesna ili sociološka knjiga o gej i *trash*-sredini, s referencijama iz aktualnosti, no ne ostajem stalno u području zbilje. Za čitatelja je zastrašujuća ta igra sa zbiljom, jer zbog nje gubi orijentire. Ima i prizora ubojstva (npr. frajer

Laurent Courau

Francuski književnik, autor romana *Serial fucker*, tvrdi da je sida za neke ljude oružje, način da se nekoga diskretno ubije, da se osveti životu, drugima i sebi

guzi tipa i iznutra mu oštricom brijačeg aparata čupa srce). Osobno, nisam nikoga ubio. Ali obožavam nasilne knjige u stilu Mauricea Danteca, Poppy Z. Brite itd. Bolje je umrijeti od side nego od dosade.

Seropozitivan si više od deset godina i trenutačno pobađaš bi-terapiju. Pričaj nam o utjecaju seropozitivnosti na tvoj život, svakodnevnicu, i o svemu onome što ona sa sobom nosi.

– Četrnaest godina, moj dragi! Dvije godine bio sam na bi-terapiji. Trenutačno nisam pod nikakvim tretmanom jer mi je zdravlje izvrsno. I tim bolje. Sida nije sve u životu. Ne, uz nju živim vrlo dobro, ona mi je frend. Sida, jer ja to zasluřujem!

Kakve su bile reakcije na izdavanje *Serial Fuckera*, kako u homoseksualnim sredinama tako i u masovnim medijima?

– *Omerita i autodafé*. Svojim slobodnim i istinitim pričanjem stvorio sam masu novih neprijatelja. Pobornik sam revolucionarne, subverzivne i ikonoklastičke homoseksualnosti. Anarhičan sam i infantiln. *Genet For Ever*, kriminal, prostitucija, krađe itd. Histerične i nasilne reakcije na *Serial Fuckera* pokazatelj su onoga neizrečenog u našem društvu i njegove nemoći da se snađe u svemu tome..., sve me to ohrabruje u namjeri da malo izdrkam to licemjerje prema homićima. Gej-pisac nije tu da bi dao dobru, nego istinitu sliku društva! Prevencija *stalnom uporabom kondoma* odigrala je svoje, više ne pali, i treba predložiti nove načine smanjivanja rizika. U ovoj knjizi mnogo govorim o heteroseksualcima; sporedan lik, Nina, seropozitivna je hetero-žena. Udruga homoseksualaca Act Up i cenzori svih vrsta "neodgovorni" su i "kriminalci" jer ne daju pravo *barebackerima* da se izraze, i zato što ih žigosaju. Skrivanje istine nikad ništa nije riješilo. Ne fašizmu ljevice, ne jednomnom mišljenju, da sodomiji!

Eros guzi Thanatos

Možeš li nam nešto reći o polemici koja Guillaumea Dustana i tebe suprotstavlja Act Upu?

– Act Up je mrtav za homiće. Oni su dobri za toksikomane, zatvorenike i kurve, ali za homiće, s tim je završeno. Oni ukazuju na internu homofobiju, seksofobiju i serofobiju.

I sam si pripadao Act Upu. Kako opravdavaš to svoje odstupanje? Što se ti tebi i/ili u Act

Upu promijenilo da ste se našli na tako dijametralno suprotnim pozicijama?

– Recimo da sam pratio njihov rad i da sam pokrивao njihove akcije u časopisima u kojima sam radio. Svjedočim pojavu pravog skandala gejevencije: država i udruge bit će okrivljeni i odgovorni. Sa svojim sterilnim pričama o stalnom korištenju kondoma, koje ionako više ne funkcioniraju, zakasnili su na vlak za prevenciju gejsredina. Ljudi u Act Upu su neodgovorni, i zločinci.

Koji je tvoj odgovor onima koji te optužuju da si se latio tako strašne teme samo da bi privukao pozornost i potaknuo da se o tvojim knjigama priča?

– Istina je da sam išao dosta daleko u provokaciji. No ona nije besplatna, nego politička. Sve je počelo 1999. kad je Act Up, tijekom Gay Pridea, izbacio svoje plakate koji su me optuživali za apologiju riskantnih postupaka u mojoj knjizi. Pisac se mora doticati teških tema, njegova je dužnost reći istinu i raskrinkati laži. Usput, zahvaljujem Act Upu na njihovu radu ravnome onome najboljih predstavnika tiska. Ja sam skandalozan i radikaln pisac koji se dotiče teških socijalnih tema. Završio sam psihologiju i filozofiju. Ne pišem književnost o cvjetnim aranžmanima, nego o ševi na suho (i bez zaštite). Stvaram književnost sodomije. Inače, obožavam da se o meni govori, pa čak i loše. Pišem za druge, pa tako i postojim samo u odnosu s mojim čitateljima. Imam, međutim, i mnogobrojne obožavatelje te me često pitaju i za ženidbu.

Što misliš o nedavnom slučaju njemačkog kanibala koji je regrutirao dobrovoljne žrtve na sajtovim za gej-susrete? Je li tu riječ o odnosu dvoje ljudi koji su pristali na zajednički čin? Dokle seže granica slobodnog izbora?

– Jel' to bilo za sushi ili za kobasice? Sve je to pitanje ukusa. Živimo u pravnom društvu. Zaraziti nekoga nije zakonski kažnjivo djelo (pojesti ga, jest). Treba li tako biti? Ne, naravno da ne. Alzheimer ili sida, treba izabrati!

Što misliš o paraleli između tog slučaja i barebacka?

– Ljubav je smrt. Ljubav je spajanje. Eros guzi Thanatos. ▣

S francuskoga prevela Ursula Burger. Objavljeno u e-zinu *La Spirale* www.laspirale.org

Tehnologije transfera

Borba za cyberprostor

Marina Gržinić
margrz@zrc-sazu.si

U povodu dvadesete godišnjice
Kiborškog manifesta Donne
Haraway

Prijelomni tekst Donne Haraway *Kiborški manifest: znanost, tehnologija i socijalistički feminizam krajem 20. stoljeća* prvi put objavljen 1984., uz reizdanja i prijevode u brojnim antologijama, slavi svoju dvadesetu godišnjicu.

Donna Haraway, socijalistička feministica, profesorica na University of California u Santa Cruzu u SAD-u, koja je prozvana cyborg feministicom, preformulirala je paradigmu kiborga za moguće nove artikulacije potencijala tehnologija novih medija i za emancipatorne političke, društvene i estetske akcije žena krajem prošlog stoljeća. Kiborg raspravlja o tehnologijama novih medija kao sredstvu kojime će se žene osloboditi patrijarhalnih spona, ali i jednodimenzionalnih pohvala tehnologije koje služe samo i isključivo povećanju profita velikih korporacija. U doba koje je Steve Mann definirao kao "doba Praktičnih Računala", gdje su tehnološke proteze i uređaji postali najosnovniji sastavni dio tijela, od ključne je važnosti pitati koliko i na koji način nova tehnologija otvara prostor za političko i društveno oslobođenje klasno, rasno i rodno različito sastavljenih naroda. Harawayeva je u svom manifestu predložila i važnu rekonceptualizaciju procesa reprodukcije, društvenih položaja i političkih stavova. Tvrdila je da je iznimno važno za žene da se oslobode tradicionalnih patrijarhata i spona u smislu da nisu ništa drugo doli laboratoriji za reprodukciju. Čak i više,

prisilila nas je da vidimo tehnologiju, rod i politiku kao umjetne procese; za njihovu definiciju i primjenu, dakle, moramo stalno konstruirati nova politička i društvena tumačenja.

Kiborg-diskurs

"Replikacija kiborga odvojena je od organske replikacije", tvrdi Donna Haraway. Na taj način promiče stalnu potrebu za političkom reartikulacijom svega što se smatra jednostavno prirodno ugrađenim u globalni svijet: stvaranja, spola, roda, tehnologije, demokracije i emancipacije. Posredovanje kiborškog manifesta između ljudskog i ne-ljudskog, između diskursa i materijaliteta, dalo je snažan poticaj pitanjima tko su novi materijalno-semiotički akteri ili agensi u svijetu. Kiborg-teorija Harawayeve, inspirirana teorijom mreže aktera i nadograđena u devedesetima paradigmom *nrpipitomljenog Drugog* postkolonijalne teoretičarke Tírní T. Minh-ha, značajno reartikulira problematiku materijalno-semiotičkih aktera poput književnosti, jezika, konteksta, roda,

politike itd. u našoj suvremenosti. Posljedice su novi smjerovi i alternative unutar feminizma te kako ih povezati s tehnologijom novih medija koja radikalno i drukčije određuje akciju, teoriju, politiku i subjektivitet u vrijeme globalnoga kapitalizma.

Harawayeva je tvrdila: "Kiborg je biće u post-rodnom svijetu" (1984.) što znači da je ne samo rod nego su i teorija i tehnologija, pa čak i cyberprostor, samo još jedan agens u stalno, iznova, rekonstruiranoj fizionomiji svijeta. Slijedom toga, nitko i ništa ne može biti odbačeno kao nevažno, nego sve također mora biti iznova reartikulirano: povijest, svijet, svemir, tehnologija i političko zajedno s agensima, subjektima, objektima, odbačenima i odnosima između Prvog, Drugog i Trećeg svijeta.

Paradigma kiborga otvorila je ogromno područje kiborg-diskursa: od teorije, prakse i medija te računalno-posredovane-informacijske tehnologije do cyperpunka (William Gibson skovao je književni pojam "cyberspa-

ce – cyberprostor" u svom cyberpunk romanu *Neuromancer* iz 1984. da bi opisao prostore podataka i virtualnu stvarnost koji se stapaju i ono što je za nas od ključne važnosti, potaknuo je praksu i teoriju cyberfeminizma.

Ako feminizam u svojoj osnovi teži organizirati društvene (a ja ću ovdje dodati – političke) svijet/svijetove *rodom/s rodom/izvan roda*, to se ne razlikuje samo prema različitim teorijama (marksističkoj, liberalnoj, lezbijskoj, postmodernoj itd.), nego isto tako prema različitim temama i praksama (kao što su rasa i društveni položaj, ženska prava, rodne uloge ili politička pitanja), tada je cyberfeminizam također jedna od njegovih grana. Važno je da tu fragmentaciju feminizma ne treba gledati kao neku vrstu novog demokratskog stava žena (dopustiti 1000 cvjetova da cvatu), nego je to postavljena, problematična, osporena *stvarnost* koja je stalno

otvorena za nove hegemonijske i političke procese tumačenja i zapisa moći.

Kako piše Faith Wilding u svom članku *Where is the Feminism in Cyberfeminism?* "Cyberfeministice imaju priliku stvoriti nove formulacije feminističke teorije i prakse koje se bave složenim novim društvenim uvjetima koje su stvorile globalne tehnologije". Ženska umjetnička i aktivistička skupina VNS Matrix (VeNuS Matrix) u Adelaidi u Australiji možda je bila prva koja je koristila pojam na svom jumbo-plakatu 1991., *Cyberfeminist Manifesto for 21st Century*. U istom razdoblju u Engleskoj Sadie Plant iznijela je tezu da "društvene odnose koje su stvorile nove tehnologije treba prihvatiti kao neupitno ženske". Godine 1994. konferencija *Seduced and Abandoned: The Body in the Virtual World*, organizirana u Londonu, bavila se cyberfeminizmom kao izvedenicom kiborg feminizma Harawayeve. Deset godina kasnije, ISEA 2004, sastanak u Helsinkiju, slavio je deset godina cyberfeminističke teorije.

Prostori za žene

Između "početka i kraja" bilo je brojnih konferencija, okruglih stolova, umjetničkih djela, knjiga i časopisa. Među ostalim, Humboldt-University iz Berlina 2002. organizirao je konferenciju o novoj medijskoj umjetnosti, teoriji umjetnosti i cyberfeminizmu, a već 1999. organizirana je konferencija i objavljena knjiga (*The Spectralization of Technology: From Elsewhere to Cyberfeminism and Back. Institutional Modes of the Cyberworld*, ur. Marina Gržinić u suradnji s Adele Eisenstein; tekstovi: Cornelia Sollfrank, Helene von Oldenburg, Claudia Reiche, Kathy Rae Huffman, Eva Ursprung, Margarete Jahrmann i Marina Gržinić; engleski/slovenski, MKC, Maribor 1999.) u sklopu Međunarodnog festivala računalnih umjetnosti u Mariboru u Sloveniji. U Mariboru su aktivisti iz skupine Old Boys Network (OBN) – osnovane 1997. u Berlinu – pozvani da govore među ostalim sudionicima. Različito od Plantinog i VNS Matrixovog "uglavnom nekritičkog prihvaćanja novih tehnologija" (kako je napisano na WWW) za OBN "cyberprostor je shvaćen kao potpuno u skladu s patrijarhalnim društvom". Zato je cyberfeminizam, za OBN, pothvat posvećen stvaranju i održavanju stvarnih i virtualnih prostora namijenjenih ženama, vezano uz nove tehnologije, uzimajući u obzir dobne, rasne, klasne i ekonomske razlike žena cijeloga svijeta". To je upravo ono što je već tražio Harawayin kiborg. ■

S engleskoga prevela Lovorka Kozole.

Integralna verzija ovog teksta bit će uskoro objavljena *on-line* za novi broj časopisa *art-e-fact*, broj 3, pod naslovom *Tehnologije*.

Zagreb film festival uzvraća udarac!

Mirna Belina

Drugi Zagreb film festival opravdao je svoje postojanje na najbolji mogući način – uz brojnu publiku i s mnogo dobrih filmova

Nakon manje-više uspješnog kazališnog tjedna, Zagreb je proteklih dana doživio i svoj udarni filmski tjedan. I mora se priznati, kao i u kazališnom slučaju, barem smo neko vrijeme imali osjećaj da ne stojimo na svjetskim rubovima, nego da smo u samom središtu zbivanja u kojem se prikazuju najzanimljiviji radovi tek izašli ispod peke uglednih filmskih smotri. Drugi Zagreb film festival (ZFF), međunarodni festival prvog i drugog filma, ponudio je kvalitetna duga, kratka i dokumentarna ostvarenja, dodatno nas uputio u rastući problem GM-hrane, organizirao brojne koncerte i partije, te privukao tisuće filmofila i slučajnih prolaznika koji su načuli za neku dobru žurku u susjedstvu, i tako dokazao da nije riječ samo o početničkoj sreći, nego da je pred ovim festivalom još mnogo sretnih i uspješnih filmskih godina. Zagrebačkom su prvijencu 2003. sigurno bile naklonjene zvijezde jer su na mnogim velikim inozemnim festivalima upravo debitanti odnijeli glavne nagrade (*Izgubljeni u prijevodu*, *Povratak*), a taj je pomalo i sretno temperiran profesionalni početak uglavnom utabao put drugome izdanju. Pa iako je program dugoga metra ove godine bio možda manje atraktivan, selektore u svakom slučaju treba pohvaliti što su uspjeli pronaći debitantske radove koji su zapeli za oko mnogim žirijima od Sundancea i Locarna do Cannesa i Berlina.

Romantika vs. bijeda

No, pitanje koje možemo uputiti direkciji festivala jest zašto se u dugometražnoj konkurenciji nije našao i domaći debitant Arsen Anton Ostojić s *Tom dnevnom splitskom noći*, koja bi bez problema mogla stati uz bok mnogim filmovima koje smo vidjeli protekli tjedan. Ali, eto, i bez hrvatskog predstavnika u glavnom igranom programu, ovogodišnja je debitantska dugometražna produkcija uglavnom stigla iz tranzicijskih zemalja (Rumunjska, SCG, Makedonija, Rumunjska) ili s Bliskog i Dalekog istoka (Iran, Afganistan, Kina), dok su kratki radovi većinom dolazili iz razvijenijih zemalja svijeta i Europe (Belgija, Francuska, Španjolska, Švedska, Japan, SAD, Australija, Irska). Uz nekoliko iznimaka, dugometražnim su programom tako dominirale priče prožete motivima prostitucije i alkoholizma (*Maria*), terorizma (*Kako sam ubio Sveca*), ilegalne emigracije (*Nedovršena priča*), te patrijarhata i siromaštva (*Osama*, *Psi lutalice*), a kratki se metar više orijentirao na romantične situacijske minijature (*Joséphine*, *Ana*

i *Manuel*, *Srce je komad mesa*, *Čovjek bez glave*).

Čini se da je igrani program, uz sve pohvale i eventualne propuste, otkrio i činjenicu simptomatičnu za filmsku industriju u kojoj su ljubavne priče rezervirane za bezbrižne Europljane, a socijalna bijeda i besperspektivne životne sudbine u zemljama zahvaćenim ratom ili nekom velikom promjenom za Bliski istok. Naravno, iznimka su američki radovi koji su svoje produkcijske prste upleli u uistinu mnoge teme, od aktualnog *bullyinga* (*Mean Creek*), šverca droge (*Maria milosti puna*, u kolumbijskoj koprodukciji), sve do terorizma (*Podzemna željeznica*).

Dokumentarni program i ove je godine nastavio koncepciju zadanu prošlim izdanjem ZFF-a, što znači da nije podlegao trendu koji dokumentarne filmove postavlja u glavni dugometražni program kako bi konkurirali za najprestižniju festivalsku nagradu. To se pokazalo vrlo dobrim rješenjem na ovogodišnjem Motovunskom festivalu na kojem su se, među ostalim, za Propeler natjecali i Spurlockov antimekdonaldovski dokumentarac *Super size me* (na ZFF-u prikazan u sklopu Festivala prvih), zatim odličan bugarski rad *Čija je ovo pjesma*, te njemačko-mongolska *Priča o uplakanoj devi*. Time se, naravno, željelo biti *up-to-date* sa svjetskim filmskim trendovima koje je pokrenuo već legendarni film *Kuglanje za Colubine*, no sudeći prema odazivu publike na ZFF-u, takvim je ostvarenjima u Hrvatskoj i bez koncepcijske promjene osigurana sretna festivalska budućnost.

A sretni je dobitnik...

Glavnu nagradu ZFF-a, Golden Bib, ove su godine u igranom programu uglavnom i osvojili filmovi koje su otpočetak slovlili kao favoriti. *Slijepo okno* kineskoga redatelja Li Yanga, prema izjavi čestveročlanog žirija, Zlatni je partikl za najdugometražni zaslužio jer je riječ o originalnom filmu koji uspješno prikazuje eroziju ljudskoga dostojanstva, a posebno je priznanje dobila *Maria milosti puna* (redatelj Joshua Marston), američko-kolumbijska mučna drama o djevojci koja odlučuje zaraditi novac švercajući kokain u želucu. Ta su dva rada u Zagreb već stigla okićena važnim nagradama brojnih žirija diljem svijeta, od kojih izdvajamo Srebrnog berlinskog medvjeda za *Slijepo okno* i nagradu publike na Sundanceu za Marstonovu *Mariju*.

Bib za najkratkiji odnio je rumunjski film *Kava i cigarete* Christija Puiu, koji je ove godine nagrađen Zlatnim medvjedom u Berlinu, a Bib mu je dodijelio prošlogodišnji također rumunjski laureat Christian Nemescu. Iako se svojom kvalitetom nije toliko izdvojio iz kratkoga programa, jer su i poneki drugi radovi vrlo spretno uspjeli režijski i scenarijski prikazati neku simpatičnu situacijsku minijaturu (poput romantične *Joséphine* te začudnoga *Carla* ili *Čovjeka bez glave*), ovaj je rumunjski rad sasvim sigurno iskočio svojom ozbiljnom i nelagodnom pričom

o obiteljskim odnosima i financijskim problemima u tranzicijskoj Rumunjskoj.

Dokumentarni je program nagradio izraelski politički dugometražni rad *Kontrolna točka*, redatelja Yoava Shamira, koji bilježi svakodnevni život Palestinaca koji žive na teritoriju pod izraelskom vojnom upravom. Posebno je priznanje primio film o kojem se ovih dana mnogo pričalo. *Putinova mama*, nizozemske redateljice Ineke Smits, priča emotivnu priču o gruzijskoj ženi Veri koja je uvjeren da je njezin izgubljeni sin upravo Vladimir Vladimirovič Putin, sadašnji predsjednik Rusije.

I dok su se dokumentarni radovi uglavnom orijentirali na veoma suvremene političke ili barem rubno političke teme, Festival prvih, u organizaciji Željka Zorice, za svoju je temu imao prehrambeno-aktivističke radove o genetski modificiranoj hrani i biotehnologiji. Prvu je nagradu Drugog Festivala prvih žiri dodijelio radu pod nazivom *Autolopata 2CV* (što je oprema za liječenje od posljedica ovisnosti o tehnologiji kao magiji), Marijana Vejvode, a posebno su pohvaljene ironijsko-utopijske novine *Babylondon*, kojima autor Petar Babić najavljuje nastup novoga, možda najstrašnijeg razdoblja biotehnološkog imperijalizma. No, uz nagrađene radove, zbog kojih žirijima stvarno nemamo što zamjeriti, još su neki filmovi izazvali pozornost gledatelja i kritike, pa ih ovom prilikom svakako treba izdvojiti.

Od Irana do Afganistana

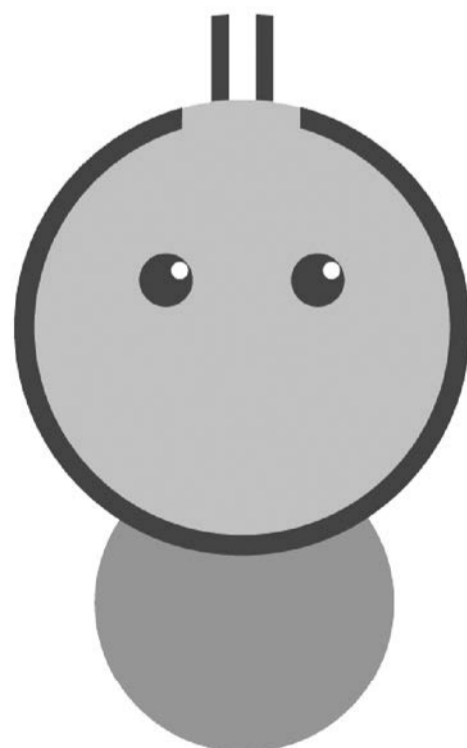
Dugometražni film *Psi lutalice* iranske redateljice Mayizeh Meskhini (srupe cijenenoga redatelja Mohsena Makhmalbafa te majke Samire i Hane Makhmalbaf, također uspješnih iranskih redateljica, čije smo radove mogli

ove godine gledati u podcjenjivačkom terminu iza ponoći na 1. programu HRT-a) tipični je izdanak iranske kinematografije u kojoj glavne uloge tumače djeca-naturščici. Radnja filma smještena je u posttalibanski Afganistan u kojem se brat i sestra, kojima se i otac i majka nalaze u zatvoru zbog *tipičnih* razloga (majka zbog *preljuba*, a otac zbog politike), trude i sami završiti u zatvoru kako bi tamo našli utočište i hranu te bili sa svojom majkom. Iako se redateljici sigurno može zamjeriti velika količina sladunjavosti i melodramatike, ovaj je film ipak vrlo uspješno i režijski i scenarijski ocrtao stravičan problem siromaštva i dječjih sudbina na ratom opustošenom Bliskom istoku. Sličnu scenografiju mogli smo vidjeti u afganistanskom filmu Siddiq Barmaka *Osama*, prvome filmu snimljenom u inače anti-kinematografskom Afganistanu od pada talibana. I ovdje također glavnu ulogu tumači djevojčica koja se, kako bi prehranila svoju obitelj, prerušava u dječaka. Tragedija, naravno, počinje u trenutku kada je radikalni odvedu u dječaku školu gdje se njezin identitet ubrzo otkriva i kažnjava. Još je jedan iranski film, no ovaj put o ilegalnim emigrantima (nagrađen prošle godine Srebrnim leopardom na festivalu u Locarnu) izazvao povoljne reakcije publike. Riječ je o *Nedovršenoj priči* Hassana Yektapanaha koji je sam režirao, producirao i montirao film, te za njega napisao scenarij. Ipak, čini se da je film scenarijski previše odlutao u sve moguće pravce koji su se iz njega dali izvući, pa je stoga možda premalo naglasio priče samih protagonista bijega iz Irana u neku sretniju, ali nepoznatu budućnost. S druge strane globusa stigao je kvalitetni krimić *Mean Creek* Amerikanca Jacoba Aarona Estes, u kojem se skupina tinejdžera, planirajući osvetu lokalnom nasilnom i čudnom dječaku, sukobljava oko provedbe plana, a sve na kraju izmakne kontroli i završi prilično pogubno za cijelu skupinu.

Nova kineska stvarnost

Iako su, dakle, gotovo svi dugometražni filmovi prikazani na ovogodišnjem ZFF-u sasvim korektna filmska ostvarenja, moramo se ipak složiti sa žirijem koji je u kineskom *Slijepom oknu* prepoznao najkvalitetniji rad festivala. Ta priča o dva pohlepna čovjeka koja smišljaju ubojstvo šesnaestogodišnjaka u rudniku ugljena u sjevernoj Kini, pretvarajući se da im je dječak rođak kako bi nakon njegove slučajne smrti iznudili novac od vlasnika rudnika, uistinu je odličan portret suvremene Kine, pa stoga ne čudi što se *Slijepo okno* tamo ne prikazuje zbog službene zabrane.

No, bez obzira na sve nijanse koje se mogu prigovoriti bilo kojem ambicioznom kulturnom događanju, ovaj je festival u svakom slučaju opravdao svoje postojanje i zato želimo da nas i sljedeće godine u isto ovo vrijeme dočeka s mnogim drugim filmskim poslasticama. ■

ZAGREBFILMFESTIVAL

12-16/10/2004

hrvatski english

Ptice umiru pjevajući

Silva Kalčić

Žanr mrtve prirode nastao je iz želje da se u umjetničkoj kopiji otme od brzog nestajanja ljepota kitice cvijeća ili osobitih cvjetova

Izložba Mirjane Vodopije, Galerija Križić Roban, Zagreb, od 20 do 29. rujna 2004.

Mirjanu Vodopiju najbolje poznajem po ciklusu noćnih fotografija uličnih svjetiljki, *gradskih moćnika* prema riječima autorice. U Galeriji Križić Roban izlaže nekarakteristične radove, poetični ambijent napravljen prema svim kodovima i zakonitostima ženskog pisma, ali sa zadržkom u prepuštanju svom ženskom biću koja bitno pridonosi da izložbu označimo kao dobru. U galeriji je izložena fotografija cvjetne livade; multiplicirani lik umjetnice, uvijek u drugoj haljini cvjetnog uzorka, prikazan je na livadi u sukcesivnom nizanju fotografija s dobro prikrivenim šavovima kadrova, kao simulacija stroboskopske fotografije. Nasuprot tom, uvjetno rečeno fotografskom frizu, nalazi se triptih fotografija četvrtastog, statičnog i zatvorenog formata, s krupnim planovima grana u cvatu, različitih vrsta drveća koje cvjeta uvijek u drugim bojama. Svakoj je fotografiji pridodan par ptica, pretpostavljeno ženka i mužjak iz roda pjevica. Upravo zbog tog dekoriranog "dodatka" prizori na fotografijama su artifičijelni, životinje su zauvijek zamrznute, kao preparirane u uvijek istom položaju na grani pričvršćenoj o zid lovčeve dnevne sobe (kao na znamenitoj intimističkoj slici Carela Fabritiusa *Češljugar* iz 1654., nastaloj u vrijeme kada je "umjetnost služila pripovijedanju velikih pripovijesti"). Dojam neprirodnosti naglašava i potvrđuje prividni krug sapunice odnosno kružni isječak svjetlosti reflektora – na što podsjeća dio fotografije različite svjetline oko ptice. Ptice gledaju prema promatraču, u položaju idealnom za fotografiranje i gotovo u stavu poziranja. Nalik mehaničkim češljugarima čijim pjevom završava *Plavi baršun*, film Davida Lyncha iz 1986., prelupki prizor ptice na rascvjetaloj grani priziva estetiku kiča malograđanskog habitusa i *soap opera*. Pastelne boje snažno doradenih fotografija prizivaju salonsku umjetnost francuskog rokoka, kao alegorija nedužnog rajskog života bez bola i bolesti, siromaštva, starosti i prolaznosti. Ukočene ptice, ozbiljne plemenitosti, i zaustavljen cvat grana reinterpretacija su klasičnog motiva mrtve prirode, alegorija *vanitasa*,

prolaznosti svega zemaljskog. Žanr mrtve prirode, uostalom, nastao je iz želje da se u umjetničkoj kopiji otme od brzog nestajanja ljepota kitice cvijeća ili osobitih cvjetova.

Pupoljak kao otvor u drugi svijet

Na stražnji zid galerije postavljen je još jedan triptih, naoko istih fotografija načinjenih tehnikom digitalnog printa na foliju, u funkciji ekrana odnosno svojevrsne foto-tapete s novim fotografijama rascvalih grana, ovaj put bijelog cvjetanja trešnjinog stabla. Prosvijetljenost folije daje efekt atmosfere ispunjene svjetlom, vibriranja prirode za proljetnog dana "zlatne svjetlosti" zažarenog sunca, u sinestezijskoj vezi s cvrkutom ptica koji dopire iz zvučnika. Za razliku od kodiranog ptičjeg pjeva Dalibora Martinisa u radu *Vrt najgroznijih psovki*, gdje je glasanje ptice premonstrirano u sočne kletve korištenjem binarnog kodiranja koje se otkriva

samo uvježbanom uhu (pismenom u Morzeovoj abecedi), cvrkut na izložbi Mirjane Vodopije ne predstavlja ništa drugo do sebe sama, nedužan je i primordijalan kako i zvuči, barem onome tko ne poznaje nemušti jezik životinja. Sjaj svečane raskoši prirodnih stvari kroz zoomorfne i biomorfne forme-metafore, pri čemu su grane stabla cvjetne girlande, naposljetku je koncentriran na banalnom desenu umjetničkih haljina obješenih uza stup galerije. Protežni motiv izložbe je cvijet, na livadi ili u rascvaloj krošnji – stara je rasprava o tome počiva li u slikarstvu istinitost prikaza u veristički naslikanom stablu, s iscertanim svakim pojedinim listom, kirurškom preciznošću, ili prije u sumarno naslikanoj krošnji. Odnosno, treba li bijeli zid doista naslikati bijelom bojom da bi se doimao stvarnim...? Kao u filmu *Plavi baršun*, u kojemu u naizgled mirnom malom gradu jedan mladić otkriva mračnu stranu života u njemu, tako je izložba Mirjane Vodopije šarena i dražesna, hladne vedrine i blistavog kolorita, ali uz slutnju neobjašnjivog zlokobnog. Potreba za bijegom u pastoralnu Arkadiju završava susretom sa samim sobom. I smrt opominje: "Et in Arcadia Ego"... U filmu *Plavi baršun* ljudsko uho pronađeno u travi je kanal, otvor u drugi svijet – ima li

istu ulogu pupoljak na Vodopijinoj izložbi? U *Gradaninu Caneu* ružin pupoljak, *Rosebud*, naslikan je na dječjim saonicama, kao stilska figura za istinsku i potpunu sreću.

Odjeća kao "personificiranje" tijela

Niz fotografija umjetnice koje sugeriraju njezino kretanje poljem podsjeća, ponovimo, na filmski stroboskopski pokret čiju apropijaciju u likovnu umjetnost prvi izvode futuristi, a smjerom kretanja slijeva na desno na Duchampovu *Nečjestu koja silazi niz stepenice*. Slikarska kompozicija fotografije, pejzažna slika, odnosno umjetnost "intimnog pejzaža" odrednice su koje prizivaju impresionističko slikarstvo, zasnovano na promatranju prirode pri čemu ono izaziva posebna duševna raspoloženja. John Constable 1836. pejzažno slikarstvo smatra filozofskom disciplinom, tražeći od pejzažista da "hodaju poljima", bez drskosti. Simbolizam cvjetnog preobilja povezuje se s plodnošću i životnom puninom osobe. Smijemo li ga povezati s plodnošću stvaranja i biografskim trenutkom autorice? Cvijet je simbol nestalnosti, ali ne u otrcanom smislu prevrtljivosti žene, nego suštinske nepostojanosti čovjeka u smislu da se i on neprekidno razvija i mijenja idući prema umiranju, a kao i ljepota cvijeta, njegova je ljepota kratkotrajna. Izlaganje haljine kao artefakta u galeriji prema principu *ready-madea*, priziva još jedan uzor iz prošlosti: *ready-made* je prvi put primijenio Edgar Degas 1880., kada je brončanu skulpturu četrnaestogodišnje balerine odjenuo u *pravu* plesnu haljinu, a pletenicu joj povezao vrpcom od tkanine.

Mijenjajući odjeću, Mirjana Vodopija se igra marketinškim strategijama: ako je nekad roba bila vlastita reklama, danas je reklama postala vlastita roba, prema Paulu Viriliu. Naposljetku je reklama kao medij postala svoja poruka. Nema više scene robe: postoji samo njezina opscena i prazna forma; a reklama je ilustracija te zasićene i prazne forme. Haljina s cvjetnim uzorkom fetišistički je predmet koji se može iščitati na nekoliko načina. Odjeća je "personificiranje" i artifičijalizacija tijela, semiotika mode u funkciji je seksualnog privlačenja, pri čemu se njezini

kodovi mijenjaju, kroz modifikacije odnosno diktat mode (nudizam može biti moda samo dok predstavlja eksces, izuzetak, tvrdi Gillo Dorfles), dok su kod životinja oni postojani. Odjeća ukida čistu tjelesnost ljudi, no odvajanje od prirode u kontradikciji je s cvjetnom mustrom "ukradenom" iz prirode.

U kontradikciji romantizma i individualizma koji se mogu iščitati iz "fabule" izložbe, leži napetost koja preestetizirane vizualne senzacije odmiče od banalnog. Umjetnica kao vizija ženskosti, frivolne ženstvenosti čiji je jedan od klišeja upravo lik pastirice raspuštene kose u situaciji dokolice, doticanja i mirisanja cvijeća, možemo biti sve mi – sve bismo se mi rado presvukle, transvestirale, odnosno kostimirale u haljinicu koja bi nas pretvorila u krhka eterična bića koja ne moraju raditi za život, metaforički u "žene koje ne nose hlače". Prije svega, svi bismo rado zastali u trenutku potpunog mira...

Retorika cvjetova

Haljina s cvjetnim uzorkom odora je poput vojničke ili svećeničke. Cvjetni uzorak haljine omekšava crte žene koja je nosi, poznato je da su sufražetkinje odijevale muška odijela. U jednoj pjesmi Erica Jong opominje: *Čuvaj se muškarca koji ti bira haljinu, on ju i sam želi nositi...* Prema ideji total-dizajna, odnosno *Gesamtkunstwerke*, metaforičko-metonimijska odjeća sastavni je dio retoričkog cvjetnog interijera galerije Križić Roban, preuzimanje obrazaca kiča sugerira bivanje izvan modnog obrasca odnosno malograđanštinu. Vera Horvat Pintarić u knjizi *Od kiča do vječnosti* definira kič u skladu s načelom oduzimanja, dodavanja i naglašavanja tako da se u nekom predmetu ili pojavi povećava nešto što je banalno, plitko i slatunjavno. Ako se, pak, kičistička svojstva pojačavaju, ako se kič predmet upotrijebi kao grada za stvaranje nečega što nadilazi slatunjavost, a plitkost se pritom preokreće u značenje, nastaje *eksperimentalni kič* ili *camp*. Bitna odredba *campa*, kaže Susan Sontag, jest ljubav za neprirodno, umjetno, pretjerano. *Camp* je neka vrst esteticizma, način viđenja svijeta kao estetskog fenomena, ali ne putem ljepote nego putem stupnja vještačkog ili stilizacije. ▣

između integracije i asimilacije

Michael Guet

Zaustaviti segregaciju!

Prošlo je više od godinu dana od kada je javno predstavljen Nacionalni program za Rome. Kao ekspert Vijeća Evrope i sami ste prisustvovali tom predstavljanju. Kako ocjenjujete taj dokument i kakva je njegova provedba?

– Vladino službeno prihvaćanje Nacionalnog programa za Rome u listopadu 2003. rezultat je vrlo dugog procesa koji je počeo dvije-tri godine prije toga. Prvi prijedlozi da se usvoji takav program došli su iz same Vlade. Između 2001. i 2003. Vijeće Evrope pružilo je pomoć na izradi okvira za Projekt za Rome Pakta o stabilnosti koji su zajednički potpomogli Vijeće Evrope i Europska komisija. Na primjer, financijski smo pomogli konzultacijske sastanke s romskim organizacijama tijekom faze izrade programa, te zaposlili lokalne i međunarodne odvjetnike koji su hrvatskoj vladi dostavili svoje komentare u vezi s preprekama s kojima se suočavaju Romi u Hrvatskoj prilikom dobivanja državljanstva i ostvarivanja prava na stanovanje, te zdravstveno i socijalno osiguranje (izvještaji dostupni na http://www.coe.int/T/E/social_cohesion/Roma_Gypsies/Stability_Pact/).

Javno predstavljanje iz ožujka 2003. na koje se odnosi vaše pitanje bio je zadnji sastanak koji je Vijeće Evrope organiziralo s hrvatskim Uredom za nacionalne manjine između Roma, relevantnih državnih institucija i stručnjaka, prije nego što je Vlada službeno usvojila program. Prilikom revizije teksta, prije nego što je usvojen, neki od komentara Vijeća Evrope uzeti su u obzir. Vijeće Evrope je još uključeno u proces implementacije. U Zagrebu je upravo održan okrugli stol o mogućnostima zapošljavanja Roma na kojem će stručnjaci Vijeća Evrope razgovarati s državnim i lokalnim vlastima te predstavnicima Roma o mjerama za poticanje zapošljavanja Roma.

Sveobuhvatan program sa slabim nadzorom provedbe

Koje su dobre, a koje loše strane tog dokumenta, odnosno koje su bile kritičke primjedbe na njegov sadržaj i jesu li one i u kojoj mjeri uvažene?

– Kao i u bilo kojem drugom dokumentu te prirode, možete pronaći pozitivne i inovativne elemente, ali i

nedostatke i sugestije koje nisu u cijelosti uzete u obzir. Kao primjer pozitivnih elemenata napomenuo bih da je program koji je izradila hrvatska vlada vrlo sveobuhvatan (tj. uključuje razne aspekte kao što su obrazovanje, stanovanje, zdravstveno osiguranje, socijalno osiguranje, kultura, borba protiv diskriminacije, pravna pomoć ili uključivanje Roma u društveni i kulturni život). Program ima dobro formilirane ciljeve, mjere, sredstva i područja odgovornosti. Pristup se zasniva na ljudskim pravima te poštuje romski (Bajaši) kulturni identitet. Program je rezultat dugog procesa savjetovanja koje je uključivalo državne i lokalne vlasti, kao i predstavnike Roma.

Što se tiče negativnih aspekata, želim naglasiti da je – bez obzira na ubacivanje poglavlja o monitoringu u program te stvaranja komisije unutar Vlade koja je zadužena za praćenje njegove provedbe – proces analize nejasno definiran. Bitno je da se rezultati mjera koje provodi ovaj program redovito analiziraju kako bi se procijenilo daju li mjere pozitivne rezultate ili se moraju modificirati. Novac koji je dodijeljen procesu monitoringa možda neće biti dovoljan te bi trebao biti uključen u budžet svakog ministarstva koje je u to uključeno. Još jedan loš aspekt je “efektivno sudjelovanje” Roma, o čemu se dugo raspravljalo i do čega je djelomično došlo zbog unutarnjih sukoba među romskim liderima. Međutim, proces monitoringa predviđa uključivanje sedam romskih predstavnika u Vladinoj komisiji koji trebaju osigurati stalno sudjelovanje Roma. Sve u svemu, hrvatski nacionalni program je dobar u usporedbi sa sličnim europskim dokumentima. Sada je bitno implementirati ga i transformirati obaveze u konkretne aktivnosti.

Što su ključne prepreke u realizaciji tog programa?

– U ovom trenutku vidim četiri prepreke od kojih je glavna – nedostatak sredstava. Program za Rome prihvaćen je prošlog listopada malo prije promjene vlasti. To je rezultiralo određenim kašnjenjem jer su se promijenile osobe za kontakt u nekim ministarstvima, ili su te osobe danas zaposlene na drugim dužnostima u ministarstvima. Nažalost, neka ministarstva nisu uključila sredstva potrebna za pro-

Stojan Obradović

Predstavnik iz Odjela za Rome i nomade Vijeća Evrope govori o hrvatskom Nacionalnom programu za Rome, diskriminaciji i segregaciji prema Romima, ali i nesuradnji i razmiricama između raznih romskih udruga

U Hrvatskoj romski lideri i dalje rade za svoje probitke ili projekte, te postoji jako nepovjerenje među romskim vodstvom. Nekoliko krovnih organizacija ne surađuje međusobno kako treba

vedbu ovog programa u svoju listu zahtjeva za proračun za 2004. Neka su to učinila, ali nisu dobila iznos koji su zatražila. Prema tome, implementacija programa u 2004. će vjerojatno biti manja nego što se to očekivalo u početku. U svakom slučaju, određena ministarstva i Ured za nacionalne manjine dobili su novac za, na primjer, aktivnosti koje se odnose na medije, mladež ili infrastrukturne projekte. Objavit će se neke knjige za Rome i nastavit će se s praksom romskih posrednika u školama... Druga prepreka je nedostatak podataka koji se odnose na situaciju s Romima. Neka ministarstva su kao preliminarni cilj postavila skupljanje informacija i uključivanje Roma u taj proces. Projekti prikupljanja podataka, kao što je onaj koji provodi United Nations Development Program (UNDP), pomoći će u rješavanju tog problema. Treća prepreka mogla bi biti nedostatak institucionalnih resursa. Potrebno je uključiti više Roma u administraciju. Neka ministarstva, kao što je Ministarstvo rada, već su najavila da planiraju zaposliti po jednog Roma, što je vrlo dobar signal. Konačna prepreka je slaba asistencija romskih udruga u Hrvatskoj u implementaciji programa zbog financijskih razloga, ali i unutarnjih podjela. Romi se trebaju bolje pripremiti kako bi pomogli Vladi u implementaciji programa i preuzeli svoju odgovornost.

Tišina je odobravanje nasilja

Na koji način bi se društvo u tranziciji, kao što je hrvatsko, trebalo najbolje organizirati da bi se što efikasnije suočilo s problemom Roma te slamanjem predrasuda i diskriminacije prema romskoj populaciji?

– Hrvatska vlada treba organizirati ili podržati kampanje jačanja svijesti u pogledu romske populacije. Je li postojala medijska kampanja u Hrvatskoj o usvajanju ovog programa i razlozima za rješavanje problema specifičnih za Rome? Mnoge vlade usvojile su nacionalne programe za Rome, ali su malo učinile na razbijanju predrasuda većinskog stanovništva. Za razbijanje negativnih stereotipa i predrasuda koje većinsko stanovništvo ili druge manjine gaje prema Romima (i obrnuto) potrebno je vrijeme, kao i povjerenje Roma da integracija ne znači asimilaciju.

Bitno je da se Romi udruže kad god se pripremaju mjere ili politika koja se odnosi na njih jer je analiza uzroka pojedinog problema (na primjer, pohađanje nastave romske djece, mogućnost zapošljavanja) drukčija ako slušate državnog dužnosnika ili romskog predstavnika. Neki će reći da je to zbog “romske tradicije”, drugi će reći da je uzrok diskriminacija. U većini slučajeva riječ je o kombinaciji različitih uzroka. Borba protiv predrasuda počinje edukacijom djece, na primjer uvodenjem romske kulture i povijesti u nastavu, organiziranjem vrtića za mlade Rome koji će im uliti samopouzdanje kada uđu u novi sustav, smanjiti razliku između Roma i neroma, te zaustaviti segregaciju na svim područjima. Što se ljudi više upoznaju, to imaju manje predrasuda...

Kako bi društvo trebalo najefikasnije reagirati na nasilje i pojave diskriminacije i segregacije koje se, nažalost, učestalo javljaju prema romskoj populaciji?

Prvo, potrebno je jako vodstvo i snažna poruka s vrha. Na primjer, nedavno je u Francuskoj na ulici napadnut mladi židovski student. Isti dan francuski je predsjednik izjavio da je to neprihvatljivo i da će se poduzeti sve kako bi se kaznili počinitelji. Isto bi trebalo vrijediti i za svaki slučaj u kojemu su Romi žrtve nasilja ili izravne diskriminacije, pa će malo-pomalo cijelo društvo postati tolerantnije i svjesno da Romi nemaju iste šanse bez obzira na zakone koji se u teoriji odnose na sve državljane, a Romi su također državljani! Nikada nemojte zaboraviti da se tišina često doživljava kao pasivno odobravanje, što u slučaju nasilja ili diskriminacije protiv neke

između integracije i asimilacije

etničke skupine rezultira "toleriranjem" tih aktivnosti. Kad god Rom ne dobije posao samo zato što je on/ona Rom ili kad god roditelji demonstriraju ispred škole kako bi uskratili obrazovanje i integraciju u školski sustav romskoj djeci, društvo mora reagirati kao cjelina.

Romski lideri rade za sebe

Koje pozitivne primjere zemalja u tranziciji a sada članica Europske unije Hrvatska može preuzeti kako bi se poboljšala ukupna društvena politika prema Romima?

– Dosad je 20 europskih zemalja usvojilo ili planira usvojiti nacionalne programe za Rome (ili nomade). Velika je razlika u modelima i metodologijama. Neke su mjere zajedničke svim zemljama, neke se razlikuju. Bitno je da hrvatske vlasti i romske udruge razmijene iskustva s drugima kako bi naučile pozitivne i negativne primjere, posebice od zemalja koje su već davno počele implementirati takve programe za Rome. Hrvatska se, na primjer, inspirirala manjinskom samoupravom u Mađarskoj kako bi razvila manjinska nacionalna, regionalna i lokalna vijeća. Hrvatska sad postaje, do neke granice, "model" za države koje planiraju slične programe...

Kako danas uopće stoji romsko pitanje u zemljama Europske unije?

– Nedavno proširenje Europske unije s deset novih članica sigurno će utjecati na manjinska i romska pitanja. Zemlje Srednje i Istočne Europe donijele su mnogo novih, inovativnih zakona koji se tiču manjina, kao i specifične programe i aktivnosti za Rome. Jako malo starih članica EU-a poduzelo je takve mjere (Španjolska je prva 1985. prihvatila nacionalni program za *Gitanos*, nakon čega je uslijedio regionalni program u Andaluziji; Grčka je nedavno usvojila nacionalni program za Rome; Irska i Velika Britanija imaju slične programe za nomade, a Finska ima ministarske upute koje se tiču njezine romske populacije).

Čini mi se da već postoji određeni lobi unutar Europske komisije koji želi osigurati da se romska pitanja pravilno rješavaju na razini cijele Unije. Na aktualnim izborima za Europski parlament neke političke stranke prijavile su i romske kandidate na svojim listama (Mađarska, Španjolska, itd.). Od prošle godine djeluje Europski informacijski ured za Rome (ERIO) u Bruxellesu koji radi kao lobistička grupa.

Što brojne romske udruge mogu napraviti i kako se mogu organizirati kako bi same pridonijele uspješnijem rješavanju svojih problema?

– Kako bi osigurale bolje rješavanje svojih problema, romske udruge u Hrvatskoj

moraju se bolje koordinirati i surađivati. U mnogim je zemljama priprema za nacionalni program za Rome bila jedinstvena prilika da se prevladaju sukobi interesa i postigne konsenzus. U nekim je slučajevima to dovelo do stvaranja jedinstvene krovne organizacije. U Hrvatskoj romski lideri i dalje rade za svoje probitke ili projekte, te postoji jako nepovjerenje među romskim vodstvom. Već postoji nekoliko krovnih organizacija koje ne surađuju međusobno kako treba. Romske udruge bi također trebale razmišljati o sebi kao o faktorima implementacije nacionalne strategije.

Trebali bi tražiti financijska sredstva i biti odgovorni za implementaciju nekih specifičnih mjera za nacionalni program za Rome. To se dogodilo u drugim državama, na primjer Rumunjskoj. Romske udruge trebale bi biti aktivnije u vlastitim zajednicama i organizirati jeftine sastanke između generacija o potrebi za obrazovanjem, načinima prijave za posao ili pristupu javnoj upravi. Još postoji mnogo tabu tema među romskim zajednicama, na primjer u zdravstvenom sektoru, koji onemogućavaju razmjenu informacija i poboljšanje zdravlja. Jedno rješenje je da Vlada zaposli romske asistente u školi, zdravstvene pomagače ili socijalne asistente, koji će pomoći tranziciji između romskih zajednica i ostalog društva. U mnogim zemljama se pokazalo da je to vrlo efikasno – barem kao tranzicijska aktivnost. Romske udruge također bi trebale izvještavati Vladu i međunarodne organizacije i postati partneri u procesu implementacije.

Sačuvati romsku tradiciju

Kako pronaći optimalnu mjeru između potrebnih procesa za integriranje Roma u društvo i očuvanje nekih specifičnih karakteristika njihove kulture koje je teško "uklopiti" u moderno društvo?

– Ovo je najvažniji problem koji predstavlja razliku između "integracije" i "asimilacije". Jako je važno da svaka aktivnost namijenjena romskoj populaciji uzme u obzir romski kulturni identitet i sustav vrijednosti. Jedini način da se postigne taj cilj je da se osigura puno sudjelovanje Roma u *dizajniranju* takvih aktivnosti tako da imaju osjećaj vlasništva nad njima i pravo glasa o tome što je prihvatljivo, a što nije za njihovu zajednicu. Ako nisu uključeni, Romi neće prihvatiti taj dokument, te će ga čak smatrati pokušajem "asimilacije". Vijeće Europe organiziralo je u rujnu 2003. u Strasbourgu međunarodni seminar o kulturnom identitetu na kojem su sudjelovali Romi iz različitih plemena, Sinti, Kalé, Bajaši, Aškalije, Egipćani, nomadi, Jeniši, itd. Taj je seminar po-

Hrvatski nacionalni program je dobar u usporedbi sa sličnim europskim dokumentima. Sada je bitno implementirati ga i transformirati obaveze u konkretne aktivnosti

mogao u određivanju razlika i zajedničkih karakteristika svih navedenih skupina, kao i to što se obično podrazumijeva pod imenom "Romanipen" ili "romska tradicija".

Za Rome, neke tradicije su blisko povezane s njihovim indijskim kulturnim korijenima (na primjer: rituali vezani uz pročišćenje, podjela Roma na profesionalna plemena, pojam vremena u kojem vrijedi samo sadašnjost dok budućnost ne igra veliku ulogu – to, na primjer, objašnjava zašto mnogi Romi ne čuvaju novac za penziju ili ne razmatraju dugotrajno studiranje za vlastitu djecu). Aspekt zajedništva i odnosi unutar zajednica, između muškaraca i žena, mlade i stare generacije, itd. također su vrlo bitni i imaju jak utjecaj na svakodnevni život. Ovo objašnjava zašto toliko mnogo zakona i mjera koji su doneseni za većinsko stanovništvo ne odgovaraju potrebama Roma, jer je njihov sustav vrijednosti potpuno drukčiji. Konačno, tu su i mnoge tradicije i običaji koji su bili dio našeg društva prije stotinu godina, ali koji su polako nestajali zbog modernog postindustrijskog načina života i promjena mentaliteta. Djelomično zbog izolacije, a djelomično zbog nomadskog načina života u nekim državama, Romi su zadržali velik broj tih "starih" tradicija (na primjer, rano stupanje u brak, uloga žena unutra zajednice, povlašten položaj starih ljudi i djece, tabu vezani uz zdravlje ili spolne odnose, itd.).

Međutim, identitet Roma nije statičan. I on se pomalo mijenja. Teme koje su prije bile zabranjene danas se sve više i više otvaraju. To pomaže većinskom narodu da shvati da Romi nisu toliko različiti, a to otvara vrata boljem međusobnom razumijevanju. Možemo mnogo naučiti od Roma jer naša moderna društva postaju previše individualna. U svakom slučaju, bogatstvo romske

tradicije definitivno treba biti sačuvano. Jednom kada shvatite sve te elemente, postane vam jasno koliko je teško implementirati općenitu politiku za ovu skupinu stanovništva i koliko ju je, među ostalim, potrebno adaptirati putem pozitivne diskriminacije...

Smanjiti predrasude i ukinuti segregaciju

Kako ocjenjujete ulogu medija kada su u pitanju Romi i kako oni mogu pomoći da se prevlada diskriminacija prema romskoj populaciji? Jesu li dobrodošle neke posebne akcije u tom pogledu? Ima li takvih primjera u drugim europskim državama?

– U ovom pogledu mediji imaju glavnu ulogu. Novinari su i prečesto širili negativne stereotipe, ili izvještavali samo o negativnim događajima koji su uključivali Rome. Potrebno je izbalansirano izvještavanje... Mediji bi trebali stvoriti pozitivniju sliku Roma, na primjer intervjuirajući one koji su uspjeli u životu, mlade obrazovane Rome koji su završili studije, romske političare (gradonačelnike, saborske zastupnike, državne tajnike, ili čak ministre!). Ovi pozitivni primjeri postoje u današnjoj Europi, ali slika Roma je još u našim glavama prilično povezana s lijenošću, nepismenošću, sitnim kriminalom, odbijanjem integracije, itd. Potrebno je organizirati izobrazbu novinara tako da se poštuje kodeks časti. Državne i velike privatne medijske tvrtke trebale bi podržati romski tisak ili televiziju, kao što to radi Press Centar za Rome u Mađarskoj. U tom su kontekstu pozitivan primjer sredstva koja je nedavno za romske medije dodijelio Ured za nacionalne manjine.

Kakve su promjene nužne u obrazovnom sustavu da bi se "od malih nogu" počele slomiti predrasude prema romskoj populaciji?

– Većina nacionalnih programa za Rome imaju integrirane mjere za smanjenje negativnih stereotipa u obrazovnom sektoru: naobrazba učitelja, stavljanje romske kulture i povijesti u nacionalni obrazovni plan, ljetni kampovi s djecom iz različitih etničkih skupina, itd. Jasno je da se pojave segregacije kao što su odvojeni razredi s romskom djecom, odvojeni ulazi u školu za romsku djecu ili stavljanje romske djece u škole za mentalno hendikepirane u današnjoj Europi moraju zaustaviti.

Forum za Rome, Sinte, Kale, nomade i srodne skupne

Vijeće Europe upravo razmatra kreiranje Europskog foruma za Rome. Možete li nam reći nešto više o tome?

– Od ranih devedesetih pojavila se ideja o forumu koji bi predstavljao romske zajednice u Europi. Sami Romi počeli su razmišljati o tijelu koje bi im pomoglo da na europskoj razini

iznese svoje probleme. Ideja je postala konkretnija 2001., kada je finska predsjednica Tarja Halonen u obraćanju skupštini Vijeća Europe predložila uspostavu neke vrste savjetodavne skupštine za Rome na europskoj razini. Prema njezinim riječima, cilj je bio "omogućavanje Romima da se čuju". Vijeće ministara EU-a odlučilo je tome posvetiti više pozornosti. Zasad se još razgovara o tome, ali je projekt blizu završetka.

Forum će omogućiti Romima i nomadima mogućnost da sudjeluju i utječu na proces donošenja odluka u svim područjima koja se tiču njih, na otvoren i služben način, kroz specijalne veze s Vijećem Europe (partnerski sporazum). Ovo će biti prvi put da će nacionalne i europske organizacije Roma biti u mogućnosti zajednički razgovarati i formulirati svoje nade i brige. To su jedinstvene mogućnosti po kojima se Forum razlikuje od svih ostalih međunarodnih organizacija.

Forum je otvoren za Rome, Sinte, Kale, nomade i druge srodne skupine (uključujući Beash). Službeni jezici bit će romski, engleski i francuski. Članovi Forumu su međunarodne organizacije Roma (u ovom trenutku ih je pet) i nacionalne krovne organizacije (svaka od njih mora pokrivati 75 posto nacionalne strukture Roma u određenoj zemlji da bi bila priznata). U zemljama gdje ne postoji takva krovna organizacija, na sastanku svih struktura koje predstavljaju Rome/nomade u dotičnoj državi bit će izabrani delegati i predstavnici Forumu. Te strukture mogu uključiti nacionalne nevladine organizacije, političke stranke s romskim članovima koji su izabrani u nacionalni parlament, savjetodavna tijela i tijela samouprave.

Nacionalne krovne organizacije ili sastanci struktura i međunarodnih organizacija trebaju pomno izabrati delegate, uzimajući u obzir mnoge kriterije: oni trebaju biti tipični predstavnici svoje zajednice te imati povjerenje populacije koju predstavljaju; potrebni su predstavnici obaju spolova i mlade generacije. Što se tiče Hrvatske, predviđeno je da u Forum budu nominirane tri osobe. Samo jedna od njih bit će poslana u Strasbourg na plenarnu sjednicu kao delegat s glasačkim pravima i naknadom troškova za putovanje, stan i hranu. Motivira se rotacija te tri izabrane osobe kako bi se osigurala ravnoteža spolova i ravnoteža između raznih podgrupa Roma koji žive u Hrvatskoj. ■

Razgovor je objavljen u Edukativno-informativnom servisu za prava manjina i međuetničku toleranciju, publikaciji agencije STINA, broj 5, 28. lipnja 2004.

Ina Zoon

Hrvatskoj treba antidiskriminacijski zakon

U na Zoon ekspertica je Vijeća Evrope za pitanja Roma te je dugo aktivna u zemljama regije. U Hrvatskoj je od početka uključena u rad s Vladom, te romskim udrugama na iniciranje i osmišljavanju nacionalne strategije za Rome. Nedavno je gostovala na okruglom stolu o zapošljavanju Roma koji su organizirali Vladin Ured za nacionalne manjine i Vijeće Evrope.

Prošle jeseni Vlada je usvojila Nacionalni program za Rome. Jedan ste od stručnjaka koji je još u fazi pripreme Programa imao niz sugestija za njegovo poboljšanje. Koliko je vaših primjedbi usvojeno?

– Komentirala sam nacrt programa, odnosno nacionalne strategije, prije no što je usvojen. Neke od mojih primjedbi su razmatrane, rekla bih čak i velik dio. Program je još otvoren za sugestije. Na primjer, kad smo upozorili da je potrebno uvesti sustav monitoringa i nadzora u program, to je učinjeno, ali na osnovnoj razini. Taj se sustav spominje u samo nekoliko rečenica. S jedne strane, to pokazuje da postoji politička volja za time, ali s druge ukazuje da je potrebno dalje popraviti tekst. Program nije zatvoreni dokument, to je dokument koji se mora povremeno razmatrati.

Jeste li zadovoljni primjenom programa?

– Postoje problemi s primjenom. Novac je najveći problem. Početni proračun strategije je bio 20 milijuna kuna, a u ovom momentu odobreno je samo dva milijuna. Na svu sreću, postoje napori da se pronađu alternativni izvori financiranja.

U čemu leže glavni uzroci loše situacije za zapošljavanjem Roma?

– Postoje dva aspekta tog problema. Niska razina obrazovanosti Roma je, naposljetku, rezultat diskriminacije u obrazovanju i segregacije u nekim dijelovima države kao što je Međimurje. Loši uvjeti života Roma i loša dostupnost školovanja rezultirala je niskom razinom obrazovanja, što ih sprječava da pronađu posao. S druge strane, čak i oni koji imaju minimalnu ili pak višu razinu obrazovanja neće pronaći posao ili će ih privatni poslodavci diskriminirati, ili će do njihove diskriminacije doći zbog nedostatka pozitivne akcije u obrazovanju.

Drukčiji odnos prema Romima – uvjet za EU

Podržava li hrvatska vlada ovaj program? Spomenuli ste neadekvatno financiranje...

– Vlada je struktura koja se razvija, ona nije jedna jedinstvena volja. Vlada je kombinacija pojedinaca s različitim mogućnostima i interesima. S jedne strane moramo imati na umu da je ovaj program izradila i usvojila prethodna vlada, tako da postoji pitanje dovršavanja projekta kojeg je započela prošla vlada ili mogućnosti da se bude ili ne bude jednako zainteresiran. S druge strane postoje različiti stupnjevi podrške i interesa u različitim ministarstvima, ovisno o osobi koja ga predvodi...

Što je s medijskom strategijom? Dio vaših primjedbi na nacrt programa odnosio se na ovaj kontekst.

– Početni problem u diskriminaciji i predrasudama u zapošljavanju je da priznemo da postoji i otvorimo debatu o tome. Postoji nekoliko razina predrasuda. S jedne strane postoje predrasude, i to ne samo u Hrvatskoj nego i u Europi i izvan nje, u državnim institucijama. Za to je potreban poseban pristup – seminari protiv diskriminacija, za multikulturalnost, za zaposlene u upravi, za ljude koji rade u zavodima za zapošljavanje, za ljude koji rade u ministarstvima, za sve u sustavu.

Romsko pitanje postoji u cijeloj Europi. Što možemo naučiti iz iskustava drugih zemalja?

– Jedna lekcija odnosi se na proces pridruživanja EU. Za zemlje koje su postale članice i za one koje će to postati 2007. poboljšanje situacije s Romima dio je političkih kriterija. To postaje nezaobilazan dio procesa pridruživanja. Hrvatska već zna da članstvo u Uniji znači ozbiljan napor da se popravi situacija, što podrazumijeva nekoliko stvari. To znači usvajanje strategije, propisno financiranje strategije, uspješna implementacija i pravilan monitoring. Hrvatska je na prvoj stepenici, potreban je proračun za strategiju...

Napamet postavljene dijagnoze

Tko procjenjuje potrebe Roma? Romске udruge, hrvatska vlada, međunarodne institucije...?

– Dobro pitanje. Nemamo podataka. Isto je bilo i u drugim zemljama. Prve procjene potreba i prve dodjele sredstava su napravljene napamet. U tome nema apsolutno ništa znanstvenog. Postojale su poštenije strategije koje su uključivale sustavno istraživanje kao prvi korak. Počinjale su ulaganjem novca i truda tri ili šest mjeseci u procjenu potreba, uspoređujući potrebe, ljude i što im je potrebno te se potom reformirala strategija.

Ivan – Filip Jakopović

Ekspertica Vijeća Evrope za Rome i suradnica na nacionalnom programu hrvatske vlade za Rome govori o implementaciji toga programa, problemima u zapošljavanju, obrazovanju, dobivanju državljanstva i potrebi za antidiskriminacijskim zakonom

To je još vrlo delikatno jer neke procjene poput onih koliko ljudi živi u nekom naselju možemo lako napraviti. Do drugih podataka se teško dolazi bez većih promjena u cijelom sustavu.

Kako ćete mjeriti pojave diskriminacije? Kako bi se trebalo nositi s vijestima u novinama gdje se ističe etnička pripadnost osoba koje počinju zločin?

– Osuda činjenice da policija ili mediji spominju nacionalnost treba doći od političkog vrha. Ovo nije specifično samo za Hrvatsku. U nekim zemljama ministri unutarnjih poslova su rekli – ovo se neće tolerirati u mojoj državi. Policija više neće govoriti medijima da je Giganin radio to i to... U policijskim priopćenjima nije dopušteno spominjati nacionalnost. To je dio strategije, ali najvažnije je da političko vodstvo Hrvatske, sam politički vrh, izađe u javnost i kaže – dok sam ja na vlasti neću podržavati rasizam, rasizam i diskriminacija neće biti tolerirani, oni su jednaki meni ili vama. To je vrlo važno za oblikovanje javnog mišljenja.

Pretpostavljam da ste razgovarali s mnogim romskim zajednicama. Koji su njihovi primarni problemi?

– U ovoj regiji, državama bivše Jugoslavije, sve je povezano sa statusom građana, osobnim dokumentima. U Hrvatskoj, u

Međimurju, to nije problem jer su Romi tamo stotinu godina, ali u drugim dijelovima Hrvatske i u drugim bivšim republikama glavni problem su status građana i reguliranje prebivališta. Sva druga prava su povezana s time imate li ili nemate državljanstvo, to je osnovno.

Zakoni samo za većinu

Kako pomiriti potrebu za društvenom integracijom s jedne strane i nekim specifičnim tradicijama, potrebama i običajima romske populacije s druge, koji čine dio njihova etničkog identiteta, ali na izvjestan način mogu i otežavati tu integraciju?

– U svakom društvu postoje skupine koje imaju pravo zadržati nešto svoje, specifično što ih ne čini autsajderima u društvu. Piju, spavaju, žene se na isti način. Jedan dio onoga što rade je drukčiji i potrebno je da ostane drukčiji, ta se razlika mora zaštititi, uključujući i potrebu za putovanjima. U Španjolskoj i Irskoj, kao i Francuskoj postoje nomadi koji su zaštićeni zakonom. Ako netko odluči živjeti na drukčiji način, to mu treba biti omogućeno. Ne samo da ga treba ostaviti na miru nego mu sustav mora pomoći na fleksibilan način.

Što mislite kad kažete na fleksibilan način?

– Na primjer, postoji problem nomada. U ovoj regiji postoji vrlo neromsko stanje svijesti i za nas je normalno da je život stabilan. Normalno je da živite na jednom mjestu, da imate posao, da se osjećate povezanim s mjestom na kojem živite... Tko god ne živi na jednome mjestu ima problema sa sustavom jer sustav nije dizajniran da odgovori na potrebe nekoga tko stalno putuje, tko ne živi na jednome mjestu. U tom smislu agresivni prema skupinama koje ne žive kao mi. Mi stvaramo svoj sustav i svoje institucije. Ako želim kredit, moram imati kuću, moram imati stalni posao. Ali, ne želim kuću i ne želim stalni posao. Međutim, želim podići kredit te je stoga potrebno stvoriti sustav u kojemu je to moguće.

Jednakost u teoriji, nejednakost na djelu

Kako riješiti pitanje obrazovanja? Na primjer, problem segregacije Roma u obrazovanju s jedne strane, ali i obrazovanje djece pripadnika većina da budu otvoreni prema manjinama s druge strane. Koje su moguće i dobrodošle reforme u obrazovnom sustavu?

– Tu treba riješiti više pita-

nja. Prvo, osigurati da nema segregacije u obrazovnom sustavu. Drugo, osigurati multikulturalno obrazovanje. To je mnogo više od samih udžbenika – to je sve što se odnosi na obrazovanje učitelja, uvrštavanje romske povijesti i kulture u nastavni program, promoviranje romskih učitelja u školama. Potom je tu treća vrlo bitna stvar – pozitivna akcija u školama. Hrvatski ustav kaže da su svi građani jednaki i da trebaju imati jednaka prava. Kada imate grupu koja je napredna i grupu koja kaska za njima u smislu obrazovanja, ako primijenite ista pravila bez razlike, tada će jaz između grupa uvijek ostati isti, te grupe nikad neće postati jednake. Jedna je stvar primijeniti jednaka pravila, a druga je smanjiti taj jaz. Na tome treba graditi pozitivnu akciju. Moram se više brinuti za grupu koja zaostaje kako bih je dovela na razinu većine i, kad to postignemo, nastavljamo dalje s jednakim pravilima za sve. U školama treba raditi na desegregaciji kako bi svi imali jednake uvjete, kako bi svi imali jednak pristup... Hrvati imaju normalne uvjete, vodu i sve, a romska djeca dolaze iz naselja bez osnovnih uvjeta, njihovi očevi su nepismeni, a majke imaju po šestero djece. Prema tome, ne mogu očekivati od djece iz obje grupe da se upišu na sveučilište, osim ako ne učinim nešto za romsku djecu, pomognem im da prevladaju poteškoće tako da i oni mogu konkurirati za sveučilište. To nije nikakva znanost, to je pošteno ponašanje, to je zdrav razum. Jednakost je nešto s čime se svi slažemo, a potom kada prijeđemo s raspravljanja na konkretne poteze, odjednom se nitko više ne slaže.

Antidiskriminacijski zakon

Mislite da je Hrvatskoj potrebna antidiskriminacijski zakon?

– Da, mislim da je jedan od glavnih problema u Hrvatskoj nedostatak antidiskriminacijskih zakona. To je nešto što postoji u *acquis communautaire* (zajednička pravna baština Evropske unije). Postoji direktiva protiv diskriminacije na razini EU. Ako Hrvatska želi ići u Europsku uniju, mora donijeti antidiskriminacijske propise. Postoji mnogo odredaba u Zakonu o radu i sl., ali to nije dovoljno za učinkovitu pravnu zaštitu za žrtve diskriminacije. ☐

Integralna verzija razgovora objavljena je u publikaciji agencije Stina, broj 5, 28. lipnja 2004.

Sahranite me uspravno

Isabel Fonseca

Objavljujemo ulomak iz knjige Isabel Fonseca *Sahranite me uspravno*, koja će uskoro biti objavljena na hrvatskome u izdanju Naklade Pelago. Riječ je o knjizi u kojoj autorica opisuje svoj život u romskim zajednicama diljem Istočne Europe te istodobno daje uvid u romski identitet (jezik, kultura, organizacije...) i romsku povijest obilježenu progonima, ropstvom i stradanjima

Najneposlušniji narod na svijetu

Dana 20. rujna 1993. u zabitom transilvanijskom selu Hădăreni, dvoje su se ciganske braće, Rupa-Lucian Lacatus i Pardalian Lacatus, potukli s mladim Rumunjom, Chetanom Craciunom, i njegovim ocem, prilikom čega je Chetan podlegao ranama od noža. Za odmazdu, ostali su Rumunji ciganske mladice na smrt izudarali vilama i lopatama. Treći je Ciganin, Mircea Zoltan bio "pougljenjen u kući" (kako su to opisali rumunjski izvještaji na engleskom jeziku). Skupina je seljaka potom spalila četrnaest ciganskih kuća i oštetila trinaest drugih, i te je noći ukupna populacija od sto sedamdeset pet Cigana, čije su obitelji već sedamdeset godina tamo živjele, bila istjerana iz grada. Tijekom čitave te večeri nekoliko je policajaca stajalo sa strane i promatralo događaje; vatrogasci su stigli oko ponoći, satima nakon što je vatra buknila. Vatrogasna su kola bila zadržana, kako tvrde protjerani Cigani, po naređenju dogradonačelnika Hădărena Gheorghea Bucura, koji je i sam promatrao palež. Sljedećih su se dana neki Cigani pokušali vratiti u selo, snalazeći se kako su znali u dijelovima kuća što su preostali; no u roku nekoliko tjedana ponovno su bili otjerani. Jedna žena koja se pokušala vratiti kući kazala je kako su na nju pljuvali i vrijeđali je te se bojala za svoj život. – Crkvena se zvona oglašale kad god ugledaju nekog od nas – rekla je – a mi znamo što to znači. – Godinu kasnije, većina se Cigana još skrivala, nitko nije izveden pred sud, a obećanje o provođenju istrage ostalo je tek maglovito sjećanje.

Za Cigane u Srednjoj i Istočnoj Europi najizraženija promjena nakon revolucija 1989. bila je nagli porast mržnje i nasilja usmjerenog prema njima. Samo u Rumunjskoj dogodilo se više od trideset pet teških napada na njihova naselja, uglavnom u zabačenim seoskim područjima i većinom u obliku paleža i premlaćivanja, iako su neki Cigani bili ubijeni, a njihova djeca osakaćena. Istvan Varga, primjerice, trogodišnji dječak iz Transilvanije, bio je spaljen na plastu sijena.

Gotovo neposredno nakon revolucije i svrgavanja Ceaușesca, napadi su započeli i ubrzo dobili velikog maha; naselja su rušena domino efektom koji je dopirao i do krajnjih granica Rumunjske. U siječnju 1990. u Reghinu u središnjoj Transilvaniji tri su kuće u vlasništvu Cigana spaljene, bez ikakva očita povoda, u zajedničkoj akciji Mađara i Rumunja. Dana 11. veljače, 1990., u Lungu u istočnoj Transilvaniji, šest kuća je uništeno i četiri su Roma poginula u tučnjavi s mađarskim mještanima. Isti mjesec, nedaleko od Satu Mare, stanovnici gradića Tûrulunga srušili su trideset pet ciganskih kuća. U travnju su razorene ciganske četvrti u Seica Mare i Cilnicu; ni u jednom slučaju napadači nisu imali motiva, pa čak ni izgovora.

U lipnju stotine rudara iz doline Jiu Valley u jugozapadnoj Rumunjskoj, oboruženih toljagama, posebnim su vlakom dovezeni u Bukurešt. Odazvali su se na

hitan poziv novog predsjednika Iona Iliescu da uguše prvi veći prosvjed protiv njegove vlade. Iako su kao "neprijatelji države" (ponekad zvani i "neprijatelji demokracije") službeno navedeni studenti, za napad su bili odabrani mnogi Cigani, nađeni kilometrima daleko od prosvjeda. Lutajuće bande rudara bile su dovedene, u policijskoj pratnji kako su naknadno izvjestile neke žrtve, iz svojih vlakova ravno do ciganskih četvrti. Tukli su ih na ulicama i u njihovim kućama. Rudari su pokrali imovinu nekih Cigana, tvrdeći kako je sve to ionako ukradena roba. Jedna je trudna Ciganka ispričala rumunjskom izvjestitelju kako ju je silovao jedan rudar, ili netko tko se tako predstavljao, u stražnjem dijelu kamiona i u prisustvu njezine male nećakinje. Jedna je starija Ciganka umrla od srčanog udara nakon što je gledala kako joj izvlače djecu i unuke iz njihovih skloništa ispod kreveta i iz ormara te ih bjesomučno udaraju. Kao krajnje poniženje, mnogi od onih što su bili napadnuti, uhapšeni su i bačeni u bukureštansku Măgurele vojarnu, koja je služila kao privremeni zatvor.

Nakon prvog posjeta rudara Bukureštu (ponovno su se vratili u rujnu sljedeće 1991.), rulja je opljačkala i razorila ciganski tabor u Cuza Vodi, pokraj Constante, ljetovališta na Crnom moru. Sljedećeg je mjeseca sa zemljom srasnjena ciganska četvrt u Huedinu u Transilvaniji. U listopadu 1990. u Mihail Kogălniceau, trideset dvije ciganske kuće srušila je rulja od više od petsto ljudi: Tatari, Makedonci i Rumunji, skupine što sebe vide kao etnički zasebne, ali ujedinjene u mržnji prema Ciganima, relativno malenoj populaciji na tom području, koja živi odvojeno, u priprostim kolibicama na kakvoj čistini što je, poput prstena, okružuje zemljani put.

U proljeće 1991. vatra je poharala nekoliko gradova u okolici Bukurešta i južnije, uz bugarsku granicu. U lipnju je Transilvanija ponovo bila u plamenu kada je u gradiću Plăieșii de Sus gomila od tristo ljudi napala romsko naselje i srasnila sa zemljom dvadeset sedam kuća. Nedaleko odatle, seljaci su linčovali nevinog čovjek u znak odmazde za ubojstvo za koje se vjerovalo da ga je počinio jedan Ciganin. Što je više takvih napada bilo, ljudi su, čini se, sve manje pažnje posvećivalo čak i u novooslobođenim rumunjskim novinama. Nije bila riječ samo o "zamoru samilosti". Palež i ubojstva postali su "razumljiv" i prihvatljiv trend u razdoblju mučne društvene tranzicije. Doina Doru, donedavno izvjestiteljica za novine *România Liberă*, koje su bile glas hrabrosti u vrijeme revolucije, no od tada su ih podrivale tvrdokorne nacionalističke političke snage, odustala je od beskrajo razvučene "ciganske priče". – Kako se možemo brinuti o manjini – upitala me Doina – kad je sudbina većine tako nesigurna? – Doina je bila duboko nezadovoljna pročišćavanjem tekstova u njezinim novinama, kao i sve manjom ulogom ljudi poput nje u Rumunjskoj... To je bio uobičajen refren i opravdanje diljem bivšeg Istočnog bloka. No, u Rumunjskoj su cinizam i licemjerstvo, čini se, bili vrlo izraženi. Dok su "disidentski" novinari protestirali i jadikovali nad sudbinom "većine", vlada je činila sve kako bi manjina, uključujući Rome, ostala živa za javno mnijenje.

Cigani su predstavljali korisno odvratanje pozornosti od ostalih sukoba. Tako je i državna televizija objašnjavala svaki napad na naselja kao rezultat "provokacije ciganskih lopova", čak i kada nisu imali baš nikakve veze s napetostima što su ih koštale njihovih kuća, a ponekad i života. Lokalne su vlasti slijedile upute Bukurešta. U transilvanijskom Tîrgu Mureș, primjerice, sukobi između Mađara i Rumunja rezultirali su uglavnom progonom Cigana. U ožujku 1990. lokalno je mađarsko stanovništvo pokušalo povratiti status četiristo godina stare mađarske srednje škole, koji je imala prije Ceaușesca, što je naišlo na združeni otpor. Etnički Rumunji autobusima su dovezeni u grad, gdje su se pridružili napadu na stožer Mađarskog demokratskog saveza opkolivši nekih sedamdeset članova

BURY ME STANDING

The Gypsies and Their Journey

"A revelation: a hidden world—at once ignored and secretive, persecuted and unknown—is uncovered in these absorbing pages."—SALMAN RUSHDIE

ISABEL FONSECA

zatočenih u zgradi. Kad su napokon uspjeli izaći van, uz pomoć rumunjske policije, bili su teško pretučeni od "pobješnjele gomile", što su riječi jednog od zatočenih Mađara, dramskog pisca Andrașa Sütöa, koji je u napadu trajno oslijepljen.

Od trideset jedne osobe protiv koje je proveden istražni postupak u Tîrgu Mureșu, petero su bili Mađari, dvoje Rumunji, a dvadeset četvero Cigani. (Jedan od uhićenih Cigana, muškarac pod imenom Arpad Toth, umro je u zatvoru. Dan nakon što se obratio jednom promatraču za ljudska prava iz Ženeve, pretučen je u svojoj ćeliji, iako su rumunjske vlasti tvrdile kako je dvadesetčetverogodišnji mladić umro "prirodnom smrću".) Uz to, šesnaest je drugih Cigana bilo osuđeno zbog kaznenih djela kao što su posjedovanje oružja i remećenje javnog reda i mira. Suđeno im je po Odredbi 153., koja ne dopušta priziv višem sudu i koja je, kada je prvi put objavljena 1970., bila usmjerena protiv "parazita socijalističkog poretka".

Rumunjska je 1993. primljena u Vijeće Europe, što je prvi korak do punopravnog članstva u Europskoj uniji, za čije bi ostvarenje bezuvjetno poštivanje ljudskih prava navodno trebala biti pristupnica. Iste te godine vladin je izvještaj utvrdio kako napadi na Rome nisu imali "nikakve etničke konotacije", a izvještaji rumunjske policije objasnili su nasilje kao odgovor na "nepodnošljivu situaciju što ju je stvorila ta etnička manjina". Nije bilo sudskih progona. Istrage su provedene preko volje i neizdrživo sporo, osim u slučajevima kada su počinitelji bili Cigani ili je postojala ikakva šansa da bi to mogli biti.

Stvari su se u Rumunjskoj na neko vrijeme stišale; no palež se nastavio u Mađarskoj, Bugarskoj, pa čak i u Poljskoj, u kojoj je nakon rata ostala živjeti tek vrlo mala populacija Cigana. U Čehoslovačkoj, dvadeset osmero Cigana je ubijeno u rasnim obračunima nakon Baršunaste revolucije koja je u tu zemlju vratila demokraciju. Stav cjelokupne regije prema Romima iskazala je Magdalena Babička, natjecateljica na izboru za miss Češke 1993. iz industrijskoga grada Ústí nad Labem. Na pitanje što bi htjela biti kad odraste, Magdalena je dobila buran pljesak i ovacije odgovorivši da joj je san postati javna tužiteljica "kako bih mogla očistiti naš grad od svih ljudi tamne boje kože". No bolan prijelaz iz života pod komunističkom vladavinom nije mogao biti odgovoran za čitavo nasilje. Niti je ono uvijek bilo spontano ili pak djelo razjarene gomile. U Italiji, 1995., nekoliko je ciganske djece osakaćeno u bombaškim napadima iz jurećih automobila. U Oberwartu, pak, gradiću koji se nalazi sto dvadeset kilometara južno od Beča, ubijeno je pet muškaraca Cigana. Bomba u cijevi bila je skrivena iza znaka na kojem je pisalo, gotskim tipom slova s grobnica, "Cigani, vratite se u Indiju"; bomba im je eksplodirala u lica kad su pokušali maknuti znak. Prva je reakcija austrijske policije bila pretražiti naselje žrtava ne bi li pronašli oružje; "Cigane usmrtila vlastita bomba", izvjestile su novine.

Bojan **Munjin****Krpanje rupa i bacanje mrvica**

Nacionalne manjine u Hrvatskom saboru imaju osam zastupnika, pa su formirale i svoj Klub zastupnika, no Romi, unatoč svom broju a osobito brojnim problemima s kojima se suočavaju u pokušaju ostvarivanja svojih prava (na zakonsku zaštitu, zapošljavanje, obrazovanje itd.), nemaju svog zastupnika u parlamentu? Zašto?

– Teško je očekivati, u problemima u kojima jesu, egzistencijalnim i socijalnim, politički marginalizirani do rubu netrpeljivosti i s malim brojem visoko obrazovanih predstavnika, da Romi imaju objektivne šanse za političku borbu na najvišoj razini. Oni trebaju pomoć u svakom smislu da uopće stanu na noge.

Jesu li i koliko Romi zastupljeni u jedinicama lokalne samouprave?

– Civilizacijski je pomak u političkom životu Hrvatske da je donesen relativno nedavno Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina koji omogućava manjinama, pa tako i Romima, osnivanje vijeća određene nacionalne manjine na lokalnoj i županijskoj razini prema proceduri izbora za lokalna i županijska tijela vlasti. Pitanje je kako ta vijeća romske nacionalne manjine zaista funkcioniraju i, koliko znam, njihov uspjeh je promjenjiv (uglavnom u gradovima stoje bolje, u selima lošije), ali, kao i sve, i njihovo sazrijevanje je dugi proces.

Romski pomagači ili policijske patrole?

Prošle godine Vlada je, doduše prijašnja, koalicijska, usvojila Nacionalni program za Rome. Je li on samo program "na papiru" koji pokušava sakriti probleme odnosno činjenicu da je jednostavno reći "Mi jesmo za integraciju Roma", a istovremeno ne činiti gotovo ništa u tom smjeru?

– Vaše pitanje sugerira odgovor. S jedne strane tijela javne vlasti žele sebe i druge uvjeriti u humane namjere prema Romima, ali im je neugodno suočiti se sa činjenicom da nemaju dovoljno strpljenja uroniti čiste ruke u romske zajednice pune sirotinje i blatnjavih cesta. Da, država ne čini dovoljno u rješavanju romskih pitanja.

Kako teče realizacija Nacionalnog programa za Rome?

– Komisija za provedbu tog programa u kojoj sjede predstavnici raznih mini-

starstava, županija i šest predstavnika Roma sastala se – koliko ja znam – samo jednom i jednom je izašla na teren. U predviđenim sektorima koji obuhvaćaju kulturu, društveno-politički život, statusna pitanja, suzbijanje diskriminacije i pravnu pomoć ne postoje, ni na nacionalnoj ni na lokalnoj razini, detaljno razrađeni programi, a mjere koje se predviđaju ne odgovaraju razmjerima problema. Na području obrazovanja sva obećanja svode se na nekoliko romskih pomagača u nastavi, možda na koju romsku čitanu, i točka. Romski pomagači u nastavi već dvije godine dobivaju obećanja Ministarstva prosvjete na način da će s njima biti sklopljen ugovor o radu po kome bi imali i socijalnu i zdravstvenu zaštitu i radni staž, ali Ministarstvo dosad nije ni prstom mrdnulo. Ministarstvo unutarnjih poslova misli romska statusna pitanja rješavati tako što će pokretni policijski timovi obilaziti naselja i evidentirati problematične slučajeve. Takav postupak samo će rastjerati i obeshrabiliti Rome koji imaju uglavnom loša iskustva s policijom. Provođenje strategije za Rome svodi se na organiziranje nekoliko okruglih stolova za Rome, uglavnom iniciranih iz Vijeća Evrope, na kojima političari održe svoje tradicionalno slovo u prvih deset minuta i odu. Romi koji sjede u komisiji za provedbu društvo je uvijek istih neadekvatno pripremljenih i međusobno posvađanih romskih lidera koji se, i da hoće, ne mogu uhvatiti u koštac s kompleksnim zahtjevima i s nemotiviranom državnom administracijom.

Na kraju, Nacionalni program za Rome, koji nema status obvezujućeg pravnog propisa, ne raspolaže elementarnim podacima o ukupnom broju Roma, ali ni brojkama vezanim za romske krucijalne probleme: koliko je Roma zaposleno, koliko ih ima zdravstveno osiguranje, koliko domovnice, a koliko struju i vodu.

Slikovnica lijepih želja

Koliko novca u njega ulaže Hrvatska i što se s tim novcem može napraviti. Koliko se inače novca dodjeljuje za poboljšanje statusa Roma u Hrvatskoj?

– Pa, dovoljno je reći da je u zadnjim danima Račanove vlade bilo predloženo devetnaest milijuna kuna za

Lovorka Kozole

Aktivist HHO-a govori o Nacionalnom programu za Rome i njegovoj realizaciji, egzistencijalnim i socijalnim problemima Roma u Hrvatskoj, odnosu medija prema njima te o ciklusu socijalne patologije u kojemu Romi žive u hrvatskom društvu

Romi su svakako zadnji na ljestvici socijalne tolerancije za većinu građana, ali u Hrvatskoj ozbiljan problem ima svatko tko je na značajan način drukčiji

provođenje Nacionalnog programa za Rome, da bi Sanaderova vlada taj prijedlog srezala na milijun i devetsto. Ministarstvo prosvjete koje je posljednje dvije godine financiralo program predškole za male Rome sada je obustavilo taj program. To je otprilike strategija krpanja rupa i bacanja mrvica.

Tko i kako kontrolira realizaciju tog programa ili takve kontrole uopće nema?

– Nacionalni program izgleda kao slikovnica lijepih želja i praktično je neostvariv jer nema ozbiljnog mehanizma i kontrole provedenih aktivnosti. On je neostvariv i zato jer ne postoji uvjerljiva institucionalna struktura provedbe: tko koga imenuje i po kojem kriteriju za pojedine segmente programa. Imenovani ljudi nove poslove doživljavaju kao dodatnu gnjavažu, nisu u stanju niti ih žele raditi, pa ih prebacuju drugima.

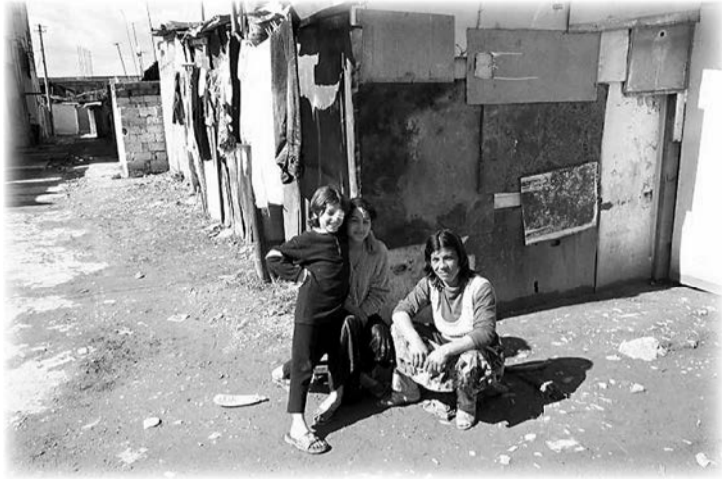
Funkcioniraju li i kako vijeća manjina Roma koja su formirana nakon lokalnih izbora u svibnju 2003.? S obzirom na to da je otad prošlo gotovo godinu i pol, trebalo bi biti nekih, makar i malih, pomaka.

– Sretna činjenica, značajna za buduća desetljeća, je u tome da ta vijeća uopće postoje. Na taj način, simbolički i stvarno, Romi postaju politički subjekt i nalaze se u općinama i županijama "vrata do" mjesta odlučivanja. Naravno, na taj način ih se više ne percipira samo kao one koji "prose, krađu i stvaraju probleme", nego i kao zajednicu koja ima svoje političke predstavnike. Dramatičnih pomaka u radu tih vijeća nema, ali u

Ministarstvo unutarnjih poslova misli romska statusna pitanja rješavati tako što će pokretni policijski timovi obilaziti naselja i evidentirati problematične slučajeve. Takav postupak samo će rastjerati i obeshrabiliti Rome koji imaju uglavnom loša iskustva s policijom

između integracije i asimilacije

urbanim sredinama, Zagrebu, Rijeci, Osijeku i Čakovcu, suradnjom gradskih vlasti i tih vijeća, egzistencijalna pitanja Roma – struja, voda, urbanizacija naselja i slično – idu lakše.

S obzirom na to da s Romima radite i "na terenu", možete li reći jesu li Romi upoznati s radom vijeća manjina i koliko su zadovoljni njime?

– Generalno, Romi su upoznati s radom svojih političkih predstavnika i zadovoljni su njihovim radom koliko i svi drugi građani svojim predstavnicima. Trenutačno Ured za nacionalne manjine provodi edukaciju romskih predstavnika u vijećima, ali osnovni problem je razina zainteresiranosti običnih Roma da stalno provjeravaju rad "lidera", a "lidera" da rade za opće dobro.

Nedostatak volje

Kako se Romi snalaze s administracijom i celnicima tijela lokalne uprave za koje znamo da i snalazljivijim i obrazovanijim ljudima predstavljaju problem?

– Evropska unija i njezini standardi prilično su dobar izazov i Romima i lokalnoj administraciji te uz silne probleme napreduju i jedni i drugi, cik-cak i polako.

Vratimo se na novac koji se iz proračuna odvaja za Rome. Postoje li ikakve mjere za poticanje zapošljavanja Roma. Prema informacijama koje sam dobila, Hrvatski zavod za zapošljavanje, za razliku od nekih drugih državnih tijela odnosno ministarstava, uopće nije za tu svrhu tražio novac iz proračuna. Kako to komentirate?

– Nacionalni program za Rome i unutar njega strategija zapošljavanja Roma izgleda kao nedovršena osmerokaktnica bez vrata i prozora. Načelno, unutar programa postoji odjeljak o sustavnom zapošljavanju Roma, ali je on toliko neprecizan i neobvezujući da sam po sebi ne znači ništa. Najveći problem je da ne postoji jasna volja zapošljavanja Roma, pa tako ni jasna volja koja ih želi vidjeti integrirane u hrvatsko društvo.

Često se govori o ulozi medija u edukaciji ostalog, neromskog stanovništva usmjerenom na promjenu odnosa

prema Romima. Poduzima li se išta u vezi s tim na državnoj i/ili lokalnoj razini, ili to ostaje na nekim nevladinim organizacijama i medijima koji su ionako po svojoj vokaciji otvoreni prema problemima Roma?

– Situacija s prezentacijom romskih pitanja u medijima posljednjih godina je neočekivano dobra. Danas, u svijetu kompjutera i stranih TV/postaja, jednostavno se otvorenije govori o problemima nego prije. Na lokalnoj razini, na primjer, Međimurske novine, još će biti sklone stereotipima, ali mislim da danas i nije problem informacija koliko promjena stavova većine ne samo prema manjinama nego i prema solidarnosti uopće. Indiferentnost je danas možda jednako velik problem kao i rasizam.

Koliko Hrvatska radiotelevizija kao javna televizija pridonosi poboljšanju tretmana i unaprjeđenju položaja svih manjina, pa i Roma? Na HTV-u, doduše, postoji emisija Prizma posvećenu manjinama, ali to je polusatna emisija koja se emitira subotom u dnevnom programu. Što ona može učiniti ili promijeniti?

– HTV se grči da postane moderna televizija, a velika većina njome nije zadovoljna na razini opće kvalitete priloga, pa ni Romi ne mogu proći bolje.

Spominje se podjela na "stare" i "nove" manjine (ove druge nastale su nakon osamostaljenja Hrvatske), te da su "stare" manjine, s obzirom na to da postoje mnogo dulje, u boljem položaju premda su zakonski izjednačene. Može li se to uopće tvrditi za Rome koji svakako spadaju u "staru" manjinu?

– Romi su svakako zadnji na ljestvici socijalne tolerancije za većinu građana, ali u Hrvatskoj ozbiljan problem ima svatko tko je na značajan način drukčiji.

Ciklus socijalne patologije

Mnogi upravo obrazovanje, odnosno neobrazovanje, spominju kao problem Roma. No, nisu li osnovni životni uvjeti (struja, voda itd.) preduvjet za njihovu uspješnu integraciju i obrazovanje? Ima li tu ikakvih pomaka?

S jedne strane tijela javne vlasti žele sebe i druge uvjeriti u humane namjere prema Romima, ali im je neugodno suočiti se s činjenicom da nemaju dovoljno strpljenja uroniti čiste ruke u romske zajednice pune sirotinje i blatnjavih cesta. Država ne čini dovoljno u rješavanju romskih pitanja

– Kad je riječ o Romima, onda je sve problem. To znači da Romima trebate pomoći s obrazovanjem, zapošljavanjem, strujom i vodom – sinkronizirano – da biste mogli očekivati neki rezultat. Sretna okolnost trenutačno je da se može reći da više Roma (od 40.000 koliko ih u Hrvatskoj živi) ima struju i vodu nego što ih nema.

Kako potaknuti obrazovanje i zapošljavanje Roma? Početak je, naravno, izdvajanje više novca iz proračuna za tu namjenu, no to nije pitanje samo sredstava.

– Već sam spomenuo da je pretpostavka za to uvjerenje društva i njegovih odgovornih službenika kako želi vidjeti Rome integrirane u zajednicu. Dok god se prosječni građanin bude ponašao u stilu "ja imam multikulturna uvjerenja, ali Romi ne žele raditi i ići u školu", situacija se neće bitno promijeniti.

Koliko je za Rome važan problem dobivanja državljanstva? Naime, iako neki od njih nemaju taj problem jer su u Hrvatskoj već nekoliko generacija, ima i onih koji nailaze na taj problem koji opet onemogućava školovanje i zapošljavanje.

– Romi su imali velikih problema s domovnicama u devedesetima, kada su zbog ratnih zbivanja ne samo u Hrvatskoj često migrirali, ali u posljednjih četiri godine domovnice više nisu prvorzredni problem za Rome.

Treba li Hrvatskoj antidiskriminacijski zakon (što spada i u usklađivanje hrvatskog zakonodavstva s europskim)? Hoće li on i kada biti donesen?

– Naravno da treba, ne samo kada su u pitanju Romi. Možda će ovaj proces pridruživanja EU ubrzati donošenje tog zakona, ali kada je bilo kakav civilizacijski pomak Hrvatskoj u pitanju – treba imati strpljenja.

U Zarezu ste ljetos liderima romskih udruga predbacili da

se brinu uglavnom za vlastite interese upravo na račun velike većine ostalih Roma. Prilično je jasno kako je, unutar tako neobrazovanih i u društvu neintegriranih zajednica, nekolicini njih uspjele zauzeti položaje romskih "lidera", no mnogo je teže odgovoriti na pitanje: što učiniti da se to promijeni?

– Ako društvo značajno ne ublaži ciklus socijalne patologije u kome Romi žive, i dalje će postojati situacija da će jedni (većina) biti trajne žrtve, a drugi (pojedinci) paraziti takve nesreće.

Mutni genetski razlozi

Nedavno je predsjednik udruge Romi za Rome Hrvatske zatražio smjenu ravnateljice Osnovne škole Kuršanec u Međimurju i upravne savjetnice za školovanje pripadnika nacionalnih manjina u nadležnom ministarstvu ustvrdivši da se u međimurskim osnovnim školama i dalje provodi segregacija, unatoč tome što je prema riječima predsjednika udruge, većina prvašica uspješno završila predškolsku izobrazbu. Kako to komentirate?

– Mogu samo reći da mi je direktorica osnovne škole u Kuršanec rekla da nakon dvogodišnjeg iskustva predškole za male Rome u OŠ Kuršanec, ona kao i njezini nastavnici, ne razumiju zašto Romi zaostaju u nastavi, te da unutar psiho-socijalnih razloga tog zaostajanja jedan od razloga može biti i genetika. S obzirom na to da u je osnovnoj školi u Orehovici jedan Rom koji živi u kući bez struje i vode u jednoj sobi s mnogobrojnom obitelji aktualni prvak države u zemljopisu, indikativno je da direktorica misli da Romi zaostaju, te da zaostaju zbog eventualno mutnih genetskih razloga.

Jesu li, dakle, Romi najugroženija nacionalna manjina u Hrvatskoj?

– Prema svim dostupnim činjenicama – da. ▣

Alija Mešić

Romima manipuliraju i država i nevladine organizacije

Predsjednik Udruge Roma Zagreba i Zagrebačke županije Alija Mešić, član je Vladina Povjerenstva za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome. Na nedavnom okruglom stolu o zapošljavanju Roma u Hrvatskoj te uopće dosadašnjim rezultatima u provedbi Nacionalnog programa, upozoravajući pritom ponajprije na nedostatak stvarne odlučnosti i spremnosti državnih struktura da počnu rješavati teški položaj Roma.

Prvi problem – državljanstvo

Kakva je sada situacija sa zapošljavanjem Roma u Hrvatskoj?

– Situacija je vrlo teška. Moramo biti svjesni da i ljudi koji su pismeni i završili fakultete, njih više od 350 tisuća, nemaju zaposlenje, mladi ljudi odlaze vani. Stoga je još teže Romima koji su polupismeni ili nepismeni. Svih ovih godina borimo se da zaposlimo bar minimalan broj onih koji imaju srednje škole, u zagrebačkoj Čistoći, komunalni. Za one Rome koji se bave sekundarnim sirovinama tražimo legalizaciju da bi na zagrebačkim ulicama mogli čistiti i tako se zaposliti. Tražimo isto tako za obrtnike da se mogu baviti turizmom, da im se legaliziraju štandovi po moru. Njima se to ne da, a 20 godina su radili na tim štandovima. To su veliki problemi. Ljudi kad traže djelatnike preko telefona kažu – dođite odmah – a kad vide da je Rom, nemaju povjerenja, kažu, evo, prije nekoliko minuta popunili smo sva mjesta. To je jako žalosno.

Prvi problem je državljanstvo. Ljudi koji bi čak mogli raditi nemaju državljanstvo pa se ne mogu zaposliti. Tako i njihova djeca ne mogu u školu. Kad nemaš državljanstvo nemaš ni druge dokumentacije, nemaš pravo na zaštitu, socijalnu skrb. Takvih ima dosta, i to Roma koji su ovdje živjeli 20, 30, 50 godina i koji su se rodili ovdje, koji imaju svoje kuće. Ne govorim to za Rome koji su došli kao izbjeglice iz drugih država bivše Jugoslavije. Događa se da im pet sinova dobije državljanstvo, a dvije kćeri ne mogu. To je u nas vrlo čudnovato, taj zakon za dobivanje uvjeta za državljanstvo, članak 8. Drugi problem svih ovih godina su mediji, novinari, koji prikazuju Rome samo kad je nešto negativno. Imamo mi i Roma koji dobro žive, nažalost samo njihov broj možda oko 10-15 posto. To su obrtnici koji državi plaćaju sve

doprinosi već godinama, pekari, automehaničari..., čija djeca imaju završene srednje škole – ali to se ne prikazuje. Mi stari nismo imali ni osnovnu školu, a danas ima više od stotinjak završenih srednjih škola – drvodjelci, pekari, keramičari, automehaničari, zidari itd. Ali posla za njih nema.

Potpredsjednica Vlade Jadranka Kosor, koja je ujedno i predsjednica povjerenstva za provedbu Nacionalnog programa za Rome izjavila je kako će Vlada sustavno pratiti provedbu mjera za zapošljavanje Roma. S druge strane, Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZZ) u ovoj godini nije za tu svrhu predvidio nikakva sredstva. Možete li to komentirati?

– Mogu komentirati, jer sam i ja jedan od inicijatora Nacionalnog programa za Rome i član sam Vladine Povjerenstva. Da je HZZZ mislio ozbiljno, tražio bi novac od državnog proračuna kao što su to učinila sva ministarstva koja su tražila neka gotovinska sredstva za Rome. Znam da prioritet imaju dragovoljci Domovinskog rata, a pogotovo invalidi. Zašto u tom sklopu ne bi bili i Romi koji žele raditi?

Strah od 40 tisuća Roma

Često se kao problem navodi da se ne zna točan broj Roma u Hrvatskoj. Vjerujete li da je to uzrok tomu što država još ne poduzima konkretne akcije, jer joj je teško planirati?

– Vjerujem da Romima manipulira i država i nevladine organizacije. Znao sam zbog čega? Jer se boje da bi Roma bilo više od 40 tisuća. Samo 9500 osoba se izjasnilo kao Romi. Oni drugi se nisu izjasnili kao Romi jer su se bojali da se neće uspjeti zaposliti, da bi se mogao oženiti jer ima mješovitih brakova... Sve je to zbog novinara, tiska, koji Rome negativno prikazuju kao prije 50 godina: evo Roma u selu, nešto će ukrasti. To vrijeme je prošlo. Mi imamo i Hrvatice supruge, Romkinja uzima Hrvata, Romkinja uzima i neke druge nacionalne manjine... Stekle su se obitelji, danas ta djeca pohađaju škole. Imamo 40 posto obitelji nepismenih, ali to je opet stanje za razmatranje. Romska naselja nisu 50-60 godina obnavljana. Njih je zapustila naša bivša država Jugoslavija. Ova današnja Hrvatska, to se na papiru malo vodi, a na djelu nema ništa.

Među mjerama kojima se želi potaknuti zapošljavanje Roma navedeni su programi javnih radova, kao što je Romi za Rome (gradnja infrastrukture za romska naselja), Romi za lokalnu zajednicu (zaštita okoliša, komunalne djelatnosti, šumarstvo i poljoprivredu). Kolika je spremnost lokalne zajednice da se pristupi provedbi tih programa?

Branko Galić

Predsjednik Udruge Roma Zagreba i Zagrebačke županije te član Povjerenstva za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome govori o Vladinu programu i životu Roma danas u Hrvatskoj

Daj Bože da godišnje ide 15 do 20 posto od ovog Nacionalnog programa – mi Romi ćemo biti sretni

– To na papiru postoji, i na tim sastancima se govori da će se to raditi i odrađivati, ali još ništa nije učinjeno u Zagrebačkoj županiji osim jedne pipe u Trećim Strugima nakon 15 godina borbe. Jedna pipa je postavljena a tu je Grad Zagreb doselio ljude prije 57 godina na samo pet godina. To je danas istrošeno. Tada je bilo 28 obitelji, a danas ih je 127, a svaka

obitelj ima petero do dvanaestero djece. I normalno je da tako ne mogu živjeti, skućeno je. Tu su još Plinarsko naselje, pa Sopot, Trnje, Savica Šanci, djelomično Kozari putevi. Svi su bez uvjeta za život. Velik broj je djece, a kaže se da treba obrazovanje jer je ono na prvom mjestu. Je, ali ja kažem da su na prvom mjestu uvjeti života, bar oni minimalni: voda, struja i krov nad glavom, da bi to dijete kad dođe iz škole imalo krov nad glavom i svjetlo da bi moglo pisati domaću zadaću, a ne na livadi.

Dakle, niste optimist?

– Ne vjerujemo više ni Vijeću Europe jer smo toliko projekata poslali i njima i Zagrebačkoj županiji: *Socijalizacija i revitalizacija – Desetljeće za Rome u Hrvatskoj*. To je obnova naselja za Rome, klubovi u naseljima gdje bi bilo i vrtića da djeci damo radnu naviku, ali roditeljima i higijenu, da kad odrastu već imaju te navike. Međutim, sve je to samo manipulacija da se surađuje, a od djelovanja gotovo ništa. Ja sam gospodi Kosor, potpredsjednici Vlade, rekao na jednom sastanku Povjerenstva za provedbu Nacionalnog programa za Rome: Daj Bože da godišnje ide 15 do 20 posto od ovog Nacionalnog programa – mi Romi ćemo biti sretni.

Taj program se šest godina izrađivao. Prošle godine je tek prihvaćen, a od realizacije ništa. Samo se izmišljaju seminari, okrugli stolovi i na njih se troši novac iz državnog proračuna. Dajmo taj novac da obnovimo koje romsko naselje, da se uvede voda, struja, da upišemo djecu u školu, da zaposlimo Rome..., da vidimo što smo napravili. A ne samo obećavanje: oni meni, ja njima, Romima po naseljima. Kasnije sam ja prevarant, a ne znaju da sam i ja takvo obećanje dobio, kakvo sam njima dao.

Uvjjeti za goli život

U prošlog godini Romima se izjasnilo nešto manje od 9500 osoba, dok ih je, prema podacima Vijeća

Europe, u Hrvatskoj između 30 i 40 tisuća, a samo ih je 6,5 posto stalno zaposleno. Za koliko očekujete da će taj postotak rasti samim djelovanjem Vlade?

– U te brojke ne vjerujem. U Zagrebu i Zagrebačkoj županiji stalno zaposlenih Roma nema više od dvadesetak, u Rijeci možda dvadeset pet, u Baranji možda tridesetak... U cijeloj Hrvatskoj sve skupa radi 100 ljudi. Mislio sam da povećamo taj broj na dvije-tri tisuće Roma, da ih maknemo s ulice jer je to kritično za njihovu djecu, da im damo tu sekundarnu sirovinu jer se oni u to razumiju. Imamo i šofere koji su završili prometno-tehničku školu, ali nemaju zaposlenje. Oni bi bili sretni da mogu voziti i smetlarsku trokolicu. Da mogu mladi imati obitelj. Što njemu preostaje nego da ide na plac i trguje, da zaradi danas 50, 100 kuna, i da onda plati kaznu od 1500 kuna.

Javna je predodžba da se Romi uglavnom bave prikupljanjem sekundarnih sirovina za recikliranje. Očekujete li od Vladinih mjera za zapošljavanje iskorak prema drugim djelatnostima?

– Naravno. Mi smo Romi poznati kao kovači, u tradiciji nam je pletenje košara i trgovanje. Prepoznatljivi smo kao zabavljači, pjevači, muzičari... Ima dosta toga, samo da se dâ Romima da rade, da plaćaju neki obrt, da pridonose nešto i državi u proračunu. A ne samo – dajmo!

Koliko je Roma spremno obući se za nove obrtničke vještine, poduzetništvo...?

– U Zagrebu imam na popisu dvjesto takvih. To bi masovno išlo samo na tvrtku, obrt morate platiti. Ja imam obrt. Ugostitelj sam više od 22 godine. Završio sam ugostiteljstvo i bavim se time, ali preko ljeta moram zatvoriti i onda preko zime otvorim dva, tri mjeseca tako da mogu njima platiti i ja od nečega živjeti. Romima bi trebalo dati bez poreza, bez doprinosa, prvih godinu dana da pokrenu taj posao, a kasnije da plate kao svi drugi građani.

Imali toga u Nacionalnom programu za Rome?

– Ima, ali da ponovim – daj Bože da 15 posto tog Nacionalnog programa krene, a to bi bilo stanovanje, obnova naselja, obrazovanje, zapošljavanje. To su prioriteti. Nadamo se razumijevanju kompetentnih osoba da je Rom samo čovjek i da treba surađivati i smatrati ga građaninom Republike Hrvatske, jer on nema drugu državu iza sebe osim Hrvatske i on treba uvjete za život i suživot. ■

Razgovor je objavljen u publikaciji agencije STINA, broj 5, 28. lipnja 2004.

Milano – Torino 1:0

Trpimir Matasović

Ako je Chungovo čitanje Beethovena moguće opisati kao modernističku fresku, onda bismo o izvedbi Ravelove suite trebali govoriti kao o skladnom impresionističkom platnu

Uz koncerte Filharmonijskog orkestra milanske Scale i Nacionalnog simfonijskog orkestra RAI-a iz Torina, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 4. i 14. listopada 2004.

Nakon ljetne stanke, gotovo su svi zagrebački priređivači glazbenih događanja uložili maksimalne napore kako bi na samom početku nove koncertne sezone doveli u Zagreb što spektakularnije goste, pa je tako ovaj listopad obilježen atraktivnim glazbenim događanjima. Pritom se najvećim organizatorima, poput Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog ili Koncertne direkcije Zagreb, pridružuju i neke manje eksponirane agencije poput ArtAgent, ili čak pravne osobe kojima organiziranje kulturnih događaja nije primarna djelatnost, kao što je, primjerice, Zagrebačka banka.

Poseban sraz velikih priuštite su nam Zagrebačka banka 4. listopada i Koncertna direkcija Zagreb deset dana kasnije, dovevši na podij Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog dva najznačajnija talijanska orkestra: Filharmonijski orkestar milanske Scale i Nacionalni simfonijski orkestar RAI-a iz Torina. Da bi spektakl bio još i atraktivniji, te su ansamble predvodila dvojica prvoklasnih dirigenta: Myung Whun Chung i Rafael Frühbeck de Burgos.

Decentralizacija kulturne proizvodnje

Činjenica da niti jedan od ova dva orkestra ne dolazi iz talijanskoga glavnoga grada može biti iznenađujuća, no već i sama po sebi dovoljno govori o konceptu decentraliziranosti kulturne proizvodnje u susjednoj Italiji. Razlozi, pak, zbog kojih su upravo u Milano i Torinu formirani najjači talijanski orkestri međusobno su različiti: Milano

je iskoristio dugogodišnju tradiciju orkestra svoje operne kuće, povjerivši mu i simfonijske izazove, dok je torinski orkestar nastao sjedinjavanjem ranijih četiriju RAI-ovih orkestara iz Rima, Torina, Milana i Napulja, pri čemu se očito shvatilo da se financijske kapacitete ovog industrijskog središta može iskoristiti i na području kulture. Razlike između ova dva orkestra očituju se ponajprije u repertoarnoj politici, koja je u slučaju Scalina ansambla više usredotočena na standardni filharmonijski repertoar, dok RAI-ov orkestar veću pozornost poklanja (i) suvremenoj glazbi. Zajednička im je, pak, sustavna suradnja s najvećim dirigentima i solistima današnjice, iz čega proizlazi i bogata (i zapažena) diskografska produkcija.

Usprkos donekle različitim repertoarnim politikama, oba su se orkestra u Zagrebu predstavila sličnim programima: oba su u prvom dijelu imala po jednu Beethovenovu simfoniju (Scala *Petu*, a RAI *Šestu*), a u drugom dijelove glazbeno-scenskih djela (Scala *Drugu suitu* iz Ravelova baleta *Dafnis i Hloja*, RAI nekoliko orkestralnih stavaka iz Wagnerovih glazbenih drama *Tristan i Izolda* i *Nirnbërški majstori pjevači*). Milanski je orkestar, k tome, ubacio i jedno koncertantno djelo: *Koncert za obou i orkestar* Richarda Straussa. Prilika za usporedbu dvaju ansambala i njihovih dirigenta bilo je, dakle, na pretek, a rezultati usporedbe mnoge su u konačnici vjerojatno iznenadili.

Impresivno suzvučje i blijed dojam

Počnimo od osnovnog: boje zvuka svakog od ovih orkestara. U briljantnost Scalinih glazbenika već smo se imali prilike uvjeriti prilikom njihova prethodnoga gostovanja prošle godine, kada ih je predvodio njihov šef-dirigent Riccardo Muti. Dojam nije promijenjen niti novim nastupom, tako da smo još jednom imali prilike uživati u upravo idealnoj ravnoteži kolektivnog i individualnog, skladu cjeline zvučne slike i podjednako sjaja svih njezinih sastavnica. Postoji

u svirci milanskog orkestra i određena doza gotovo samodopadnog sviračkog ekshibicionizma, koji, međutim, nikad ne postaje sam sebi svrhom. Virtuoznost gudača, blještavilo limenih i plemenitost drvenih puhača sjedinjuju se u impresivno suzvučje, koje će se slušatelja podjednako dojmiti ne samo u moćnim *tutti* nastupima, tako i u filigranski oblikovanim komornim situacijama. Kolegijalnost unutar ansambla posebno je do izražaja došla u izvedbi Straussova *Koncerta za obou i orkestar*. Solist je bio odličan Scalini prvi oboist Francesco di Rosa, a čitava je izvedba brbljave i pomalo razlivene Straussove kasne partiture predstavljena kao živahan dijalog između orkestra i na solističku razinu uzdignutog jednog njegova člana.

U usporedbi s tim zvučnim sjajem, orkestar iz Torina, nažalost, ostavlja prilično blijed dojam. Drveni puhači gotovo redovito dominiraju nad previše samozatajnim gudačima, dok limeni puhači u *tutti* nastupima imaju sklonost pred sobom "pomešti" čitav ostatak ansambla. Podsjetilo nas je to donekle na svirku Zagrebačke filharmonije iz doba Alexandera Rahbarija ili Franka Shipwaya, a usporedba je tim više na mjestu uzmemo li u obzir činjenicu da je drugi od te dvojice neko vrijeme djelovao i u Torinu. Povrh svega, tijekom zagrebačkog koncerta evidentno je bilo da torinski orkestar neka mjesta jednostavno nije dovoljno dobro uvježbao, pa su se tako u izvedbi ne jednom pojavile nepreciznosti koje si ansambl takva ranga ne bi smio priuštiti.

Mahlerove naočale i pretjerana korektnost

Usredotočimo li se pak na interpretacije, valja istaknuti

da one prvenstveno proizlaze iz različitih umjetničkih habitusa dvojice dirigenta, što se najbolje moglo prepoznati u posve oprečnom pristupu Beethovenovu simfonizmu. Izvedba majstorove *Pete simfonije* prigodom gostovanja Filharmonijskog orkestra milanske Scale ostala je tako obilježena karizmatičnom osobnošću Myung-Whun Chunga. Ne obazirući se na zasade "povijesne obaviještenosti", Chung od ovog remek-djela stvara snažnu, mjestimice upravo potresnu fresku, koja čitava protječe u znaku podcrtavanja čuvenog "sudbinskog" motiva prvog stavka i njegovih preobrazbi u nastavku simfonije. Chung kao da Beethovena čita kroz Mahlerove naočale: simfonija postaje odrazom sveukupnosti svijeta i čovjekovog mjesta u njemu, a pronalaženje i podcrtavanje "signala" koji potencijalno nose izvanzvuk značenja sukus je čitave interpretacije i ključ za njezino razumijevanje.

S druge strane, de Burgosovo je čitanje *Pastoralne simfonije* mnogo "politički korektnije", s manje-više dosljednim poštivanjem zakonitosti stila u oblikovanju u osnovi još klasičarske fraze. No, ta "korektnost" u ovom se slučaju pretvara u bezličnost: pod de Burgosovim je vodstvom RAI-ov orkestar djelo izveo bez dovoljno zamaha, pa čak i, čini se, idejne koncepcije pristupa čitavom djelu. Antologijsko Beethovenovo nizanje idiličnih prizora pretvorilo se tako u dugotrajnu i mukotrpnu hodnju u stilu "kreni-stani", pa je tako i konac izvedbe, umjesto oduševljenja, donio tek dugo iščekivano olakšanje.

Chungova paleta i de Burgosova zaboravnost

Za drugi dio svojih nastupa obojica su dirigenta izabrali djela u kojima su, čini se, smatrali da se nalaze "na svom terenu". U slučaju Myung-Whun Chunga procjena je bila posve na mjestu. Francuska glazba 20. stoljeća područje je na kojem je Chung dosad ostvario najzapaženije uspjehe, pa u tom pogledu ni izvedba *Druge suite* iz Ravelova baleta *Dafnis i Hloja* nije bila iznimka. Potpomognut odreda vrhunskim Scalinih glazbenicima, Chung je kreirao interpretaciju koja se ne zadovoljava samo površinskim uživanjem u prelijevanju široke palete orkestralnih boja, nego duboko zahvaća i cje-

Postoji u svirci milanskog orkestra i određena doza gotovo samodopadnog sviračkog ekshibicionizma, koji, međutim, nikad ne postaje sam sebi svrhom

linu djela. Ako je Chungovo čitanje Beethovena moguće opisati kao modernističku fresku, onda bismo o izvedbi Ravelove suite trebali govoriti kao o skladnom impresionističkom platnu. Usprkos blistavom, virtuoznom i bučnom finalu, najsnažniji dojam u takvu čitanju ostavljaju rafinirane nijanse *piano* odsjeka koji opisuje svitanje u arkadijskom svijetu naslovnih junaka.

Rafael Frühbeck de Burgos, pak, ni s Wagnerovim opernim ulomcima nije imao ništa više uspjeha nego s Beethovenovom simfonijom. Dramaturški slijed odabranih simfonijskih odsjeka iz *Tristana i Izolde* i *Majstora pjevača* svakom bi dirigentu trebalo biti olakšan Wagnerovom upotrebom značenjski vrlo jasnih provodnih motiva. No, na njih kao da se negdje usput zaboravilo, što i ne treba čuditi uzmemo li u obzir da se čak niti oblikovanju specifične boje Wagnerova orkestra nije posvetilo dovoljno pažnje. Tako ni ovdje interpretacija nije uspjela zadobiti zadovoljavajuću fizionomiju. Možda su Nacionalni simfonijski orkestar RAI-a iz Torina i Raphael Frühbeck de Burgos jednostavno imali "loš dan". No, na zagrebačkom terenu ishod utakmice je jasan – 1:0 za Milano. ■

Putovanja prostorom, vremenom i – ljetom

Marko Grdešić

Ash jesu pomalo smiješan i neozbiljan bend, ali izreći tako što bez svijesti da oni istodobno rade najvažniji i najozbiljniji posao na svijetu (a to je odobrovoljavati ljude) neodgovorno je i opasno

Saturday Looks Good To Me: All Your Summer Songs; Death Cab For Cutie: Transatlanticism; Ash: MeltDown

Već sam omot albuma *All Your Summer Songs* američkog nezavisnog benda Saturday looks good to me mnogo govori o tome što vas čeka jednom kada taj album počnete slušati. Na njemu se prikazuje troje mladih ljudi koji pregledavaju ploče, a to bi vam moglo sugerirati da će i sama glazba biti takva. Fred Thomas, glavni krivac za taj album, veliki je glazbeni erudit i obožavatelj pop prošlosti, posebno one prošlosti koju su nam ostavile pedesete i šezdesete godine. Ako već ondašnji pop geniji poput Joesa Meeka ili Phila Spectora nisu više s nama, neki doslovno, a neki mentalno, Fred Thomas je u stanju prikazati nam čarobne mogućnosti pop svijeta toga izgubljenog doba. On je u vezi s tom pop ostavštinom veoma entuzijastičan, pa su i pjesme većinom takve, entuzijastične, a melankoličnih trenutaka ima nekoliko, ali nikad ne uzne- miruju pretežito optimistično ozračje tog albuma.

Ako je svijet zaista bio bolji u doba kada se velik dio nas još nije niti rodio, kako je moguće da se uopće osvrnemo na tu prošlost bez cinizma? Kako je moguće da svijet pedesetih i šezdesetih godina u kojem nismo nimalo sudjelovali odje-

dnom postane ljepši od našeg i da mi tu ništa ne želimo niti prigovoriti, nego se dapače prepuštamo tom svijetu i uživamo u njegovim plodovima bez imalo ironije? Možda neki od nas to ipak čine, ali Fred Thomas iz benda Saturday looks good to me to ne čini. Za njega je pop povijest pedesetih i šezdesetih godina toliko privlačna da je svoju vlastitu viziju načinio na njezinu sliku i priliku. Album *All your summer songs* po načinu na koji su pjesme sastavljene, po načinu produkcije, po pratećim vokalima, po distorziranim trubačima, ukratko po svemu, pripada tom svijetu i kani u svojim veselim melodijama izazvati isti učinak kao ondašnja glazba, tj. kani vas natjerati da se veselite.

Zamislite glazbenu viziju Monkeesa i prateću sliku Kalifornije, ili pak zamislite Motown zvuk Barryja Gordyja i dobit ćete manje ili više precizan dojam toga kako zvuči taj bend. Fred Thomas je osni- vač i pokretač benda, ali to ne biste mogli znati slušajući album, jer je on kreat gostima, te gotovo na svakoj drugoj pjesmi pjeva netko drugi. Tako taj album dodatno nalikuje na *karaoke party* posvećen šezdesetima. Ironija je povijesti u tome što bi pravi *karaoke party* u šezdesetima bio nemoguć jer još nije bio izumljen *karaoke* stroj. Ili bismo to mogli reći drukčije – nije bilo Freda Thomasa, koji je, zapravo, sam jedan takav stroj zajedno s povećom kolekcijom ploča – upravo onakvih kakve ostatak benda proučava na naslovnici. Za ljubitelje Belle and Sebastian koji bi voljeli da se Broadcast ne shvaćaju tako ozbiljno, Saturday looks good to me je izvrsna preporuka.

Šampanjac, haljina i pretinac

Album Ben Gibbardovih Death Cab For Cutie *Transatlanticism* proglašen je velikim neuspjehom zbog odustajanja od indie-rocka i priklanjanja popu. Takav je pogled na stvari više izraz nesklonosti na promjenu samih kritičara nego uspješnosti pjesama na tom albumu. Jer, *Transatlanticism* nosi uvjerljivo najbolje pjesme koje je Gibbard ikad napisao.

Album otvara *The New Year*, pjesma o tome kako dolazak nove godine ništa ne mijenja i kako

kuckanje čašama sa šampanjcem i ispaljivanje vatrometa predstavlja samo lažno veselje. Svi oni koji su za vrijeme "slavljenja" nove godine osjećali samo pritisak da se sjajno zabave, znaju o čemu Gibbard pjeva. Zatim slijedi *Lightness*, pjesma u kojoj Gibbard pjeva o tome kako njegova djevojka nosi svoju omiljenu haljinu, haljinu koja ima rupu kroz koju on ne može a da kriomice ne gleda. To je rijetko dirljiv način pjevanja o inače profanim stvarima koje su često tema pop glazbe, pogotovo one mainstream. Posljednja u početnom trijumviratu pjesama koje nalaze ljepotu u sitnicama jest *Title & Registration*, pjesma o pretincu za rukavice u automobilima koji, pjeva Gibbard, ima krivo ime jer on u tom pretincu ne drži ništa čime bi si mogao zagrijati ruke, nego tamo drži samo pravne dokumente. Prekapajući po njima našao je stare fotografije na koje je zaboravio i koje bi najradije zaboravio.

Jedna od najčešćih tema na albumu jest ona o prometu, daljinama i o tome kako ih svladati. U jednom trenutku Gibbard se žali da bi volio putovati tako da presavije kartu, ali ne može, jer svijet više nije ravna ploča kao ne-

U jednom trenutku Gibbard se žali da bi volio putovati tako da presavije kartu, ali ne može, jer svijet više nije ravna ploča kao nekad. Tako mu ostaju samo ceste, pruge, automobili, autobusi, vlakovi

kad. Tako mu ostaju samo ceste, pruge, automobili, autobusi, vlakovi. Moguće je da je riječ o temi koja izbija na vidjelo zbog čestih turneja samog benda. Vjerojatnija je mogućnost to što Gibbardova djevojka živi u Velikoj Britaniji, a on u Americi.

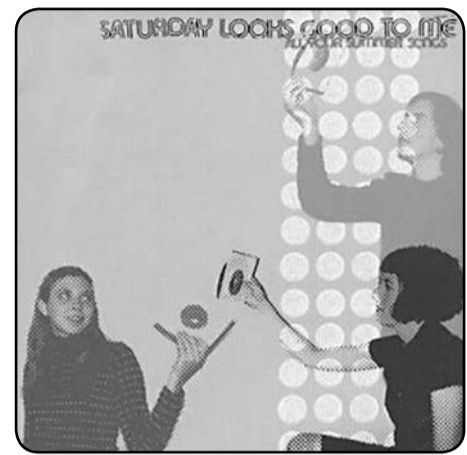
Odatle i naziv albuma – *Transatlanticism*. Savladavanje velikih udaljenosti, onih zemljopisnih i onih osobnih – tako bi se u nekoliko riječi mogao opisati novi album Death cab for cutie. S glazbene strane, album obilježavaju jednostavne gitarske melodije, slične onima grupe Built to spill, poneki klavir i mnogo melodija koje će vam se brzo – i trajno – usjeći u pamćenje.

Podcijenjeni i nezamjenjivi

Mini album *Trailer*, koji je svijetu predstavio belfastski pop bend Ash, iznenadio je ne samo glazbene kritičare, koji su ostali zadivljeni talentom i entuzijazmom mlade trojice (kasnije im se pridružila i jedna djevojka), nego i same članove benda koji su se našli u nezgodnoj poziciji. Oni su, naime, još bili u srednjoj školi kad ih je pogodila slava, pa su ponudu Pearl Jama da idu na turneju s njima morali odbiti zbog školskih obveza. Događaji koji su slijedili nisu umanjili vjerodostojnost njihova talenta, posebno talenta glavnog autora i pjevača tog benda, Tima Wheelera. Pravi album prvijenac 1977,

dao nam je do znanja koje su godine članovi benda rođeni, ali i da su sposobni stvoriti sjajne pop pjesme i melodične dragulje kao što su bili *Girl from Mars* ili *Goldfinger*. Svaki tinejdžer, ako se kani uživjeti u pubertetske godine, mora potražiti taj album i njegove pop bisere o ljubavi, ljetu, Jackieju Chanu i ostalim stvarima koje su idealan materijal za prave žestoke i lijepe pop pjesme.

Ako se zanemari neprijateljski i neslušljivi *Nu-Clear Sounds*, povijest Asha jest povijest lijepih pop pjesama, žestokih gitara i pamtljivih melodija. Ash su uvijek srca osvajaali iskrenim entuzijazmom i simpatičnošću. Zbog tih ih je kvaliteta bilo i vrlo teško kritizirati, pa su im se čak morale oprostiti često smiješne gitarističke solaže ili banalni stihovi. Na taj su način skupili malobrojnu, ali rijetko fanatičnu legiju obožavatelja kojima je svaki racionalni argument nepotreban:

Ash su heroji, jer su uvijek naivno ustrajavali na svojem putu, a pritom svirali ljubavne pjesme uz koje ste mogli lako zapjevati.

Iščekivanje novog albuma *MeltDown* za mnoge je obožavatelje bilo popraćeno bojaznima zbog najava da će nove pjesme biti još žešće, gotovo hard-rock, a u skladu s tim i mnogo bliže teško slušljivom albumu *Nu-Clear Sounds*.

Upravo su na prošlom albumu *Free all angels* Ash ponovo pronašli svojeg demona i u pjesmama kao što su *Candy* ili *Shining light* zauvijek zadužili pop svijet. Novi album najavljivan je kao "žestoki Ash", a prvi singl *Clones* takve je najave i ispunio. Na sreću za sve obožavatelje grupe, *Clones* je jedna od lošijih pjesama na albumu. Ostatak albuma sretan je spoj uobičajeno sjajnih refrena Tima Wheelera (pogotovo u drugoj pjesmi i najboljem trenutku albuma, *Orpheus*, koji nam dostavlja za Ash tipične stihove u ekstatično pozitivnoj melodiji: *I need the sunshine in the morning, heading for the open road*) i opakih gitarskih rifova koji im nikako ne stoje, ali im je zbog entuzijazma gotovo nemoguće prigovoriti. Ash jesu pomalo smiješan i neozbiljan bend, ali izreći tako što bez svijesti da oni istodobno rade najvažniji i najozbiljniji posao na svijetu (a to je odobrovoljavati ljude) neodgovorno je i opasno. Koliko samo ima "ozbiljnih" autora u glazbenom svijetu za koje uopće ne bismo primijetili da nedostaju kada bi se odjednom prestali baviti glazbom. Ash, s druge strane, ostaju jednako kronično podcijenjeni koliko i apsolutno nezamjenjivi.

MeltDown nosi i sve loše karakteristike tipične za Ash: očajan omot i dizajn, smiješne solaže i gitarističku pirotehniku, te infantilne stihove (primjerice: *Oh that girl is so damn fine, divine, so fine* ili pak *Coming up and rising from the flames, I feel reborn with fire in my veins*). Možete li im to zaista zamjeriti? Ash su očito više od zbroja svojih dijelova. Iako i ovaj album ima pokoju lošu pjesmu, i možda nije bolji od 1977 ili *Free all angels*, Ash ostaju sjajan bend i obavezan pratitelj u ljetnim mjesecima i pri vožnji. Tu nema ni previše konkurencije ni previše izbora. **g**

Kome pripada (loša) predstava?

Nataša Govedić

Glumci su obično davno prije premijere svjesni da pripremaju predstavu s kojom neće biti zadovoljni ni oni ni publika, ali ipak nastavljaju u započetu smjeru. Na taj se način ustoličuje neobična hipokrizija, prema kojoj je "pristojnije" umjetnički podbaciti, nego od redatelja i samih sebe zahtijevati uistinu profesionalni tretman

Uz Hamptonove *Opasne veze* u režiji Ivana Lea Leme (DK Gavella), Gombrowiczovu *Ivona* u režiji Jasmina Novljakovića (Teatar &TD) te *Palaiinke* autora i redatelja Filipa Nole (ZeKaeM)

Štete redateljskog kazališta u našoj umjetničkoj sredini možda se najjasnije vide kod scenskih ostvarenja koja i gledalište i kritiku ostavljaju umornijima i praznijima, no prije ulaska na predstavu: u takvim se slučajevima za neuspjeh kompletne izvedbe običava "vlasnik" uprizorenja: redatelj. "Naši" se glumci u svemu skupa sudjelovali mimo vlastite profesionalne odgovornosti, po inerciji, jednostavno se priklonivši uvjetima koje zadaje tobožnji "vlasnik" uprizorenja: redatelj. "Naši" se glumci pritom prema redateljima često odnose iracionalno fatalistički: može ih *zadesiti* netko inspirativan i profesionalno korektan, ali tipičnije je da surađuju s redateljima kojima nedostaje i nadahnuća i vještine, što onda lančano demotivira čitav ansambl i svede izvedbu na *otajavanje* posla. Rezultat su predstave dominantnog repertoara: neprovokativne, nezahtjevne, sa zapanjujuće repetitivnim i predvidljivim ograničenjima.

Uzaludan ljubavni trud

No postoji jedan još složeniji problem: situacija u kojoj glumci uistinu daju sve od sebe, ali unutar promašene redateljske konstrukcije postaju njezinim svjesnim ili nesvjesnim taocima. Primjerice, zanimljiva stvaralačka ekipa Gombrowiczove drame *Ivona* u režiji Jasmina Novljakovića, predvođena Dariom Lorenci i Ninom Violić, doima se ozbiljno zainteresirana za predstavu o ubilačkom nagonu koji čitav dvor intenzivno osjeća prema socijalno "neprilagođenoj", nonkonformističkoj Ivoni. Interes glumaca vidi se i po usredotočenosti i po žustrosti, pa i egzaltiranosti njihove igre, no plitkost karakterizacije koju u isti mah demonstriraju izvođači (svodenje likova na socijalne stereotipe) te nepostojeća redatelj-

ka misao koja bi uokvirila izvedbu, rezultira promašenom, praznom inscenacijom. I tu pitanje prestaje glasiti zašto redatelju nije pošlo za rukom *oživjeti predložak*, nego zašto glumcima ni na pamet ne pada pobuniti se protiv redatelja, posebno u situaciji kada i sami neslužbeno priznaju da je sve pošlo "naopako" odmah po završetku čitalačkih proba. Drugim riječima, glumci su obično davno prije premijere svjesni da pripremaju predstavu s kojom neće biti zadovoljni ni oni ni publika, ali ipak nastavljaju u započetu smjeru. Na taj se način ustoličuje neobična hipokrizija, prema kojoj je "pristojnije" umjetnički podbaciti nego od redatelja i samih sebe zahtijevati profesionalni tretman. U nastavku, istom se metodologijom pripreme predstave dugoročno proizvodi i kultura u kojoj nije moguće s umjetnicima kazališta razgovarati o *kazalištu*, jer je to svima "prebolno" i "preosjetljivo", vezano za previše potiskivanja i autocenzura, kao i za osjećaj krivice zbog vlastita poltronstva. Kao u svim destruktivnim obiteljima, šuti se upravo o najvažnijemu.

Rasprodaja obitelji

Visoke domete ne mora jamčiti ni situacija u kojoj se glumac laća i autorstva nad tekstem i režije, kao u slučaju *Palaiinke* Filipa Nole. Što nam, naime, imaju za reći o obiteljskom životu Nolini najbliži kolege iz ZeKaeM-a, slobodni od bilo kakvih autoritarnih ograničenja? Ništa, barem ne ništa inovativno, hrabro ili potresno duboko. Glavna je teza teksta i predstave da su svi muškarcu opsjednuti seksom, naročito ženskim stražnjicama, pak i da obitelj funkcionira kao vodviljski stroj za erotske transakcije; u čemu i jest njezina navodna teatralnost. Oko te teatralnosti glumci ponovo izvlače maksimum, presvlačeći se i podvlačeći pod stolove, glumeći čas bebe, čas bake (a u čitavoj su predstavi upravo u tom zaigranom smislu definitivno najbolji Filip Nola i Kristijan Ugrina), no izostaje poanta čitave mašinerije obiteljskih gegova: što je IZA prolivenih boca ulja, potrošenih pelena, prevarenih supruga, eksplozija i rasutih igraćih karata? U *Palaiinkama* nedovoljno individualizirana Baka u duhovito "vojnički"

veseljoj izvedbi Helene Buljan demonstira kako je *iza svega* jedan posve ugodan teatar smrti, u kojemu sami sebi lagano i romantično plešemo, na pozornici vlastitog praznog kazališta, uz omiljenu glazbu. Priznajem da je riječ o šarmantno narcističkoj zagrebnoj fantaziji, no to je ujedno i njezino ograničenje: ako život nema ozbiljnih povreda ni dubljih veza s drugima, pa ih onda ne prekida ni sama smrt, mora biti da smo svi mi nekakvi savršeni anđeli malograđanštine, nesposobni za bilo što "onostrano" izvan reklame za šampon (ili *brainwashing*) pod nazivom *Napokon svoja*. Lažnost ovakve pozicije, čini mi se, nije potrebno posebno dokazivati, ali možda je potrebno reći da dobru predstavu teško može proizvesti *ponavljanje* socijalnih stereotipa. Što nam znači uloga "pospane majke trostrukih blizanaca" ako je Suzana Nikolić igra savršeno razbuđenog i precizno našminkanog lica, u koketnoj silvenoj spavaćici (dojilje su poznate po svojoj "glamuroznoj" garderobi), zainteresirana jedino za flert sa Strancem? Što nam znači pojava nezakonitog sina, ako je Edvin Liverić igra tako da s "gadom" od vlastita oca mirno ispija piće? Što nam znači alkoholizam majke obitelji, ako ga Marica Vidušić igra stoički trezveno, bez posebnih "ispada" ili izgovaranja osobnije istine o intimnoj katastrofi koja ju je snašla? Ništa. Predstava je pravi album površnosti, za koje su odgovorni svi njezini priređivači i izvođači.

Zajednička kupka defetizma

I tako stižemo do najmračnije ideologije ovojesenske zagrebačke kazališne sezone, sadržane u radu dramaturginje Ane Tonković Dolenčić plus redatelja Ivana Lea Lema na Hamptonovu komadu *Opasne veze*. Glavna "dosjetka", naime, gospođe Tonković Dolenčić i gospodina Lea Leme tiče se stajališta kako je smrtonosne manipulacije oduvijek bilo i uvijek će je biti, protiv čega ništa ne mogu ni sveci ni revolucionari, krivci ostaju nekažnjeni – povećava se samo broj mrtvih, pak se onda valjda s time valja nositi kao s nepromjen-

jivim "životnim faktom". Značajno je istaknuti da ni epistolarni ni dramski predložak ne predlažu ništa slično: štoviše, u oba je djela naglasak na *padu* zlikovke, a ne na njezinoj inauguraciji u *vječne* tiranine. Glumci su, međutim, pristali igrati predstavu koja ništa ne kani propitati, ali zato je spremna na cinično isticanje vlastita beznađa. Možda u tome leži razlog zašto njihove replike zvuče kao da nemaju nikakve težine; možda je zbog toga publici posve svejedno što ima za reći originalno vrla i plemenita Madame de Tourvel, izvedbeno, međutim, nalik slatunjavosti i metafizičkoj neutemeljenosti kakve Jehovine svjedokinja, a u interpretaciji Barbare Nole? Bilo kako bilo, glumci bi morali *znati* da glumataju i ne bi si smjeli dopuštati sapunicu umjesto dramskog repertoara, inače stvarno nema nikakve šanse da sa sebe ubrzo speru višak ljepljivih mjehurića.

Vlasništvo nad predstavom

Moram priznati da mi se objašnjenja tipa "Ma znam da to nije dobra predstava, ali radilo se o tome da je *tako* htio redatelj..." čine vrlo nepoštenima: suradnja nema nikakvog smisla ako ne vjerujemo u kolege s kojima radimo, niti ima smisla ako s njima ne dijelimo odgovornost i za promašaje. Drugim riječima, loše nam se predstave događaju jer u njih NITKO ne vjeruje, ni glumci ni redatelji, a ipak ih "zajednički" priređuju i izvode. Najsmješnije je što i jedni i drugi pritom *imaju* mogućnost izbora, mogu prema predstavi zauzeti i aktivno stvaralački stav i istupiti iz nje, jer kazalište nije pokretna traka propagandne industrije poznate pod imenom *the show must go on*. Kazalište je proročki spora manufaktura. Tek kad prihvatimo da se promašaji ne događaju ni igrom slučaja, ni zato što nam fali genijalnih redatelja, a najmanje zato što nemamo pravih glumaca, nego zato što ne poznamo i/ili ne pristajemo na etiku stvaralačke suradnje, postat će moguća i sezona u kojoj odlazak u kazalište postaje prevarnički dar, a ne monotona pokora. ▣

Teatar Mani Gotovac iščitan determinističkim kaosom

Zvonimir Peranić

Neznanje i veća količina rada stvorili su problem kod mnogih uljuljanih u riječku kazališnu "svakogodnicu". Stil Mani Gotovac, za mnoge joj suradnike iritativan, katalizatorski djeluje na okolinu što uzrokuje fraktalne slike gdje god se gđa Gotovac pojavi

Uz repertoar riječkog HNK, sezona 2003/2004.

Prije iščitavanja rada Mani Gotovac, u prvoj sezoni njezina rada, potrebno je pojasniti, u četiri uvodne crtice, neke elemente teorije determinističkog kaosa.

Prvo. Zamislimo trokut jednakih stranica. Npr. 30 cm. Zbrojimo li duljine njegovih stranica dobit ćemo opseg trokuta. U primjeru $30+30+30=90$ cm. Potom zamislimo jednostavan iterativan postupak. Svaku stranicu trokuta podijelimo na jednaka dijela. U primjeru je to tri dijela od 10 cm. Na svaki srednji dio "umetnemo" ponovo jednakostraničan trokut, stranica 10 cm, tako da "gleda" izvan trokuta. Dobiveni lik jest tzv. *Davidova zvijezda*, lik s 12 jednakih stranica duljine 10 cm, opsega 120 cm. Opseg se povećao. Postupak ponovimo. Svaku od 12 stranica podijelimo na tri jednaka dijela, umetnemo na srednji jednakostraničan trokut. Opseg postaje još veći. Postupak ponavljamo. Lik koji dobijemo naziva se *Kochova pahuljica*. Pahuljica čiji je opseg beskonačan, ali je ipak obuhvaćena konačnim prostorom. Papirom na koji je nacrtana ili opisanim krugom. Dakle, neizmjenost u konačnome prostoru.

Druga karakteristika jest karakteristika oblika. Ako pogledamo bilo koji dio pahuljice, i najmanji dio povećamo, uvijek ćemo vidjeti isti oblik. Bez obzira na mjerilo. Koliko god povećavamo najmanji dio uvijek izvire isti oblik.

II. Kolika je duljina obale otoka Mljeta?

Zamislilo da duljinu štapa od 10 m nanosimo, kao što krojačica metrom odmjerava nekoliko metara platna, iz jedne uvale otoka, prolazeći svom obalom Mljeta, sve dok ne dođemo do početne točke. Duljinu obale dobit ćemo tako da broj jedinica štapa koje smo tim postupkom nanijeli na obalu pomnožimo s njegovom duljinom od 10 m. Npr. ako smo štap u kružnom obilaženju nanijeli 12.000 puta duljina obale bit će 120.000 m. (Je li brojka bliska stvarnoj sada nije bitno.) Ponovimo postupak sa štapom duljine 1 m. Manji će štap, na svojem ophođenju, moći obuhvatiti dijelove

obale koji veći nije mogao. Obuhvatit će manje zaljeve, ući u manje uvale. Mjerilo jest drukčije. Kada izračunamo duljinu obale dobit ćemo veću brojku. Npr. 180.000 m. Ista obala Mljeta, izmjerena različitim štapovima, primjetno je različite duljine. Ponovimo li postupak štapićem duljine 1 cm, duljina će se obale drastično povećati. Štapićem ćemo moći obuhvatiti svaki kamen obale, kao da je puž prolazio cijelim putem. Mjerenjem štapićem duljine 1 mm duljina još raste, "spuštanjem" na razinu molekula još više itd. Zaključujemo da duljina obale Mljeta raste u beskonačnost, jednog te istog otoka, ovisno o mjerilu, iako ga možemo oploviti gliserom, dakle u konačnom je prostoru mora.

Ako bilo koji dio obale otoka (npr. s pomorske karte) povećamo nećemo moći odrediti je li riječ o zaljevu ili o nekoliko kamenčića, ili pak cijeloj jednoj "strani" otoka. Obalna crta na duljini od 10 cm slična je po obliku obalnoj crti na duljini od 10 m, ili pak onoj na 10 km. Slična je samoj sebi. Nije ista kao u matematičkom slučaju *Kochove pahuljice*, kao što matematika nije prirodna, nego umjetna ljudska tvorevina.

Sličnost samome sebi temeljno je svojstvo objekata koji se nazivaju FRAKTALI. Obala otoka jest fraktalna.

III. Fraktalne dimenzije

Klasično poimanje dimenzija je produkt umjetne, ne prirodne, matematike. Trodimenzionalan prostor je onaj u kojemu živimo. Visina, duljina, širina. Dvodimenzionalne su sjene. Ne znamo ih uhvatiti ili podignuti. Jednodimenzionalni su pravci. Točke su objekti dimenzije nula. U prirodi, fizici, četvrta jest dimenzija vrijeme. U posljednjih nekoliko desetljeća

razumijevanje dimenzionalnosti drastično se mijenja shvaćanjem fraktalnih dimenzija. Dimenzija obale otoka tako nije ni 1D, ni 2D, ni pravac, niti ravnina, nego npr. 1,34. I mnogim matematičarima i fizičarima bila je šokantna samo izjava i nepremostiva spoznaja o objektima dimenzije 1,34. Što to znači? Objekt dimenzije 1,34 jest "nešto više" od pravca, a "nešto manje" od ravnine. Sam otok jest nešto više od ravnine, 2 dimenzije, a manje od prostora, 3 dimenzije, itd. To su fraktalne dimenzije.

IV. Teorija determinističkog kaosa

Teorija koja je pokrenula revolucionarne promjene u načinu poimanja prirode, načinu razmišljanja jest *teorija determinističkoga kaosa*. Fraktali, fraktalnost i fraktalne dimenzije segment su teorije, njezina grafika. *Teorija determinističkoga kaosa* objašnjava ponašanje populacije komaraca, epidemiju gripe ili ospica, ponašanje cijena dionica na burzi, rad ljudskoga srca, cijenu rajčica na tržnici sada i prije 100 godina, na primjer. Govori o sličnosti oblika plamena i lista, dovodi u vezu cijenu pamuka s radom nuklearne centrale, ustroj genoma i galaktike. U najnovije vrijeme Teorija ima snažan utjecaj na ekonomiju, sociologiju i sva društvena područja, a prodrmla je i klasičnu filozofiju i religiju.

Pokazano je da u kreativnim trenucima čovjekov mozak radi u tzv. kaotičnom režimu rada. Umjetnost jest produkt kaosa. *Teorija univerzalnosti*, dio *teorije kaosa*, pokazala je kako se svi sustavi koje poznajemo i ne poznajemo, matematičko njihalo i funkcioniranje države, na primjer, mogu svesti na zajednički nazivnik. Sustav klime, porezne uprave ili pak kazališta.

Sindrom dobra ideja – loša realizacija postao je fraktalna karakteristika koja se provlačila sezonom. Izgubljeni u prijevodu u *Hamletu*, biseri opernoga zbora ponovo napadaju u *Turčinu u Italiji* i niti jedna planirana baletna premijera

Pažljivijim iščitavanjem putem fraktalnosti možemo sagledati u prvu godinu ili prvu epizodu intendature ili vladavine Mani Gotovac u riječkom HNK-u kroz npr. prvu sezonu serije *Voljena*.

Napomena: kako u teoriji determinističkoga kaosa pojmovi prostora i vremena nisu toliko značajna kao u klasičnoj fizici tako niti u epizodama *Voljene* ne treba se mučiti ili tražiti temporalnu kauzalnost.

1. EPIZODA: Leptirov učinak

Kako je ovisnost o početnim uvjetima sustava osjetljiva, tako je već i sama ideja o dolasku Mani Gotovac na čelo riječkog HNK determinirala promjene u dotadašnjemu radu. (Ne)očekivan udarac izvana mijenja režim rada sustava. Promjena režima rada nusprodukt je kaosa kao, na primjer, ledeno doba

kazalište

u klimatskoj povijesti Zemlje. Već prije početka službenoga početka rada mišljenja, stavovi i ideje oko Mani Gotovac započeli su bifurkacijske slijedove. Dok se u gradu stvarala pozitivna klima među pučanstvom, zahvaljujući medijima, unutar same Kuće zavladao je određeni sindrom, započela su nezadovoljstva, koja su se kasnije očitovala na proizvodima Kazališta. Nepobitna je činjenica da je Mani Gotovac u prvim tjednima snažno djelovala ne samo na Kazalište nego i na samu Rijeku. Ponovo se, fraktalno, stvarala iskušana atmosfera koju su generirali projekti poput *Vježbanja života* ili *Kiss me Kate*. Iščitavanje putem fraktala daje naslutiti kako sljedeće sezone takav intenzitet neće biti moguć (pad tenzija već kod projekta *Vuci*), a atmosfera oko Kazališta pretvarat će se u već isprobanu i manje zabavnu igračku.

2. EPIZODA: Proročica

Utjecaj na grad najbolje se očituje u novom meniju, novom koktelu ili pak novom kafiću, svi odreda nazvani *Karolina riječka*. Predstava po mnogočemu drukčija, ali samo na razini Rijeke, iskazala je menadžerske sposobnosti Mani Gotovac, njezinu snagu u pokretanju izrazito trome riječke publike. Tako ste ispred kazališta mogli čuti gledatelje koji su se hvalili kako su posljednji put bili na nekoj priredbi u *Pionirskom kazalištu*, a mnogi su prvi put pohodili polja umjetničkih plodova. Za takve pohode kazališnim draguljima, naravno onim lažnim, zasigurno je bio zaslužan i odabir Severine u naslovnoj ulozi. Gotovo vizionarski, Mani Gotovac dodijelila je ulogu Karoline Belinić Severini, koja joj se fraktalno preslikala u realnost nekoliko mjeseci kasnije, samo u filmskom mediju.

Karolinu riječku možemo sagledati kao interdisciplinarni projekt unutar discipline u kojemu baš discipline nije bilo. Nositelj projekta bila je drama Kazališta, a upravo je interdisciplinarnost prvi put pokazala na sindrom koji se do tada skrivao unutar kuće. Najbolji u predstavi bio je orkestar predvođen izvrsnom glumom Alana Bjelinskog, zbor opere nije uspio dalje od karikature što je matematički, ali ne i prirodno precizno u svojoj matrici Lary Zappia uspio pozitivno iskoristiti. Ansambli baleta već je tada dao naslutiti kako je sposoban i za domete drukčije negoli i one klasične. Najlošijom i uvjerljivo najgorom kreacijom bio je upravo dramski ansambl (osim Olivera Baljak). Tako je sindrom dobra ideja – loša realizacija postao fraktalna karakteristika koja se provlačila sezonom.

3. EPIZODA: Kad bumbari ne utihnu

Već sljedeći projekt, novo područje – opera, fraktalna situacija. Suvremeniji pristup stvaranju Mani Gotovac odlučila je provesti kroz sve razine, što je predstavljalo osvježanje u dotadašnjem radu Kazališta. Izvedba *Nabucca* predstavljena je u futurističkim kostimima, simboličkim matematičkim likovima i tijelima, zanimljivom režijom i preciznim mizanscenom. Zbor opere trebao je na sceni formirati različite simboličke ključeve, oblike i ritmičke pokretne slike koji su samu operu trebali dograditi u drukčijem, univerzalnom poimanju. Nažalost, zbor opere nije dorastao zadatku i vješto je upropastio dobru ideju. Nestrpljivo stajanje na sceni, nemogućnost mirovanja, nekontrolirano pomicanje glavom, što je uzrokovalo pomicanje kružnih

plastičnih “šešira” pa pritom i promjenu cjelokupnoga vizualnoga dojma, međusobno šaputanje i signaliziranje, nemogućnost zajedničkoga koračanja pri brzini od 3 km/h i niz drugih dilematski neprofesionalnih gesti na sceni, ponovo su lošom realizacijom umanjili vrijednost ideje. Fraktalno.

4. EPIZODA: Pobuna na farmi

Konstanta neprofesionalnoga odnosa nastavljana je i kroz druge projekte. Izgubljeni u prijevodu u *Hamletu*, biseri opernoga zbora ponovo napadaju u *Turčinu u Italiji* i niti jedna planirana baletna premijera. Kao reakcija na veću količinu rada pojavile su se priče usmjerene protiv Mani Gotovac. Prvobitno su najviše dopirale iz samoga HNK, a potom putem utabanih novinarskih kanala, neka su mišljenja kanalizirana i do javnosti putem riječkih omiljenih medija, što novinskih, što radijskih. Primjedbe su se odnosile na škrtoost, bezobzirnost, čak tiraniju, pritiske, nerazumijevanje. No reakciju djelatnika potrebno je sagledati u širem kontekstu, kao i djelovanje Mani Gotovac na sredinu u kojoj se nalazi. Ponovo nalazimo fraktalne uzorke. Reakcija je uzrokovana promjenom koju može uzrokovati i lepet leptirovog krila. Mani Gotovac postavila je (lepet) više kriterije na organizaciju, odnosno rad i učinkovitost. Mnogim je umjetnicima, tehničkom osoblju i raznoraznim majstorima, do tada, učinkovitost bila nepoznanica. Kako nisu uspjeli riješiti im postavljenu jednadžbu, jer vjerojatno nisu bili na satu matematike u osnovnoj školi kada se ta lekcija radila, nisu mogli priznati i pokazati neznanje. Neznanje je veća količina rada stvorili su problem kod mnogih uljuljanih u riječku kazališnu “svakogodnicu”. Stil Mani Gotovac, za mnoge joj suradnike iritativan, katalizatorski djeluje na okolinu što uzro-

kuje fraktalne slike gdje god se gđa Gotovac pojavi.

Jednostavan primjer, u ne tako davnjoj prošlosti kazališta kazuje kako se za vrijeme jedne dramske predstave dogodilo kašnjenje glumca na scenu, ne na početku, nego u podmakloj fazi predstave jer je glumac izgubio pojam o vremenu – u kafiću. Ovaj put izvjesna “glumačka zvijezda” dopustila si je obilno kašnjenje na jedan od posljednjih pokusa *Jazza*.

5. EPIZODA: Doznao je da mu je dijete ženina strina – blizanka

Osim reakcija na novo, netrpeljivost prema Mani Gotovac, u jednoj sasvim osobitoj epizodi, iskazana je neutemeljenom pretpostavkom nacionalne osnove. Sandro Damiani je i prije ustoličenja nove intendantice istupao protiv Mani Gotovac u medijima i već je tada bilo jasno kako se takav odnos može samo rascvijetati. Čitava kronologija dostupna je na jednoj web stranici namijenjenoj isključivo kazalištu. Osobni stavovi nadvili su se nad profesionalne i obje su se strane podvučene taštinom uvukle u beskorisnu prepisku putem medija. Tako je smiješno bilo čitati o trzajućim alegoričnim argumentima Sandra Damianija ili pak otvorenom pismu Mani Gotovac premijeru. Poput dječje igre s pregrštom neozbiljnosti stvar je dotjerana do suda.

6. EPIZODA: Klonovi

Riječko kulturno ljeto još je jedna inovacija potekla s vrela Mani Gotovac. I ponovo bifurkacijsko fraktalna dvojakost. Manifestacija je zasigurno novi uređaj u metrici kulture grada, ali je istovremeno manje kompleksan, čak blijed, fraktalni recept splitskoga kulturnoga ljeta. Svega pomalo.

Nepobitna je činjenica da je Mani Gotovac u prvim tjednima snažno djelovala ne samo na Kazalište nego i na samu Rijeku. Ponovo se, fraktalno, stvarala iskušana atmosfera koju su generirali projekti poput *Vježbanja života* ili *Kiss me Kate*. Iščitavanje putem fraktala daje naslutiti kako sljedeće sezone takav intenzitet neće biti moguć (pad tenzija već kod projekta *Vuci*), a atmosfera oko Kazališta pretvarat će se u već isprobanu i manje zabavnu igračku

Koncerata, opere i drame, najviše u produkciji domaćega HNK i gdje god koji skandal. Riječko je kulturno ljeto tako pomoglo u fijasku *Nabucca* na opatijskoj ljetnoj pozornici zbog izrazito maloga broja prodanih karata, jer su navodno svi nahlrili vidjeti taj uradak u Rijeku...

Fraktalna očekivanja

Elementa ima još, jer je fraktalnost prisutna na svim razinama, bez obzira na mjerilo. Očekuje nas druga sezona, pa pokušajmo fraktalno iščitati što možemo očekivati u sljedećih 10 mjeseci:

1. Dobre ideje u svim ansamblima biti će upropaštene lošim izvedbenim mogućnostima ansambala.
2. Najviše jednu cjelokupno dobru predstavu, ali samo ako koncept bude i suviše jednostavan i linearan, poput *Filumene Marturano*, jer je za složenije koncepte potreban dodatni rad.
3. Jednu “napuhanu” predstavu koju će svi htjeti vidjeti bez obzira na samu kvalitetu. Najvjerojatnije u glavnoj ulozi pojavit će se poznato lice s estrade, možda iz kakva natjecanja za mlade talente koji nas u posljednje vrijeme obasipaju u varijantama *Real showa* ili pak kakve trenutačno aktualne estradne zvijezde. Istu očekuje skandal.
4. Nastavak tenzija unutar same kuće s djelatnicima HNK. Stvoreno nezadovoljstvo moglo bi se u budućnosti primijeniti kao fraktalni temelj i pokretačka snaga za neke nove poteze usmjerene protiv intendantice.
5. Neslaganje i razilaženje s nekim novim čelnim čovjekom unutar strukture. Možda v. d. ravnateljem Hrvatske drame. Ili nastavak sapunice Damiani – Gotovac.
6. Možda uvođenje nagrada na Riječkom kulturnom ljetu. ▀

Žene obnavljaju sjećanja

Darija Žilić

Aktivistice Centra za žrtve rata iznose osobna sjećanja na svoj rad u Centru, valoriziraju ga te pritom potvrđuju koliko je važna potreba za problematizacijom odnosa pojedinac-zajednica, življeno iskustvo-tekstualizacija i potreba za *pričanjem o životu*

Centar za žene žrtve rata deset godina poslije, urednice Vesna Kesić, Biljana Bijelić i Vesna Janković; drugo i prošireno izdanje Zbornika CZŽR-a iz 1994.; Centar za žene žrtve rata, Zagreb, 2003.

Centar za žene žrtve rata nastao je kao politička akcija otpora ratu i nacionalizmu. Bio je prva veća autonomna ženska organizacija koja je na feminističkim načelima pružala podršku ženama izbjeglicama tijekom rata u bivšoj Jugoslaviji. Kako ističe Vesna Kesić, jedna od urednica zbornika, feministice se suprotstavljaju ratovima iz istih razloga kao i pacifisti i pacifistkinje – zato što su ratovi nehumani, iracionalni i nikad ne donose dobra politička rješenja. No također je važno ono što ističe – da žene nisu “prirodno” miroljubive (to nas vraća nepotrebnom esencijalizmu). Osnovni cilj Centra bio je da treba pomagati i podržavati sve žene bez obzira na njihovu nacionalnost i vjeru. Važno je napomenuti da su ženske skupine inicirale prve mirovne razmjene i razgovore. No u ovom će tekstu biti težište na intenciji urednica da vrednuju i vrte u kolektivno sjećanje upravo tu specifičnu povijest otpora. Tako je uostalom i nastao projekt *Rodna dimenzija sukoba i pomirenja; Žene obnavljaju sjećanja*, projekt unutar kojeg se istražuju sjećanja koja uključuju suradnju i solidarnost, ali i razlike i nesporazume. Sjećanje nije vlasništvo pojedinaca. Francuski sociolog i filozof Maurice Halbwachs napominje kako naša sposobnost da prizovemo sjećanje proizlazi iz pripadnosti društvenoj skupini i povezana je sa sjećanjima drugih ljudi. Urednice zbornika žele se baviti upravo tim aspektom sjećanja, odnosno iniciranjem propitivanja osobnih, ali i skupnih uspomena. Kroz sjećanje se zapravo i ponovo konstruiramo, samodefiniramo, a pamćenje nastaje tek kada je prošlost artikulirana.

Odgovori na upitnik

Vrlo je zanimljivo čitati zapisnik s posljednjeg sastanka projektnog tima CZŽR-a u starom sastavu, koji je održan 26. prosinca 1993. Na dnevnom redu bila je tema- dogovor o izlasku

sunca i mjeseca. Ovaj je iskaz zapisan u trenutku kada je humor pobijedio očaj, u vrijeme jedne organizacijsko-strukturalne krize Centra. To je ujedno odličan primjer koji najbolje očitava želju za neprikazivanjem sjećanja kao herojskog, idealističkog, nego i kao vremena kriza, rasapa, periodičnih izmjena dobre suradnje i nesporazuma. A sve to tvori jedinstvenu povijesnu matricu.

Kako je zamišljen ovaj projekt? Žene koje su pridonijele radu Centra dobile su upitnik u kojem su bila pitanja o njihovim sjećanjima na rad u Centru kao, na primjer, kakve su poslove obavljale, kako se danas sjećaju razdoblja provedenog u Centru, koliko su im koristila iskustva rada u Centru, jesu li bile članice nekih drugih aktivističkih skupina, i slično. Aktivistice uglavnom ističu kako je Centar za njih bio mjesto stjecanja novih znanja i vještina, mjesto feminističke političke akcije, mjesto koje je mnogima ponudilo mogućnost profesionalnog usavršavanja. No žene nisu skrivale svoje strahove, nezadovoljstva, pa pišu i o problemu koji je čest u aktivističkom životu – riječ je o izgarnju, neznanju kako rasporediti vlastitu energiju, zatim o sukobu nove i stare garde, o sukobima oko uloga u organizaciji. To se naziva *tamnim stranama ženskog organiziranja*. Upravo otvorenim izlaganjem tih praksi, one žele pronaći motivaciju za dalji rad, naučiti nove mehanizme razrješavanja konflikata, reflektirati procese koje nisu stigle dok su bile “u pogonu”. Tako Maja Dubljević ističe: *Pretpostavljam da ću retrospektivno previdjeti neke od bitnih momenata, a nisam bila dovoljno mudra da u tijeku zapisujem svoja razmišljanja, strahove, htijenja*.

Aktivistice (neke prvi put), nakon dugo vremena, zastale su da bi valorizirale svoj rad, svoje djelovanje. Na ovom mjestu možda bi trebalo podsjetiti na istraživanje Centra za ženske studije o aktivistkinjama u civilnim inicijativama. Tada su upitnik dobile žene koje pripadaju različitim skupinama, a njihovi iskazi bili su strukturirani oko nekoliko temeljnih paradigmi – identiteti, samopromjene, moć, ženska politika, vrijednosti, a paralelno je supostavljen teorijski dio. Zanimljivo je da se u oba istraživanja može uočiti kako su se aktivistice prvi put suočile s autoreferencijom i kako neke priznaju da im je nedostatak teorijskog znanja otežavao razumijevanje mehanizama moći. Aktivistice, odnosno one koje su odgovarale na upitnik, uglavnom se nisu libile govoriti o nedostacima ženskog organiziranja, premda uglavnom ističu da su ženske zajednice za njih bila emocionalna utočišta.

“Naša” sjećanja

Jedan od važnijih tekstova u zborniku je onaj Aide Bačić. Ona s pravom naglašava razliku između sjećanja i iska za o sjećanju. Njezin tekst je zanimljiv kolaž sastavljen od prisjećanja. Pritom naglašava *naša sjećanja* jer težište nije na glasu koji uvodi u pojedinačna sjećanja, ni na prvom licu jednine, ili pak na neu-

tralnom glasu promatračice i sakupljačice tuđih sjećanja, nego na onom *mi* svih žena koje su odgovorile na upitnik.

Treba istaknuti kako su sjećanja smještena u materijalne prostore skupine. Antropologinja Tea Škokić 1996. je provela istraživanje o utjecaju rata na ženske identitete. Ona ističe kako su osobna pripovijedanja žena, koncepcije i imaginacije sebe i drugih. No bitno je i to, naglašava, da je razgovor o svakodnevnicima ujedno mjesto podložno ideologiji centara moći pa je zato prostor koji su ona i sugovornice gradile bilo nužno ispuniti i subjektivnim istinama koje obećavaju pravo na drukčije sjećanje o sebi i pravo na osobno djelovanje. Također naglašava da pripovijedanje o sretnoj prošlosti ima terapijski učinak.

Renata Jambrešić Kirin, autorica brojnih tekstova o suodnosu roda i rata, naglašava da se muška i ženska iskustva u svjedočenju razlikuju; dok se muškarci u svojim iskazima često imenuju kao ratnici i zadovoljni su promjenama u političkom smislu, ženski je diskurs nostalgičan, prisjeća se prošlih vremena i tuguje za njim. No treba istaknuti da nije riječ o restauracijskoj nostalgiji, nego o refleksivnoj, onoj koja se oslanja na osobnu memoriju (ovo razlikovanje nostalgija preuzimam od Svetlane Boym).

Zanimljivo je napomenuti kako su žene u ovom istraživanju rado priložile fotografije koje su skupljale i čuvale proteklih godina. Renata Jambrešić Kirin ističe nespornu ulogu fotografije kao poticaja za pripovijedanje o životu, a to spominju svi priručnici o biografskoj metodi prikupljanja osobnih *usmenih životopisa*. Naime, fotografija nije samo “statična” pohraniteljica osobnog pamćenja nego i artefakt koji pokreće preopisivanje prošle stvarnosti izazivajući pritom samosvojni niz asocijacija. Renata Jambrešić također uočava da je egzil dodirna točka dvaju fenomena u kulturi devedesetih – ženskog autobiografskog diskursa o ratu i tzv. *literature svjedočenja*, dokumentarno-dnevničke proze koju su pisali prognanici.

Pričanje o životu

I kod renomiranih autorica i kod anonimnih stradalnika očita je potreba za problematizacijom odnosa pojedinac-zajednica, življeno iskustvo-tekstualizacija. Upravo u toj problematizaciji važno je *pričanje o životu*. Naime, povijesna znanost (posebno kod nas) još gubi iz vida iskustva tzv. običnih ljudi, osobito žena; specifično ženska iskustva, kao što su majčinstvo, seksualnost itd., otpisana su kao izvanpovijesna, kao vječno vraćanje jednakog (o tome je još osamdesetih pisala Lydia Sklevicky). A

Prednost takvih osobnih priča pred teorijama je u tome, ističe Mirna Velčić, što se takva povijest života odupire pokušajima znanstvene rekonstrukcije *društvenih činjenica* jer se slijed događaja lomi u više usporednih pravaca. Osim toga, ona čuva brojna nejasna mjesta i praznine u sjećanju

samo iskustvima pojedinaca tzv. velika povijest neće ostati kostur; *pričanja o životu* kao elementarni književni i usmenoknjiževni oblici daju sliku povijesti i tzv. usmenu povijest čine *povijestu iz usta naroda*, napominje Maja Bošković Stulli. Zato u ovom zborniku nalazimo osobne priče koje su vezane za izbjeglištvo (teoretičarka Nira Yuval Davis ističe kako je izbjeglištvo rodno iskustvo jer oko 80 posto ukupne izbjegličke populacije čine žene i djeca). Tako nalazimo dva razgovora s aktivisticom Gogom M. Riječ je o ženi koja je bila i rodno i etnički diskriminirana. Ona je mješovitog porijekla i upravo ta činjenica itekako je utjecala na život u ratnom Sarajevu. Gogina je priča dokaz kako se etnicitet može pojmiti samo na granici nas u dodiru, u sukobu s njima, te pokazuje da etnički identiteti bivaju stavljeni u pogon samo s obzirom na drugotnost. Etnicitet podrazumijeva organizaciju dihotomnih grupacija mi/oni. Granice, a ne kulturni sadržaji definiraju etničku grupu. Stoga je odnos prema mješovitim brakovima najčešće restriktivan – oni pomiču zabranjene granice. U prvom razgovoru koji je bio objavljen i u zborniku iz 1994., Goga M. promišlja identitet, iznosi svoje traume, govori o aktivističkom radu i o razlozima zašto se ipak odlučila vratiti u Sarajevo. Očito je da je razgovor važan za nju jer kroza nj uspijeva artikulirati svoje strahove i naizgled iracionalne odluke. Ispitivačice joj svakako pomažu. To je proces koji možemo nazvati *working through*, kako piše povjesničar Dominic La Capra, u kojem osoba pokušava zadobiti kritički odmak od problema i naučiti razlikovati prošlost, sadašnjost i budućnost.

Ja nemam budućnost, imam prošlost i sadašnjost

Jedan je razgovor vođen s Gogom M. neposredno pred njezin povratak u Sarajevo u srpnju 1993., a drugi u nekoliko navrata, krajem 2002. i početkom

2003. *e-mailom* i telefonom na relaciji Zagreb-Verona. Doznajemo da živi u Veroni, nakon što je 1996. napustila Sarajevo. U drugom razgovoru, u kojem ispitivačica Vesna Kesic nastoji prevladati granice klasično vođenih etnografskih razgovora između istraživača/istraživačica i njegovih/njezinih sugovornika, ustvrđuje da nema budućnosti, nego samo prošlost i sadašnjost. Gogino kazivanje svjedoči o njezinoj borbi s uspomjenama, prisjećanjima, asocijacijama. Riječ je o svojevrsnom selektiranju vlastita života – *važiš uspomene i nastojiš biti realna i uzeti ono što je korisno*. Treba također reći kako se ona istovremeno osjeća i kao subjekt i kao objekt; objekt zato jer pamti sebe iz nekih prošlih vremena i čini joj se da kao da to više nije ona. No ona u razgovorima povezuje niz događaja i tako čini donekle objašnjivom tragiku koja joj se dogodila.

U drugom razgovoru, Goga odgovara na pitanja o tome kako se osjećala dok je napuštala Zagreb, govori o čuđenju ljudi koji ne mogu vjerovati da se netko vraća u Sarajevo dok u njemu bjesni rat. No posebno je zanimljivo kako je Sarajevo napustila 1996., kad je rat završio. Otišla je zato jer je bila doslovno popljuvana. Goga, njezin sin i majka tada odlaze u Italiju. Odnos s majkom određuje kao ljubav, davanje i pritom referira na opasku ispitivačice koja je u nekom prethodnom razgovoru izrekla kako je odnos između majke i kćerke kompliciran. Taj detalj još više podcrtava povjerljivost odnosa između dviju žena. Goga čak u jednom trenutku naglašava kako i ne voli da se upotrebljava izraz intervju; mnogo joj je bliži termin *razgovor*. Ona naglašava kako bi više željela doznati, pa tako "zamjera" ispitivačici – *ti o meni znaš sve, a ja o tebi baš ništa*. Možda sam u jednom odgovoru naslutila razloge zašto je Goga M. negativno reagirala na moju interpretaciju njezine priče (objavljena je u zborniku *Tomizza i mi*, 2001). Ona ističe *kada neka žena donese odluku koja izgleda teška, koja izgleda kao žrtvovanje i možda čak i nelogična, onda se to analizira i dođe se do kompleksa, dođe se do zaključka o nekom usjetovanom reagiranju*. Možda joj je zasmetala upravo moja potreba da objasnim njezinu naizgled nelogičnu odluku da se vrati u Sarajevo.

Na kraju razgovora, Goga govori općenito o ratu, o ljudskoj prirodi, i na kraju naglašava: *Ja nemam budućnost, imam prošlost i sadašnjost*. Goga je svjesna da se više ništa ne može planirati, ratovi se odjednom dogode, ne zna se tko je kriv za njih, kolika je naša vlastita odgovornost. I stoga želi živjeti samo sada, biti prisutna u određenom trenutku. Njezina priča zacijelo će imati još pokoj interpretaciju jer suvremena teorija sve više traži sebe kroz razgovor s drugima. A priča Goge M. egzemplarna je za prikaz nemogućnosti svrstavanja subjekta u jedinstvene kulturne, jezične i društvene identitete. Baš kao i iskaz Habibe Metikoš, izbjeglice iz Sarajeva, aktivistice Centra za žene žrtve rata, koja sada živi u Kanadi, a s kojom je razgovor vodila Rada Borić. Prednost takvih osobnih priča pred teorijama je u tome, ističe Mirna Velčić, što se takva povijest života odupire pokušajima znanstvene rekonstrukcije *društvenih činjenica* jer se slijed događaja lomi u više usporednih pravaca. Osim toga, ona čuva brojna nejasna mjesta i praznine u sjećanju. A to tumačenje sažima i intenciju urednica koje su uspjele pokrenuti važno pitanje – pitanje ženske memorije koju odlikuje upravo propitivanje linearnosti povijesnog procesa i fiksnosti, cjelovitosti naših identiteta. ■

Ovisnost o znatiželji i fiksacijama

Grozdana Cvitan

Knjiga koja je svojevrsni presjek zadnjeg desetljeća Artaudova života, a u kojoj je riječ o iskustvima s drogama, ovisnosti, te o van Goghju

Antonin Artaud: *Tarahumare i druga djela*, s francuskoga prevela Marija Bašić; Litteris; Zagreb, 2004.

Uzmeđu znatiželje i ovisnosti, pritisnut valovima fiksacija, strahovima i buntovničkom prirodom, Antonin Artaud napustio je svijet 1948. u 52. godini. Bilo je godina u kojima je vjerovao kako je tjelesno umro mnogo prije, a duhovno se selio u razna tijela i tako trajao dulje na ovome svijetu. U to vrijeme koristio se i drugim imenom. Uglavnom, bilo je godina raznih i teških u kojima se francuski glumac, redatelj i pisac Antonin Artaud borio sa svijetom oko sebe i u sebi na način koji je umnogome ovisio o kutu promatranja. Gledano sa strane, bio je to svijet ispunjen znatiželjom, nekonvencionalnošću i odvažnošću da se prekoračuje u moderno, mistiku, bit umjetnosti, orijentalno, u izvorište i budućnost svijeta istodobno. Specijalisti, policijski i medicinski, o tome su imali svoje mišljenje i prema njima koristili i metode. Međutim, sa svojim različitim viđenjima i javnost i stručnjaci našli su se s jedne strane, dok je s druge stajao Artaud i borio se s vlastitim strahovima, utvarama i stvarnim situacijama, kako su mu to valovi fiksacija i prisutnosti dopuštali. Naravno, javnost će biti posebno glasna godinama nakon njegove smrti, a stručnjaci će u toj glasnosti ponuditi zapise samog Artauda: iskrene, ponekad prijetvorne, ponekad opterećene, nikad ravnodušne i jednoznačne.

Borba s ovisnostima, borba s riječima, borba s preciznošću iz duše pune košmara i cijelo desetljeće iz ustanove koja ograničava kretanje bile su neke od bitaka koje i jest i nije dobio, ali u vrijeme kad se činjenice više ne mogu mijenjati, a nakon svih zamrlih rasprava u javnosti ostaje knjiga *Tarahumare i druga djela*, knjiga sastavljena iz triju svezaka njegovih *Sabranih djela* u kojoj je moguće pratiti autorovo razdoblje proplamsaja do odlaska.

Pisanje o meskalinu

Tarahumare i druga djela svojevrsni je presjek zadnjeg desetljeća njegova života posvjedočeno njegovim pisanjem. To su odjeci života koji se dogodio, činjenice koje više nije moguće mijenjati, dograđivati ili ponavljati – ostaje samo vrijeme pregleda, sažimanja, razmišljanja, viđenja, a sve to u mjeri u kojoj je unutarnji svijet dopuštao. Bili su to odjeci onoga što je Artaud bio i

onoga što se pretvarao da jest kao zatočenik, pacijent i stanovnik ustanove u Rodezu i nekim drugim "destinacijama". Prethodili su tome put u Meksiko, među Tarahumare, pleme koje je Artauda zanimalo najmanje iz dvaju razloga: kao sačuvana sredina izvornih običaja, puna magije, čaranja i vradžbina, što ga je zanimalo oduvijek, ali i kao civilizacija čiji su obredi uključivali posebnu i izazovnu vrstu droge (meskalin) iz biljke pejotl. Ono što će nekoliko desetljeća kasnije antropološki istraživati i proslaviti Carlos Castaneda sa sličnim plemenom (*Učenja don Juana* i druge knjige), ali drugom vrstom senzibiliteta, znanstvene sustavnosti i koncentracije, Artaud je ostavio u naznakama, u krokiju. Drukčije nije ni moglo biti, jer Artaud je u Meksiko stigao kao dugogodišnji ovisnik o svim vrstama droge koje su mu bile dostupne (opijumu, heroinu itd.), a i zanimanje za Tarahumare bilo je bitno određeno njihovom uporabom pejotla. Danas kad su nam poznati Castanedini izvještaji, oni Antonina Artauda doimaju se blijedo i zbrkano. U vrijeme kad je on putovao u Meksiko (1937.) stvari su stajale bitno drukčije, o čemu svjedoči zanimanje ondašnjih novina i časopisa za sve zapise koje je u vezi sa svojim meksičkim iskustvom Artaud "proizveo". K tomu valja pribrojiti i zanimanje psihijataru u ustanovama u kojima je bio liječen i gdje je od svojih liječnika u više navrata zamoljen da se vrata u sjećanje na to vrijeme da o tome piše zapise. To ih je, sudeći barem prema sačuvanim zapisima, zanimalo, za razliku od iskustva s ostalim vrstama droga koje su u Europi bile i dostupne i konzumirane a o kojima izvješća nisu tražili.

Na rubovima meksičkog iskustva sačuvan je spomen na put u Irsku (vezan za Artaudov umišljaj kako je došao do štapa svetog Patrika koji je htio vratiti Ircima), hapšenje, utamničenje, povratak u Francusku i trajno zatvaranje u različitim medicinskim ustanovama čiji su liječnici pokazivali različiti smisao i sklonost prema činjenici da se u slučaju Artauda brinu i surađuju na duševnom zdravlju osobe čiji je život i prije zatvaranja bio pod povećalom i javnosti i struke. Iz tih godina sačuvana su pisma što ih je između 1943. i smrti 1948. Artaud pisao dr. G. Ferdičreu (i drugima) iz kojih je jasno da ga ovisnost još povremeno potresa (njegovo inzistiranje na ublažavanju bolova kao pokušaj prevare liječnika ne bi li se domogao droge), da je manija proganjanja nazočna i kao sjećanje, a strah od elektrošokova trajan, da je sjećanje na njegovo

razdoblje umjetničke kreativnosti živo, te da je njegov umišljaj o vlastitoj važnosti stalan iako nedosljedan. Logikom svojih stanja on slavna nadrealistička imena i svoje pariške suradnike i znance premješta u prijatelje, neprijatelje, prognitelje, suradnike, osvjetljava scene sjećanja prema trenutačnoj potrebi, ali bez obzira na utjecaje koji nisu samo proizvod duha umjetnika u punoj snazi zanimljivo je čitati zapise čovjeka koji će tražiti vrijednosti nove umjetnosti dotičući se mističnog, koji neće poznavati granice i kad će sam biti ograničavan, koji će ograničavati vlastiti uzlet kad se to najmanje od njega očekuje...

Van Gogh na granici svjetova

Poseban dio knjige (posebna knjiga njegovih *Sabranih djela*) tekst je *Van Gogh ubijeni samoubojica s postscriptumima*, analiza velikog zamaha i velike istine. Duboko zagledan u djelo i osobnost velikog slikara, Artaud spaja umjetnika i djelo u proces nastajanja umjetnosti. Iz van Goghova lica on izvlači strukturu koja stvara zemlju, u obrubima njegovih zanjihanih polja on vidi granicu koja dijeli svjetove. Gavrani nad poljima slutnja su i pobjeda smrti, ali što to znači u slučaju umjetnika-samoubojice? Mnogo više nego je društvo spremno priznati. Zapisi o van Goghju nisu samo analiza stvaralaštva velikog umjetnika i njegove osobnosti, nego i pogled u autora te analize, u Antonina Artauda koji je snagom osobne tankočutnosti mogao čitati tuđu povijest u tuđem djelu, koji je mogao prepoznati zanesenost umjetnika prisutnu podjednaku u životu i u umjetnosti te u njihovu svjesnom ili isprovociranom dokidanju. Svojim zapisom o Van Goghju jedan je umjetnik u drugom umjetniku dodimuo bit stvaranja. ■

Izgrednik u suvenirnici ratne proze

Katarina Luketić

Fabula koja bi bez sumnje mnogim autorima izmakla kontroli i skliznula u zamornu moralku, tugaljivi sentiš ili jeftinu erotsku ispovijed, u Samardžićevoj se obradi pretvara u zanimljiv i energično pisan roman, pun neočekivanih obrata i originalnih jezičnih rješenja

Goran Samardžić, *Šumski duh, Profil, Zagreb, 2004.*

Pisati danas o ratnim devedesetim, u sredini u kojoj je više od desetljeća to bila jedina relevantna književna tema o kojoj je napisano začuđujuće mnogo dobrih knjiga, znači veliku šansu da pisac zaglavi u imitacijama i dosadi čitateljima. Ratno iskustvo ga nadalje dovodi u opasnost da mu kritika dijagnosticira autobiografsku bolest (pisanje kao samoterapija) te ga s kako-tako pulsirajuće književne scene prebaci u zatvoreni odjel pisaca s ratnim sindromom koje svi poštuju, a malo tko više čita. Uz rat, pisati o ljubavi, uranjajući bez straha u njezino *plavetnilo*, opasno ga približava rubovima melodramskog smetlišta ili pak pornografskog *trash*a. Sve u svemu, rat i ljubav ili, u tvrđoj verziji, nasilje i seks, nisu baš dobitna literarna kombinacija ako je piscu stalo do ozbiljne reputacije i *dogog* čitanja. Osim, naravno, ako spomenuti pisac nije dobar pisac, i ako ga upravo težiina zadatka ne provocira da ga svlada.

Bez moraliziranja, bez patetike, bez trasha

Šumski duh Gorana Samardžića ima neke predispozicije da nam dosadi ili da nas pak opije slatkim punčem trivijale: nesretnu ljubavnu priču, rat i rastanak, izgubljeno prijateljstvo i klasične, pomalo epske, muško-ženske obrase – frajersko-ratničko junaštvo te nježnu predanost i žrtvovanje... Pa ipak, ništa u ovoj knjizi nije dosadno, ništa slatko, a najmanje klasično. Od prve stranice nema mjesta za čitateljeva pospana zadovoljstva i slast da znaš u kojem se smjeru odmata priča. Nema otrcanih ljubavnih slika, nema rutiniziranih slika nasilja. Ukratko, fabula koja bi bez sumnje mnogim autorima izmakla kontroli i skliznula u zamornu moralku, tugaljivi sentiš ili jeftinu erotsku ispovijed, u Samardžićevoj se obradi pretvara u zanimljiv i energično pisan roman, pun neočekivanih obrata i originalnih jezičnih rješenja.

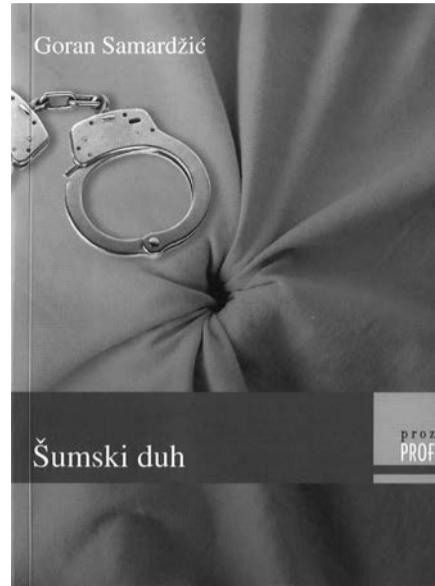
Priča *Šumskog duha* temelji se na autorovu stvarnom životu; no, istraživati je li glavni lik Koste samo pseudonim pisca Samardžića i je li priča o predra-

tnom Beogradu i ratnom Sarajevu u svakom detalju vjerodostojna, jednako je seciranju/mrcvarenju književnog teksta i njegovu svodenju na hladnoznanstveni ili uzbudljivo-tračerski biografizam. (Uostalom, u svaku je fikciju ugrađen barem djelić stvarnog života njezina/e autora/ice; a "istinitost" nekog teksta ne utječe baš nikako na njegovu literarnu vrijednost.)

Ova *lakonska pripovijest*, kako stoji u podnaslovu knjige, sastoji se od dva dijela koja funkcioniraju kao svojevrsni antipodi; u prvom se priča o odrastanju Koste na ulicama Beograda i vezi s djevojkom Dijanom, o agresiji kvartovskih mužjaka, ugodi praznih godina mladosti i želji za ljubavi; u drugom pak o Kostinu preseljenju u Sarajevo, ratu i obrani grada, izgubljenim iluzijama i izgubljenoj Dijani... I dok je za beogradskog Kostu "junačenje kao neka vrsta nasljedne obaveze, pa i bolesti", jer "poslije bubašvaba i obada" on se "najviše boji da ne ispadne kukavica"; za onog sarajevskoga "strah je zdrav". Pogotovo ako ti je jasan i nametnut spolja". Ili, dok je za njegovo beogradsko društvo najvažnije doživjeti nešto ludo (pa od dosade zamalo siluju djevojkama), u sarajevskoj su ratnoj fazi takva dodatna punjenja adrenalinom apsurdna, a Kosta se, usamljen i okružen smrću, trijezni od mladalačke opijenosti svojom muškošću. U toj metamorfozi glavnog lika jedan od prijelomnih trenutaka je onaj kada mu dojučerašnji prijatelji iz Beograda šalju pismo u opkoljeno Sarajevo, pismo koje počinje: "Mi smo tu iznad tvoje glave. Pucamo a molimo boga da te ne pogodimo. Svaki put kad nekog lepog naciljamo učiniš nam se ti..." I dok bi u takvu raspletu manje dobri pisci zasigurno upali u moraliziranje i preko fikcije nabacili neudoban *etički* ogrtač, Samardžić odolijeva zovu da bude sudac svoje priče (možda i svog života), jednostavno je puštajući da se otkotrlja prema kraju istim ritmu kako je i započela. U tome održavanju *sigurnog* razmaka od života junaka (svog života) piscu pomaže i jedan trik; priča, naime, počinje i završava smrću *sporednog* lika, Dijanina brata blizanca, čija je homoseksualnost u čoporu "pravih muškaraca" ismijana i proganjena, dok joj je u ratnom Sarajevu vraćeno dostojanstvo. Naime, Danijel ("žena zarobljena u muškom tijelu") uistinu *umire muški*, kao junak, prenoseći poštu od baze do linije.

Strategija zametanja tragova

Homoseksualnost je važan motiv ove priče; prva u nizu scena seksa upravo je ona između Danijela i Kostinih prijatelja razbijača, svojevrsna Danijelova inicijacija u svijet *onih drukčijih*. Premda je znatno više prostora posvećeno muško-ženskoj ljubavi, i to iz naglašeno muške narcisoidne perspektive, homoseksualna ljubav i homofobija patrijarhalnog društva daju priči seksualnu/rodnu ravnotežu. Naime uz rat, tijelo, ljubav i seksual-

nost najvažnija su semantička potka ove knjige. A kao što autor nije docirao čitatelju u vezi s ratom, nego ga je pustio da sam interpretira priču, tako je uspio unijeti poprilično eksplicitnih seksualnih prizora, a da mu taj motiv ne pojede priču i ne odvede je prema pornografiji ili *soft* erotskom kiču. Malo je knjiga u ovdašnjoj književnosti u kojima za toliko seksa ima dovoljno literarnog razloga, i u kojima u cjelini – premda je mačizam ključan motiv – seks nije tek izgovor za demonstraciju muške nadmoći. Ipak, mogu zamisliti neku drugu, feminističkom teorijom nadahnutu kritiku koja bi priču tumačila na drukčiji način i u Kostu prepoznala lik muškarca-gospodara koji raspolaze ženom kao svojom imovinom i s užitkom je žrtvuje (slično kao Dijana ponaša se i Bess iz *Lomeći valove* Larsa von Triera, i Rebecca iz *Ledenog mjeseca* Pascala Brucknera).

Odabir naslova knjige također je jedna od autorskih strategija zametanja tragova kako bi se razbudilo čitatelja; najprije, *šumski duh* unosi element bajkovitoga u tekst koji je zapravo surovo realan (to naglašava i formula "Jednom davno..." kojom počinje priča). On je i svojevrsan simbol transformacije, s obzirom na to da se u oba dijela romana po jedna scena odvija u šumi; u prvoj se Kosti kvari motor i on bijesan progona Dijanu, razmišljajući kako da je kazni, a u drugoj on stoji sam u šumskom potoku, usred rata, ne razmišljajući više ni o kojoj određenoj djevojci, i masturbira. Druga je scena svojevrsno animalno oslobođenje, iskaz nepobijeđenog vitalizma i uživanja u samom postojanju.

Šumski duh je, dakle, i žanrovski i interpretacijski provokativan tekst; a dodatno mu visoku literarnu razinu osigurava, prema mojem mišljenju, pažljiv jezik, dotjeran stil i homogena priča. Samardžić se trudi održati živ pripovjedački ritam, pronaći neočekivana jezična rješenja i izbjeći fraziranje. Pišući izravno, u kratkim fragmentima, bez viškova tekture i ponavljanja dopadljivih jezičnih mustri, on ne daje čitatelju mnogo predaha. Odlični su tako sirovi dijalozi s beogradskih ulica; začuđujuća priznanja o ljepoti grada pod granatama. Kada pak tekstu zaprijeti patetika ili višak uživljavanja, on u brzom potezu ohladi stvari i vrati se na svoj početni položaj sveznajućeg, nepristranog pripovjedača. Ta je pažnja prema jeziku vidljiva i u ranijim

Osim što nema uobičajenog ratnog ili melodramatskog znakovlja, Samardžić se ne uklapa ni u šire poznate poetike bosanske proze. Ne poziva se na andrićevsko, razgranato pripovijedanje; ne odiše kuhinjom kultura koja se smatra karakteristično bosanskom

Samardžićevim knjigama, osobito u nagradivanoj zbirci priča *Sikamora* (Bosanska knjiga, 1997.), koja sadrži i niz motiva, očito autobiografskih, razrađenih u *Šumskom duhu*. Dojam tek kvari mjestimični višak dijaloga i nedostatak introspekcije, te ubrzanje pripovijedanja pred kraj prvoga dijela, kada se čini kao da se narativni tijek namjerno zamućuje ne bi li se priča što prije prevela s beogradske na sarajevsku stranu.

Ono što pak smatram sasvim promašenim i lošim za recepciju knjige jest jeftino dizajnirana naslovnica s lisicama na purpurnoj tkanini zavijenoj u rupu. Očito se sugerira neko robovanje ljubavi, kontrast između muškoga/dominantnoga/ratničkoga i ženskoga/požrtvovnog/emotivnoga. Šteta je što se tako banalno vizualno interpretira upravo knjiga u kojoj je mnogo truda uloženo kako bi se izbjegla – jezična i značenjska – banalnost.

Izvan struje bosanske ratne proze

Samardžić je napisao ovu knjigu u vrijeme kada su mnoge ratne priče ispričane, kada se tema pomalo iscrpila, čitatelji zamorili, a Bosna i Sarajevo postali poput svojevrsnog *brand*a patnje, kojima neki pisci uporno nastoje reklamirati svoje proizvode. Rat je za sve postao *mainstream* priča, i nije nimalo jednostavno u takvom kontekstu – u brojnoj i, u slučaju bosanske književnosti, prilično kvalitetnoj konkurenciji – pisati *sežnje* i neopterećeno, kako to ovaj autor čini. Osim što nema uobičajenog ratnog ili melodramatskog znakovlja, on se ne uklapa ni u šire poznate poetike bosanske proze. Ne poziva se na andrićevsko, razgranato pripovijedanje; ne odiše kuhinjom kultura koja se smatra karakteristično bosanskom. Ponekad je umjesto toga čak bliži milerovskoj uronjenosti u erotiku ili sumornoj atmosferi nasilja u motelima uz autoceste u novoj američkoj drami. *Šumski duh* čini tako svojevrsan eksces u dominantnom žanru ratne proze; on je dobrodošao izgrednik u suvenirnici nacionalno prepoznatljive književne robe. Kao, primjerice, i Mlakićevi *Živi i mrtvi* objavljeni 2002., ova knjige dodatno potvrđuje tezu da za dobro napisane ratne, a i ljubavne priče uvijek ima mjesta. ▣

Umjetnost, politika i ideologija novih medija

Katarina Peović Vuković

Zbornik koji okuplja ključne tekstove teorije i umjetnosti na novim medijima, ali i otkriva korišćene struktura nelinearnog mišljenja

The New Media Reader; uredili Noah Wardrip-Fruin i Nick Montfort; The MIT Press; Cambridge, Massachusetts, 2003.

Okupljanje ključnih tekstova teorije i umjetnosti na novim medijima označava definitivnu kanonizaciju novomedijskih djela u sklopu znanstvene paradigme koja se nameće akademskim krugovima posljednjih desetljeća. Novomedijski studiji ili studiji novih medija otvorili su nova područja zanimanja u sklopu književne teorije, teorije društva, kulturalnih studija, feminističke teorije i drugih znanstvenih disciplina koje zanima kultura, identitet i komunikacija u eri postgutenbergovske galaksije. Studiji novih medija (ili *digitalnog medija*, kako sugeriraju neki teoretičari) uvode nove uzbuđljive teorijske teme – od analiza popularnih video-igara, komunikacije i identiteta u sklopu virtualnih zajednica, narativnosti programa umjetnih inteligencija, do hipertekstualne književnosti i multimedijalnih djela.

Uvodni tekstovi Janet Murray i Leva Manovicha mapiraju smjernice studije koja se manje bavi tehnološkim otkrićima, a više prožimanjem tehnologije i kulture u digitalnoj eri. Širina područja kojim se bavi teorija novih medija nazire se iz uvodnih tekstova među kojima postoje vidljive razlike u pristupima. Dok jedna od ključnih teoretičarki – Janet Murray – daje sociološku i filozofsku analizu novomedijskih fenomena i njihovih utjecaja na suvremenu pismenost, Lev Manovich nove medije promatra iz perspektive insajdera, uključenog umjetnika i teoretičara, često ne krijući neobjektivnost vlastite pozicije.

Kronika i arhiv novih medija

Tiskani dio zbornika sadrži tekstove objavljene od pedesetih godina prošlog stoljeća do danas koji predstavljaju kroniku razvoja novih medija, od radova kompjutorskih dizajnera, umjetnika, arhitekata, književnika, do kulturalno-studijskih teoretičara. Uz to, CD-ROM *The New Media Reader* arhiva je kompjutorskih programa, video-igara, klipova (kao što su arhivske snimke reklama za Atarijeve igrice, prve umjetničke interaktivne video-instalacije i demonstracije kompjutorskih programa itd.). Riječ je o dokumentima ključnima za razvoj novih medija kao što su video-snimka jedne od prvih prezentacija kompjutorskih programa

Douglassa Engelbarta ili simulacija *Elize*, jednog od najpopularnijih programa umjetne inteligencije.

Dok s jedne strane nudi pionirske radove kompjutorskih stručnjaka koji su oblikovali kompjutorske programe i prve hipertekstualne koncepte koji su utjecali na razvoj World Wide Weba i Interneta, s druge zbornik predstavlja presjek umjetničkih radova – književnih tekstova, interaktivnih video-radova i hipertekstualnih djela. Pisci poput Jorgea Luisa Borges, Williama S. Burroughsa, Itala Calvina, Augustoa Boala i teoretičari Marshall McLuhan, Jean Baudrillard i Sherry Turkle stoje rame uz rame uz tehnološke dizajnere Vannevara Busha, Alana Turniga, Ivana Sutherlanda, Teda Nelsona i Tima Berners-Leeja.

Književnost i tehnologija

Tehnološku i umjetničku dimenziju teorije novih medija ilustriraju dva teksta – zbornik otvara Borgesov *Vrt razgranatih staza*, iza kojega slijedi rad kompjutorskog dizajnera Vannevara Busha. *Vrt* koji je novomedijskim teoretičarima zanimljiv zbog asocijativnog povezivanja i tematizacije labirintskog vremena, za autore *Reader* literarna je tematizacija istog dizajnerskog problema asocijativnog mišljenja, koji proučava i Bush zamišljajući imaginarni digitalni uređaj *memex* koji bi podatke povezivao prema asocijacijskom načelu.

I Bush i Borges bave se kompleksnim modelima mišljenja i neuspjehom linearnog medija da razvije nove strukture mišljenja. Za Janet Murray ta dva teksta uspostavljaju obrazac – poziv i odgovor fantastičara i inženjera, filozofa i izumitelja, koji se, svaki na svoj način, bave labirintskim strukturama. Razlika je jedino u tome, tvrdi Murray, da je za Borges labirint svijesti zarobljavajući, dok je za inženjera Busha labirint izazov koji traži rješenja.

Širinu područja novomedijske teorije, koja će mnoge zbuniti, ilustriraju i ostali odabrani tekstovi – Burroughsova metoda *cut-upa* izravno je povezana s nelinearnim digitalnim književnim djelima, kao što Boalove metode anticipiraju sustave interaktivnog kazališta. Odupirući se tehnološkom determinizmu, *Reader* proučava hipertekstualne, dehijerarhizirane i asocijativne forme prateći njihovu funkciju i strukturu, ne ograničavajući se otkrićima tehnologije.

Politika novih medija

Zbornik razotkriva mehanizme koji funkcioniraju mimo tehnologije, neovisne o tehnološkom napretku, koji je određen politikom, jednako kao i individualnim "otkrićima". Ključni tekstovi o razvoju tehnologije otkrivaju kako je današnji izgled tehnologije ujedno i iznevjeravanje ranijih demokratičnijih koncepata. Današnji izgled Interneta nije ostvarenje dvosmjerne komunikacije, koju su predviđali tehnoromantičari. Činjenica je kako tehnologija

Interneta radikalno decentralizira pozicije govora, objavljivanja i proizvodnje, kako zaključuje Mark Poster, no tehnološka rješenja, pod utjecajem politike i korporacija, te mogućnosti ograničavaju.

Ključni tekstovi prvih dizajnera novih tehnologija Vannevara Busha, Theodora Nelsona, Douglassa Engelbartha i drugih ukazuju na problem tehnološkog dizajna, upoznavajući nas s mogućnostima različitih smjerova razvoja tehnologije. Engelbarth, Bush, a pogotovo Nelson, tehnologiju su razvijali u smjeru kreativne interakcije i dvosmjerne komunikacije korisnika i kreatora. *Fleksibilnost, odsutnost zapovjednog središta i maksimalna autonomija svakog čvorista*, prema riječima Manuela Castellsa, bila je izvor snage i brzog samostalnog razvoja Interneta. Načela suradnje, slobodne razmjene podataka i dvosmjernosti komunikacije, koja su dizajneri nekad podrazumijevali, danas sve više zamjenjuju načela komercijalnije, što znači jednosmjerne uporabe medija.

Tekstovi u zborniku kao što su *Manifest* Richarda Stallmana iz 1985. ili *Kažeš da želiš revoluciju?* Stuarta Moulthrop ukazuju na važnost političkih i korporacijskih odluka vezanih za dizajn tehnologije. Iako prvi, "inženjerski", rješava problem, dok drugi, "humanistički", postavlja pitanja (jesu li novi mediji "prokockali" šansu i nije li obećanje demokratizacije, davna prošlost), i Stallman i Moulthrop strahuju od budućnosti u kojoj korporacije diktiraju mogućnosti.

Prethodnici

Vrlo važan aspekt teorije novih medija, a koji proizlazi iz otpora tehnološkom determinizmu, nove je kulturalne oblike počeo promatrati mimo tehnoloških "otkrića", tragajući za nelinearnim oblicima prije novih medija. Eksperimentalna umjetnost "predtehnološkog" razdoblja dokazuje kako je prije svega bitna mogućnost nelinearnog, hiperlinertekstualnog, decentraliziranog i dehijerarhiziranog mišljenja. Poezija od dadaista, konkretista, do francuskih eksperimentatora, poput onih iz skupine Oulipo, pokazuju kako postoji linija literature koja je promišljala književnost "izvan tiska". Zbog toga zbornik donosi književne tekstove koje smatra prethodnicima novomedijske umjetnosti, kao što su pjesme legendarne skupine Oulipo (čiji su članovi bili i Raymond Queneau i Italo Calvino), Borgesove

novele koje tematiziraju iscrpljenost tiska, kao i tekst Williama Burroughsa o metodi *cut-upa*.

The New Media Reader uspostavlja nove standarde tipografije tiska "imitirajući" hipertekstualnu organizaciju u tiskanom formatu. *Reader* nudi različite vrste veza, kontekstualizacije djela, povezivanja autora i "linkanja" kritičkih tekstova. *Reader* je sjajan udžbenik, ali i ključno mjesto tehnolozima i umjetnicima čija su djela predmet ove teorije. Prava vrijednost leži upravo u mogućnostima koje pruža teoretičarima, umjetnicima i profesorima novih medija. ■

Ključni tekstovi o razvoju tehnologije otkrivaju kako je današnji izgled tehnologije ujedno i iznevjeravanje ranijih demokratičnijih koncepata. Današnji izgled Interneta nije ostvarenje dvosmjerne komunikacije, koju su predviđali tehnoromantičari. Činjenica je kako tehnologija Interneta radikalno decentralizira pozicije govora, objavljivanja i proizvodnje, kako zaključuje Mark Poster, no tehnološka rješenja, pod utjecajem politike i korporacija, te mogućnosti ograničavaju

Matematički uzroci rasizma

Steven Shaviro

Sama materijalnost procesa određuje "svojsva" koja se u njemu javljaju, bilo da je riječ o rasizmu, pisanju bilo samoubojstvima

Znanost o mrežama

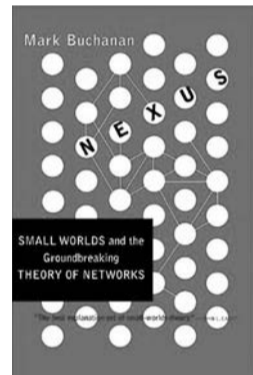
Mark Buchanan, *Nexus: Small Worlds and the Groundbreaking Science of Networks*

Knjiga *Nexus* Marka Buchanana odlično je znanstveno djelo; to je najbolji uvod u nedavne događaje u teoriji mreže na koji sam dosad naišao: otkrića o tome kako su mreže strukturirane da dopuste ne više od šest stupnjeva razdvajanja između bilo kojih dviju točaka te kako se razvijaju točke prevage, kada male promjene imaju vrlo velike posljedice. Te teorije proširuju naše razumijevanje funkcioniranja *uzoraka*: kako iste forme pojavnog reda možemo naći u ekosustavima, ekonomijama, neutralnim strukturama u mozgu i tako dalje. Materijal je drukčiji u svakom pojedinom slučaju, no matematika je ista. Smatram takav razvoj događaja uzbudljivim, dok sam istovremeno i dalje pomalo skeptičan, osjećajući da takvi rezultati lako mogu biti precijenjeni.

Buchanan vrlo jasno ilustrira probleme koje vidim u teoriji mreže pišući o tome kako Thomas Schelling upotrebljava teoriju mreže da bi objasnio pojavu segregacije u Sjedinjenim Državama. Buchanan piše, parafrazirajući Schellinga: *Što je, primjerice, podrijetlo segregacije? U Sjedinjenim Državama tvrdokornost segregacije obično se pripisuje rasizmu ili predrasudama vlade ili industrije nekretnosti. No drugi, manje očiti čimbenik može biti jednako utjecajan. Taj drugi čimbenik, prema rezultatima Schellingovih simulacija, jest sljedeće: ako samo pretpostavimo da bi većina ljudi više voljela ne živjeti u susjedstvu u kojemu bi bili ekstremno manjina, tada će čak i sitne promjene u rasnom izgledu susjedstva biti povećane, sve dok susjedstvo ne postane potpuno bjelačko ili potpuno crnačko. (Nešto poput onoga što se očito dogodilo u Detroitu u šezdesetima i sedamdesetima.) Sklonost tome, naivno dodaje Buchanan, teško da je rasistička jer ljudi po prirodi uživaju u životu među ljudima sličnih ukusa, obrazovanja i vrijednosti. Ne opovrgavam Schellingovu računicu koja pokazuje da će, čak i ako uzmemo u obzir rasnu podjelu 70:30, i vrlo malena sklonost prema životu među "svojom" rasom prilično brzo dovesti do potpune segregacije. Ono što je upitno u toj argumentaciji jest temeljna pretpostavka o rasi. Zašto bi rasa trebala biti tako važna nije razjašnjeno. Ono što uznemiruje u Buchananovu iskazu o Schellingovim zaključcima (nisam čitao*

samoga Schellinga) jest da on iz njih zaključuje da čak i kada bi svaki trag rasizma odjednom nestao, i dalje bi postojala prirodna sklonost prema rasnoj podjeli, vrlo slično otkajanju ulja i vode. Djelovanje manje ili više sljepih i mehaničkih silnica koje povećavaju najsred bezaslene osobne sklonosti dovele bi do tog rezultata.

Takav je argument potpuna besmislica. Jer kada bi svaki trag rasizma nestao, tada segregacija prema rasnim kriterijima ne bi bila nimalo više posljedica najsred bezaslene osobnih sklonosti nego što je to, recimo, segregacija između ljevaka i desnjaka, između visokih i niskih ljudi ili između svjetlokosih bijelih ljudi i smeđkosih bijelih ljudi. Buchanan nije sposoban razmišljati izvan suvremenih normi rase, koje održava svojim idejama. Ono što pokazuje tu Buchananovu "pogrešku", mislim, jest da su materijalnost ili sadržaj važni. Nedavna znanstvena otkrića o matematičkim uzorcima koji se ponavljaju u svim različitim vrstama materije jesu važna, no ne trebamo se zavaravati da je to sve o čemu je riječ.

Materijalnost pisanja

N. Katherine Hayles, *Writing Machines*

Nova knjiga N. Katherine Hayles *Writing Machines* odlično je i važno djelo. Haylesova koristi gledište koje joj je ponuđeno nedavnim *elektroničkim tekstovima* za promišljanje našeg shvaćanja književnosti općenito.

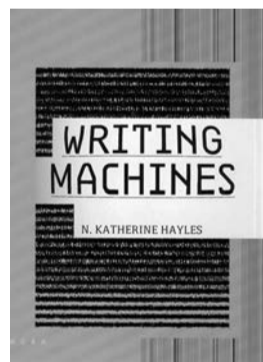
Osnovni argument Haylesove jest da je materijalnost tekstova važna. Ona dodaje određenu oštrinu i određenost poznatoj ideji Marshalla McLuhana da je medij poruka. Riječi na monitoru računala ne znače isto što bi istovjetne riječi značile otisnute u knjizi. Neki drugi kritičari već su se pokušali pozabaviti načinom na koji se online hipertekstovi razlikuju od obične tiskane književnosti. No Haylesova tvrdi da su naše pretpostavke utemeljene na mediju tiska zapravo sprečavale da u potpunosti shvatimo tiskane tekstove, ništa manje nego elektroničke.

Da to postavimo drukčije: tradicionalni znanstvenici koji se bave književnošću skloni su previdjeti medij – tisk – i usredotočiti se na poruku – jezik teksta. Računalni nas tekstovi prisiljavaju da pogledamo i materijalnu podlogu (zaslon koji se stalno mijenja) na kojemu je zapisan tekst (ako je to još uvijek odgovarajući izraz). No Haylesova ističe da je tiskana stranica također materijalni supstrat koji je važno sagledati sam po sebi a ne pretpostaviti njegovu transparentnost i odmah proći kroza nj na same riječi. U svemu zapisanom postoji promet između riječi i fizičkih artefakata. Tehnologije poput tiska i računala ne zapisuju samo otprije postojeće misli,

nego materijalni medij izražavanja mijenja misli koje su izražene kroza nj i, osim toga, čak mijenja i mislioca koji izražava te misli. Sam je subjektivitet promijenjen kada se ljudi susreću s računalima – no to je već bio slučaj kada su se ljudska bića susretala s pisanim strojevima, tiskarskim prešama ili tintom i pergamenom, pa čak i glinenim pločicama.

Haylesova svoj glavni argument podupire pozornim i detaljnim čitanjem triju "tehnokostova" (kako naziva radove koji odražavaju vlastitu materijalnost ili tehnologiju zapisivanja): online elektronički tekst Talana Memmotta *Lexia to Perplexia*, "obrađeni tekst" ili umjetničku knjigu Tom Phillipsa *A Humument*, i metatekstualni roman Marka Danielewskog *House of Leaves*. Sve su to odlična djela i Haylesova im poklanja zasluženu pozornost te ih predstavlja kao primjere za svoj općenitiji argument – tvrdnju da je tisk, jednako kao i elektronički tekst, materijalna praksa čija značenja dolaze ne iz samih riječi, nego iz međudjelovanja riječi i fizičke forme u kojoj su prikazane.

Moja jedina primjedba autorici jest ovo: mislim da stvari ne zahvaća dovoljno široko. U pravu je kada poziva na usmjerenje pozornosti na medij jednako kao i na poruku, na fizički artefakt koji prenosi tekst jednako kao i sam-tekst-kao-idealnu-formu. Ali mislim da tu djeluje i jedna šira materijalnost. Tehnologije ne postoje u vakuumu – što je nešto, naravno, što sama Haylesova dobro zna. No, to znači da je pišući stroj isto tako i društveni stroj (ispričavam se zbog implicitne referencije na Deleuza i Guattarija). To znači da materijalno sučelje – tiskana knjiga ili elektronička – jest također nešto što je dio širega društvenog dogovora (da pojednostavnimo stvari, tisk ide zajedno s nacionalnom državom; elektronička tekstualnost omogućuje i omogućena je onim što sada nazivamo globalizacijom, s njezinim finansijskim mrežama i pritiscima pretvaranja u robu široke potrošnje). Društveni dogovori ili mreže u koje su te tehnologije upisane također su materijalne silnice koje kompliciraju značenja i implikacije tekstova, koje povezuju tekstualne "unutrašnjosti" s većim, heterogenijim, "vanjštinama". Argumenti i iščitavanja Haylesove u *Writing Machines* ostaju u granicama teksta-kao-artefakta (iako više nisu unutar teksta-kao-jezične-strukture). Ona piše riječito o tome kako tehnokost stvara nove veze između zaslona i oka, kursora i ruke, računalnog kodiranja i prirodnog jezika, prostora pred zaslonom i iza njega. I te veze, ona uvjerljivo pokazuje, ostvaruju ljudski subjekti koji ne postoje odvojeno od svojih konteksta. No ne uspijeva razmotriti te šire kontekste – novac i informacije, industrijsku proizvodnju i vojne sile – unutar kojih su konteksti mozga i računala, mašte i simulacije, sami sadržani.

Prekrasna samoubojstva

Shion Sono, *Suicide Club*

Suicide Club Shiona Sonoa vrlo je neobičan film, koji je očito stekao kulturno sljedbeništvo. To je jedan od onih novih japanskih filmova

koji prelazi granice kada je riječ o krvi (koja je ponekad tretirana smiješno kao u početnom prizoru kada 54 školarkarke počine samoubojstvo istovremeno se bacivši pred jureći vlak pa krv šprica posvuda, i u drugim trenucima uznemiravajućih za želudac i teških za gledanje, bez iskupljujućeg i distancirajućeg esteticizma, recimo *Kill Billa*). To definitivno nije film za osjetljiva srca. No ne čini mi se niti da je vrlo sličan bolesnim krvavim pirovima kao što je *Audition* Takashija Miikea; *Suicide Club* manje namjerava šokirati, više je filozofski i u konačnici daleko perverziji u svojoj suptilnosti. (Otprije nisam čuo za redateljica Shiona Sonoa, no očito je da snima i gej porno hitove, a poznat je i kao avangardan pjesnik.)

U svakom slučaju, *Suicide Club* je neodrediv film zbog te silne krvi. Čini se da mijenja žanr svakih petnaest minuta: od groteskne društvene satire preko policijskog filma do horora, *Rocky Horror Picture Show*a, barokne tragedije, poetske meditacije, feminističkog detektivskog triler, i do zapravo ne znam točno čega. Vizualno je film također prilično diskontinuiran od scene do scene; ponekad je tu isprekidana kamera u ruci, u drugim trenucima scene su gotovo klasično komponirane.

Kada je riječ o zapletu, to je film o pošasti samoubojstava uglavnom mladih žena, premda ponekad i dječaka i muškaraca te starijih ljudi. Tu su i lanci zajedno sašivenih komada ljudske kože pronađeni na prizorištima nekih od masovnih samoubojstava. Samoubojstva se čine orkestriranima putem Interneta i mobilnih telefona (jedan kratak prizor fetišizma mobitela posebno me se dojmio, vjerojatno zbog mojih vlastitih sklonosti). U jednom se trenutku čini da iza samoubojstava stoji ludi *death glitter* rock bend, no to se ispostavlja pogrešnim tragom. Krivnja zapravo leži na *bubblegum*-pop skupini čije su pjevačice pet dvanaestogodišnjih djevojčica koje nose odgovarajuće slatke kostime i koordinirano plešu dok pjevaju svoje neumoljivo vesele pjesmice.

Film završava ritualističkom primjedbom koju nisam u potpunosti razumio; no, ne čini mi se da je povezivanje svih niti na ijedan način bilo cilj. Egzistencijalne zagonetke ponavljaju se u verbalnim izričajima tijekom filma, a često ih ponavljaju mala djeca.

Ne znam zapravo mnogo o Japanu izvan razine klišeja; no doima se poput kulture ispunjene latentnom (ponekad i ne tako latentnom) pedofilijom, kao što je to suvremena američka kultura. Barem *Suicide Club* to naznačuje. Film prikazuje uznemiravajuće veze između seksualizacije male djece i histeričnog inzistiranja na njihovoj nevinosti, te veze između obaju pristupa i romantizacije smrti. Ukratko, nisam siguran sa je *Suicide Club* zapravo velik film, no svakako ću ga pamtili neko vrijeme.

Šengleskoga prevela Lovorka Kozole

Čovjek s drvenom nogom

Boris Beck

Glosar knjige eseja o djeci i književnosti *Krila u koferu* Borisa Becka koja će uskoro biti objavljena u izdanju Disputa

AMATER, Matoš je talentiranog pisca opisao kao onog koji "više može no što zna". Danas to vrijedi za netalentirane, a Sodoma socijalističkog volontarizma nadopunjena je Gomorom liberalnog kapitalističkog amaterizma.

AUTOR, teoretske postavke o smrti autora u Hrvatskoj su provedene u praksi. Autori nemaju gdje učiti pisanje, nemaju gdje redovno objavljivati i tako stjecati samopouzdanje, nemaju gdje pročitati kritički prikaz o sebi te ne mogu zaraditi pisanjem zbog čega se okreću drugim poslovima. Osim nekoliko hit pisaca objavljuju još mladi kojima roditelji daju džeparac, imućni koji prodaju nasljedstvo, dokoni koji nemaju što reći, sretnici koji imaju kakvu sinekuru te nekoliko genijalaca koji, usprkos zemlji što više cijeni trač od teksta, uspijevaju živjeti od pisanja. Ima hrvatskih autora koji sebe naziva auktorima što valja poštovati jer nikome ne škodi, a njima pričinja veliko zadovoljstvo.

BIOGRAFIJA, hrvatske biografije nemaju unutarnjih slabosti, neispunjenih obećanja, proturječja i paradoksa, a naglašen je fikcijski trenutak proizvodnje njezina diskurza. Ili, kako je primijetio Goran Tribuson, svi su rođeni 1990. i nitko nikada nije bio predsjednik mjesne zajednice ili sekretar Partije, nitko nikada nije jeo čevape ili hodao s plavušom iz Novog Sada.

FRAKTAL, geometrijski likovi s diskontinuitetima na kojima nastaju manji likovi slični njima, također s diskontinuitetima na kojima nastaju manji likovi slični njima – i tako u beskraj. Zbog beskrajnog pojavljivanja sličnih oblika linije postanu tako guste da počinju ispunjavati prostor (pa im je dimenzija između 1 i 2), a mogu u njima nastajati i praznine, pa su im dimenzije između 1 i 0. Isto vrijedi i za tijela. Fraktalna obilježja nemaju samo snježne pahuljice i oblaci, nego i tekstovi i Internet.

INCESTUOZNOST, kod nas su egzogene kulturne veze rijetke, sumnjive i prezira vrijedne pa se kulturni poslenici vrte u vrlo malenom krugu. U praksi to znači da X neće Y-u popljevati (groznu) predstavu jer je Y prošle godine X-u dodijelio stipendiju, a Z neće napisati istinu o (jezivoj) W-ovoj knjizi jer će W nagodinu biti u žiriju koji će ocjenjivati (također jeziv) Z-ov

roman. Plodovi su endogenog miješanja sažaljenja vrijedni i pokazuju znakovne demencije. Poneka crna ovca ne pristaje na incestne kulturne odnose i nju se općenito drži perverznom.

INSTITUCIJE, dobro se u njih uvaliti. One ništa ne rade pa možete u njima pisati. Loše su ako naginjete lijenosti – u njima ćete skroz propasti. Institucije u koje se zgodno uvaliti: Akademija, Leksikografski zavod, Matica hrvatska, zatim još neki zavodi, Filozofski fakultet. Ako to ne uspijete, morate raditi kao novinar, lektor ili prevodilac.

IZDAVAČ, 1. mlitavi izdavač (*editor lentus*) izda tu i tamo nešto, ali sve bez veze; 2. tipičan izdavač (*editor vulgaris*) zarađuje na više načina: država mu otkupljuje rukopise, onda mu otkupljuje knjige, nešto prodaje, radi pripremu knjiga za druge, a računava na sponzore, inozemne zaklade i autore; 3. grabežljivi izdavač (*editor avarus*) živi od prodaje knjiga, a ne od fondova pa izdaje najgoru smeću i vara suradnike 4. ambiciozni izdavač (*editor mirabilis*) u načelu posluje poput tipičnog izdavača, ali knjigu voli i nije mu svejedno kakva je i kako izgleda, zbog čega u duši pati... Izdavača možete prepoznati i na ulici po rinčici, povezu na oku, drvenoj nozi i papigi na ramenu.

IZDAVAŠTVO, na autora sjedaju obični, izvršni, glavni, odgovorni i grafički urednici te lektori, redaktori, korektori, nakladnici, direktori, ilustratori, tiskari, distributeri, knjižari, vozači, prodavači, računovodstva, poreznici, predstavljajući, poštar, kritičari, recenzenti, teoretičari i profesori i svi su oni plaćeni za svoj posao, a onaj prvi, bez kojega ničega ne bi bilo, nije. Kada umre zadnji hrvatski autor prazne će stranice i dalje netko lektorirati, korigirati, redigirati, ilustrirati, uređivati, tiskati, izdati, predstavljati, distribuirati, prodavati, recenzirati te, na kraju tog hranidbenog lanaca, o njima teoretizirati, pisati znanstvene radove i držati predavanja.

KIOSK, glavno mjesto za kupnju knjiga. Pavao Pavličić kaže da je to zato što se Hrvati knjižara boje, a kioska ne.

KNJIGA, nikad neće zaboraviti ministra financija koji je rekao: "Knjiga je malo papira između korica". Pamtim ga kao malo mesa u odijelu.

KNJIŽARA, izložbeni salon novih knjiga. Budući da se u njima knjige mogu i prelistati, da je ulaz besplatan te da nema vremenskog ograničenja zadržavanja, intelektualci ih rado posjećuju. Uloga prodavača u knjižarama slična je poslu muzejskog čuvara – paze da tko što ne iznese i nisu kvalificirani za pružanje obavijesti o izložcima. Knjižare posluju tako da knjigu prodaju i novac ne daju nakladniku.

KULTURNA POLITIKA, razbibriga onih iz kulturnih institucija.

KULTURNI PROLETER, poput Orwella najteže umne poslove radije radi za najnižu nadnicu nego najlakše fizičke poslove za najvišu. Ima samo kompjutor i dobru volju, a radi sve, prevodi na metre i lektorira po kućama.

LEKTORIRANJE, budući da većina tekstova u Hrvatskoj dolazi u uredništva i redakcije kao amorfnu rečeničnu masu, lektoriranje je prirodan oblik preživljavanja pisaca. Posao je usporediv s čišćenjem zahoda: svi preziru čistače, ali ne bi se sami prihvatili četke. Zato su suglasni da je samo mr-tav lektor dobar lektor.

NOVINARSTVO, pisci se time bave jer misle da je i to neka vrsta književnosti. Kada shvate da je to sve obratno od književnosti, obično je kasno.

NOVAC, da biste se bavili vrhunskom književnošću, Stanko Lasić u pismu Vladi Bogišiću nabrāja same krasote: slobodno vrijeme, sistematski rad, studij, plodna putovanja, poznavanje raznih sredina, temeljita istraživanja, duge šutnje i hrabre eksperimente. No za to trebate biti penzioner kao Defoe, plemić kao Flaubert, nasljednik kao Krleža ili barem morate imati numizmatičku zbirku koju možete prodati (kao Antun Nemčić). Odvažite li se na pisanje bez tih uvjeta, odmah će vas snaći nedostatak novca za koji Auster kaže da je "konstantan, porazan, gotovo ubitačan." Iz te se nevolje svatko izvlači na svoj način. Možete biti kemičar kao Elias Canetti, Primo Levi i Čihlar Nehajev, liječnik kao Célline i Čehov ili agronom kao J. K. Galbraith i Slavko Kolar; Ljudevit Gaj uložio je očev novac u tiskaru, Jacques Dupin održavao je obiteljsku trgovinu ugljenom, Boris Maruna bavio se navodno kompjutorima, a Tomica Bajsčić pošao je Rimbaudovim stopama i švercao. Vincente Gallego volio je raditi kao smetlar, a Nabokovu nikad nisu dosadili leptiri, no nisu svi voljeli svoju rabotu: Carver je ostavio pilane, Bulgakov medicinu, T. S. Eliot bankarstvo, a Luan Starova diplomaciju. Kad već moraju raditi, pisci vole poslove povezane s riječima: Rushdie je pisao reklame, Nazor školske udžbenike, a Stephen King drži predavanja iz književnosti (kao i Ferić). Jedan je od izbora novinarstvo (Jergović, Tomić, Nuhanović i Edo Popović kao Čapek i Kästner), knjižničarstvo (Lokotar kao i Barthes), izdavaštvo (Mičanović i Čegec kao i T. S. Eliot pošto je napustio banku), a neki su autori barem dio života prodavali knjige (Milan Pavlinović i Marinela). Jedinii je siguran izvor zarade od pisanja sastaviti anonimno ucjenjivačko pismo prijateljima i kolegama.

PISANJE, slično je liječničkom, svjetioničarskom ili vatrogasnom pozivu. Bez obzira na okolnosti ne može ne obavljati jer bi nastale teške posljedice za korisnike usluga.

RAZLIKOVNI RJEČNIK, iz njih možete saznati da je srpski *i*, a hrvatski *e* (*amin/amen*); srpski *e*, a hrvatski *o* (*tle/tlo*); srpski *o*, a hrvatski *u* (*milion/milijun*); srpski *e*, a hrvatski *i* (*grejanje/grijanje*); srpski *i*, a hrvatski *a* (*krpiti/krpati*); srpski *e*, a hrvatski *a* (*mermer/mramor*); srpski *i*, a hrvatski *o* (*jatimice/jatomice*); srpski *e*, a hrvatski *u* (*imetak/imetak*); srpski *j*, a hrvatski *h* (*vijoriti/vihoriti*); srpski *h*, a hrvatski *k* (*hihot/kikot*); da je srpski muški rod, a hrvatski srednji (*jugol jugo*); srpski srednji rod, a hrvatski ženski (*peraje/peraja*); srpski ženski rod, a hrvatski muški (*arhiva/arhiv*); srpski muški rod, a hrvatski ženski (*front/fronta*); srpski ženski rod, a hrvatski srednji (*pival/pivo*).

RIJEČ, ako je istina da je znak starenja to što se jezik oko nas počine mijenjati, ja se osjećam vrlo starim. A najviše sam se od svoje dva-deset pete postarao u leksikologiji. Došli su neki važni internacionalizmi (*demokracija, parlamentarizam*), ali i mnogi historizmi, arhaizmi i nekrotizmi: *domovnice, županje i dvori* postali su svakodnevnici. Mnoge su zastarjale prestate biti – vratile su se *gimnazije, poduzeća i ravnatelji*. No pokazalo se da neke riječi nisu sinonimi nego antonimi: *ciljnik i nišan, vojarna i kasarna, časnik i oficir, topnik i artiljerac, štab i stožer*. Neki su se egzotizmi udomačili (*apartheid, džihad, gerimandering*), a neki nisu (*ombudsman*). Ublaženice kao *humano preseljenje* nisu mogle ublažiti zbilju: za opis nekih strahota trebale su nam posuđenice (*koncentracijski logor i genocid*), dok se za ljudsku plemenitost našla nova riječ, jednostavna, a ipak nezabilježena prije rata: *udomitelj*. Neke oživljenice zvuče sasvim svježe u ustima (*dojam, ozračje ili prigoda*), ali neke druge već izlaze na nos: *tijek, sveza ili glade*. Slatko se smijem neologizmima – *vrtolet, velezgodinjak i mamutnjak* su najčoškastiji, ali ni drugi puristički naponi poput *dalekovidnice, dalekounoživača* ili *suosnika* nisu baš puno sretniji. *Preslike* u *privitcima* opet su *fotokopije* u *prilogu, nosiljke* su *gajbelkašete, tipkalo* je *gumb, slikopis* je *film*, a *kosani popešci* su *hamburgeri*. Nekadašnju pomodnicu *podobnost* zamijenila je prvo *državotvornost*, a poslije *politička korektnost*. Ali sve je to isti *nježnik*.

ŠPEKULANTI, književni špekulanti misle da je postmodernizam na zalazu i da će nastupiti nov književni pravac, obratan od njega, *novi realizam*. Dok burzovni špekulanti kupuju dionice kad padaju da se obogate nakon što se burza oporavi, književni špekulanti pišu realistično

da bi dobili naziv avangarde u budućnosti. Budući da je Heidegger rekao da će demontaža metafizike trajati dulje nego metafizika, te da mi se čini da metafizika još nije demontirana (Lyotard bi dodao na popis za demontažu još i kršćanstvo i modernizam), čini mi se da bi književne dionice mogle padati još barem dvije i pol tisuće godina, sasvim dovoljno za potpuni slom literarne burze.

UDRUGE PISACA, 1. Društvo pisaca koje se želi baviti praktičnim pitanjima honorara, ali i da bude elitno, koje se predstavlja kao pokret Mladih, ali vode ga Stari; 2. Društvo književnika u kojem su Đalski, Krleža, Marinković, Nehajev...; 3. PEN koji je osnovan nakon Prvog svjetskog rata da bi pisci u slučaju idućeg svjetskog sukoba imali gdje održavati književne večere.

UREDNIK, autor koji je uvidio besperspektivnost svojeg pisanja, a nesposoban je obavljati koji koristan posao. Zato za plaću naručuje od drugih autora tekstove koje ne zna ili mu se ne da napisati, i koji još k tome nikada neće biti plaćeni. Urednici u Hrvatskoj navodno na tekstovima nešto rade, ali to bi tek trebalo dokazati. Primit će vas u krevet, odjeveni u bakinu spavaćicu, a za naočale će reći da su ih stavili da vas bolje vide.

UTJERIVAČ DUGOVA, honorari su kod nas simbolični, kasne ili ih uopće nema. Zato mladom piscu preporučam da na početku karijere unajmi utjerivača dugova.

ZAREZ, svaka pripovijest događaje zatvara, pakira i odlaže jer želi ispričanom dati privid suvislosti, a to ne može bez točke. Dok za nju postoje riječi samo s lijeve strane, zbog čega ih odvaja od nas, za zarez riječi postoje i s lijeve i s desne strane. Dok je točka nešto kobno, nešto što zatvara, nemilosrdno kao Khatam-Šud, zarez predstavlja prostor predaha, mjesto da se udahne, "negativan prostor u rečenici" kako kaže Nicholas Baker. Njegovo je porijeklo doduše tamno i pomalo krvoločno jer je zarez ono što je zasječeno nožem ili drugim kojim ostrim oruđem. Nepismenima je novi zarez na rovašu značio uvećanje bogatstva, a revolucija na dršci revolvera da su još jednoga skratili za glavu. Od tada se uljudio i preuzeo na sebe sudbinski važnu zadaću da odvaja. Zarezom se razgraničuje radi preglednosti, lakšeg čitanja i razumijevanja. Katkad bez zarez ne bi bilo jasno kako tekst valja pročitati. Često o samom zarezu ovisi značenje (npr: *Ne treba očajavati u Hrvatskoj* ili *Ne, treba očajavati u Hrvatskoj*). Zarez, dakle, značenje može i promijeniti. Stoga u pravopisima zauzima lavovski dio, više od ikogoj drugog znaka. Jedni misle da će ga savladati propišu li za njegovu upotrebu samo jedno načelo, bilo gramatičko, bilo logičko. Drugi ga radije opkole sa svih strana i strogo mu obilježavaju područje djelovanja: naprednost, naknadno objašnjenje, suprotnost, posebno isticanje, riječi ili izrazi kojima se izravno obraća i riječi ili izrazi kojima se izražava odnos onoga tko piše prema sadržaju iskaza. Ali sve je uzalud. Nikad nismo potpuno sigurni kamo ga i kada treba staviti. ▣

Njegov papagaj prevodi vjetrove i sjenke na trideset jezika

Željko Đurđević

Istočni prozor

Fenjer se ugasio
čim je ušao pogrbljeni mladić
sa šalom Isidore Duncan oko vrata
smjestio se za sto
pored iscrpljenih stranaca
pripaljujući ručno izrađenu kristal-
nu lulu
naslonio je obraz na blatnjavi prozor
već decenijama
bezuspješno pokušavajući da se sjeti
kada je u čekaonici pakla
napisao pjesmu o sebi
potpisujući se naopačke

Sizif je rođen sa kamenom Dušku Trniniću

Uzalud napor
nepremostiv je nagib ka zvijezdama
breme oštro, nepoželjno
krajnji cilj - igra s vlastitom slab-
ošću?
nebeska poruka na leđima težaka
dvije istine nedovoljno slabe
da se odvoje jedna od druge
pogubno drske da se otkotrljaju
i nose početak kraja

samo gubitnici rađaju se ponovo
ne gledajući unazad

Monotonija iz ptičje perspektive

Isprati kreč s lica mirisnim uljem
zategnuti kožu prvim dodirnom zla-
tne britve
poredati kravate na jastuku po boji
i besmislu
privući se bodljikavoj žici u ogledalu
skinuti s nje glinenog goluba
dvije do tri kapi kipućeg jutra
sipati mu u slomljeni kljun
iščupati sve perje i staviti ga u vazu
umotati ga u list duvana
i nakon deset minuta istresti u pa-
pirnu pepeljuru
prije udarca sunčanog gonga
izmjeriti temperaturu u hodniku
iscijediti pomorandžu lijevom ru-
kom
i pustiti je da se iskapa u sljedeću
pjesmu

Rječnik iluzije

Njegov duh nas plaši
kricima nedovršenih pjesama
uljez u mermernoj galeriji
isijeca platna na četvrtine
po devet boja ima dio
boja-slovo (riznica tonaliteta)
tri četvrtine daruje sjeni
jednom se predstavlja u lažnom
svjetlu
(obično je končani u uvojak)
zaroniš li ispod slike
biser tamom opčinjen
progledat ćeš bojom-slovom

Bog

Mehanički bog je zaspao
uspavljajući mehanizam mu je usa-
đen u uši
još onda na krstu
i samo bol u želucu može ga probu-
diti
tada pustom obalom hoda kao po
jajima
crtajući po šupljim tišinama
simbole obrednih plesova
mirno sjeda za prazne školjke i ra-
zbijene barke
milujući se s meduzama rakovima
oktopodima
i samo bol u očima može ga natjerati
da jede
pretvara se misli odgoneta
isušit će tom prilikom more
zardale kašike noževe udice
umočit će u plavetnilo svojih ušiju
probušene brašnjavim mindušama-
ribama

Konstrukcija evropske misli

Mastiljavi špijun
zametak usmene mačeha
razotkrit će bogatstvo sirotišta
„Evropa“
ponesi kofer s duplim dnom, mistri-
ju, eksere
fluorescentna sočiva, bijelu mara-
micu
plućna krila nagrižena smogom i
duvanom
dobro razgazi čizme pa sjedi
na prvi kameni trg bez zastava
isprosi malo hljeba, soli, bibera
oslušni
u vodenoj vagi raspojasani ciganin
luta
njegov papagaj prevodi vjetrove i
sjenke
na trideset jezika

Njoj

Besmrtna ptica
voli kada joj vežeš krila
ako si jedan od četiri njena muškar-
ca
i znaš nositi mač iskovan pjevom
među bajkama hodaš uspravno i
polako
da je ne probudiš
krunu od polena i mjesечеvo zvono
daruješ
na rastanku voli čuti:
smrt je nemoćna pred umjetnošću
jer rađa inspiraciju
iako potpuno slijepa
otkada te sanjala
na svim stranama odjednom
ne možeš joj slagati
da nisi jedno od njena četiri oka

Most

Ponovo gledam
glava u glavu uranja
ramena u ramena
ruke u ruke
dva su srca sunčana platforma
na ušću priča u pjesme
mermerna suza sveznalica
limun dozrio u košnici vjetrova
struk zaranja u struk
a noge na suprotnim obalama

Muzika praznine zvuči kao vječnost

Slušajući kako rastu nokti i kosa
na romboidnom stolu dijelim karte
u svakom uglu gubitnik bez imena

kraj nas
zaprljane sijalice jutro odvrće
kašu pšeničnih kuglica miješa
palicom
suludi dirigent
(ohladila se jesen)

možeš li nestati i ponovo se otkupiti
uhranjeni do ivice gladi za tobom
koljenima pridržavamo prošlost

Željko Đurđević rođen je 29. kolovoza 1976. godine u Banjaluci, gdje živi i studira. Nekoliko godina bavio se novinarstvom. Objavio je knjige poezije *Korak bliže* (1998.), *Samice ponoći* (2002.). Pjesme su mu objavljivane u brojnim domaćim i stranim književnim listovima i časopisima, prevedene na engleski i poljski jezik. ▣

Noga filologa

Quod me nutrit me destruit

Neven Jovanović
neven.jovanovic@ffzg.hr

Unutarnja snaga

“Tetovaže kineskih (ideograma)? Koji kurac? Ako želiš da ti na vratu piše “Snijeg” ili “Mir” ili “Unutarnja snaga” ajde lijepo to latinicom, paš vidjet kolkko je cool. Ili Eggrolls” ili “Chicken Noodle Soup”. Materim.” (Zapis na <http://42.blog.hr>)

Naša su prethodna pitanja bila površna. Postoje barem četiri komponente značenja tetovaže. Što piše. Na kojem jeziku piše. Kako izgleda. I gdje se nalazi. Paralelogram sila.

“Angelina Jolie: seksi i bizarna, zauzela je prvo mjesto među “lošim curama” Hollywooda. Opojan šarm opasnosti, jedinstvena, atipična ljepota, beskonačan glumački talent. Ona vlada platnom poput kinematografske domine. Njezine drame mimo kamere slavne su poput njezinih filmova; to je jedinstvena zvijezda koja nas istovremeno fascinira i plaši.” (S neke od fan-stranica na Internetu.)

Internet je detaljno kartografirao tijelo Angeline Jolie. Kao kod neke zvjezdane konstelacije ili arheološkog nalazišta, opis i popis njezinih tetovaža možete pratiti praktički po kvadrantima. “Među brojnim Angelinim tetovažama nalaze se japanski znak za smrt, dva šiljata crna simbola američkih Indijanaca (ili: simbola crnih američkih Indijanaca? op. prev.), zmaj, veliki crni križ, slovo H na unutrašnjoj strani zapešća, citat Tennesseeja Williamsa “Molitva za divlje u srcu, one u kavezima” na lijevoj podlaktici, riječi “Lady Croft” na mišici.” I naša latinska šentencija.

Štakor i latinski

Latinski i gotička. Za prvo tumačenje nije potrebno više. Čak i manje: efekt stvara kombinacija gotičkih oštrih kutova i nepoznatog jezika. (Ima li tetovaža na staroslavenskom i na glagoljici?) Prvo tumačenje kaže: *gothic*. Strava i užas. Natprirodno, tamne sorte.

“Jesam li preglasna? Predivlja? Trebam li pustiti druge da žive, trebam li biti kuš, smiriti se?”

Angelina Jolie kao kućnog ljubimca drži štakora. Darovao joj ga je suprug. Angelina drži nož pod krevetom. Nad krevetom, uramljeno, stoji: “TO THE END OF TIME.” Te je riječi ona darovala suprugu. Ispisane su njezinom krvlju. Angelina Jolie drži u dnevnoj sobi konja u prirodnoj veličini. Da bi mogla s njega gledati TV. S četrnaest godina, Angelina Jolie tražila je od dečka da je reže nožem ili će ona posjeći njega. Željela je postati ravnateljica sprovo-

da, i završila je dopisni tečaj za to. Glumila je Giu Carangi, supermodel osamdesetih, lezbijku ovisnu o heroinu, umrlu od AIDS-a. Dobila je Oscara za ulogu duševne bolesnice u filmu *Girl, Interrupted*. Glumila je Laru Croft, glavni lik famozne kompjutorske igre *Tomb Raider*. Kao ambasadorica UN-a, posjećuje izbjegličke logore u Africi.

Zašto je latinski jezik vampira? Zašto ne staroengleski, ili mađarski, ili retoromanski? Zbog alkemičara, valjda. Možda i zbog Biblije. Alternativno, zaboravljeno, skriveno znanje. Drevno i mistično. Što je na latinskom, sigurno je mudro. Slično kao kod kineskih ideograma – mudrost je povezana s nerazumljivošću. Ali, opet, latinski je moguće i razumjeti, za razliku od ideograma. Odnosno – latinsko je značenje mnogo lakše dostupno. Tako da je latinska izreka zapravo *djelomično razumljiva*. Maglovitost je puno privlačnija od jarkoga svjetla. Osobito kad ste u pubertetu.

S jajima

“Kad su druge curice htjele biti balerine, ja sam htjela biti vampir.”

Angelina Jolie svađa se sa svojim mužem oko toga zna li ijedno od njih kuhati jaja. Kad hoće jesti, naruče telefonom i jedu stoječki, za šankom. Angelina Jolie skuplja knjige o vampirima. Ona i suprug nose medaljone u kojima je sasušena krv onoga drugoga. “Kad bi postojao siguran način da pijem njegovu krv, jako bih to voljela. Razmišljali smo o tome. Ležite u krevetu i jednostavno poželite zagristi jedno u drugo.” Njezin je suprug Billy Bob Thornton. Kad je bio u Londonu, nije mogao jesti. Zgrade su bile prestare. “Čuj, zbilja ne mogu jesti kraj starih stvari.”

Gugl i drugarice tražilice kažu da je, za svemir Interneta, *Quod me nutrit me destruit* povezano (osim s Angelinom Jolie) s vampirima, Anne Rice, Buffy i sličnim njihovim emanacijama – te s “anama”, anoreksičarkama. *Quod me nutrit* jako je popularno i kao moto internetskih dnevnika, kao nadimak na raspravama, kao omiljeni citat. S druge strane, pretraga po zbirkama latinskih izreka – antičkih i modernih – ostaje jalova. *Quod me nutrit*... jednostavno je nekakav najnoviji latinski, loš prijevod nečega poput *What feeds me, kills me*; instant-mudrost koja je trebala autoru nekog romana o vampirima (pa ju je oдавde pokupila gđ Jolie).

“Ima super noćnih furki – super stvari koje nisu za tisak – koje sam isfurala. Ima se što naći, ako to tražiš, ispod New Yorka.”

Antireklama za McDonalds

Istetovirati vampirsku izjavu “što me hrani, uništava me” na ničijoj zemlji između trbuha i pubisa očito je – osim što je seksi – namjerno dvosmisleno. Mudrost je uvijek dvosmislena. Je li tetovaža podsjetnik da trebam paziti što jedem (“antireklama za McDonald’s”) komentira jedan zločestak, ali u skladu sa sklonošću Angeline Jolie prema brznoj hrani)? Proglas da volim divlje, ludo, bez kočnica i ograda, “perverzno”? Vampiri su erotični. I smrtonosni. I ono čime se hrane donosi smrt – smrt u užitku. Hej, ali to nije *njihova* smrt!

“Napišeš popis stvari koje nikad ne bi učinio – recimo, pratiti nekog nepoznatog cijeli jedan dan – i baciš kocku, i moraš napraviti ono što ispadne.”

Primijenimo omiljenu filološku tehniku i uskočimo u autorovu kožu (izvin’te na igri riječi). Da si vi želite istetovirati “što me hrani, uništava me”, kamo biste to stavili? Ima li boljeg mjesta od onog koje je izabrala Angelina Jolie? Na rame? Na lopaticu? Na dno leđa? Na cicu? A gornji dio trbuha je previše zaobljen. I jednostavno ne izgleda lijepo. Tetovaža je kaligrafija. Nije važno samo *što*, važno je i *kako*. Dapače, ponekad

je – kao što smo vidjeli kod kineskih ideograma – “kako” najvažnije.

(Naša Angelina je ekshibicionistica. Tetovaže, čak i one na najintimnijim dijelovima tijela, postoje *da bi bile vidjene*. Osobito one na najintimnijim dijelovima. Svatko tetoviran je ekshibicionist. Pitanje: je li onda anoreksija u suprotnosti s tetoviranjem?)

Dodatno pročeljavanje Interneta otkriva da je tetovaža Angeline Jolie bila tema mojim kolegama filozima na *mailing listi* (jednom od internetskih servisa gdje vašu poruku dobivaju svi “pretplatnici”) CLASSICS-L, od 28. do 30. lipnja 2001. Filolozi, elitisti kakvi već jesu, počeli su u odbojnoj vickastom tonu slično meni s početka ovoga teksta. Ali odjednom je na površinu izronilo nešto neočekivano.

Marlowe

QVOD ME NVTRIT ME DESTRUIT stoji u gornjem lijevom uglu portreta koji danas visi u Corpus Christi koledžu, Cambridge. Postoji pretpostavka – mada ni u kojem slučaju općeprihvaćena – da portret prikazuje Christophera Marlowea, dramatičara, pjesnika, prevoditelja Lukana i Ovidija, Shakespeareova suvremenika, mladoga genijalca. Iznad *QVOD ME NVTRIT*.. piše *ANNO DOMINI 1585 – AETATIS SVAE 21* (godine Gospodnje 1585. u dobi od 21 godine). “Ova rečenica nije dosad pronađena ni kod jednog antičkoga grčkog ili rimskog pisca koji je Marloweu mogao biti dostupan; nije pronađena ni u djelima engleskih pisaca prije Marlowea. Začudo, prvi se put ponovo javlja u Shakespeareovim djelima, nešto kasnije: najprije u 73. sonetu, u engleskoj parafrazi ‘consum’d with that which it was nourish’d by’, a u latinskoj inačici u *Periklu*, čin II, prizor 2, stih 33, gdje četvrti vitez, koji ima u grbu preokrenutu baklju spaljenu vlastitim plamenom, nosi sljedeći moto: *Quod me alit me extinguit*.”

Moram priznati da sam ponosan na svoje kolege. Na tisućama WWW-stranica gdje se citira *quod me nutrit me destruit* nitko se nije pitao *odakle* ta rečenica. Nitko se nije pitao čak ni toliko da je pripiše nekom konkretnom *modernom* izvoru – nekom hororu, nekoj knjizi, nekoj TV-seriji. Svi su je prihvaćali kao danu. Još jedna – kako se kaže – urbana legenda. Urbani mit. Takva je pop-kultura. “Životodajna”, zapjevati će oduševljeni hrvatski intelektualci. “Vitalna.” Ali neka si pitanja nikad ne postavlja. Ne pitamo se o postanku mita.

Samorazumljivost

“Vjerujem u instinkt, u nešto iskonsko. Ako se od nečeg dobro osjećam, onda je to dobro. Volim živjeti život ovdje i sada.”

Otvoreno govoreći: nisu ni moji kolege ništa objasnili, što se tijela Angeline tiče. Priča o postanku nije tumačenje (osim opet na mitski način). Čak ni priča o tome što je mogla misliti *Angelina Jolie* kad si je to dala tetovirati nije tumačenje. Važno je zapravo što nama – nama koji gledamo – tetovaža znači. Važno je upravo ono što je za tisuće “popularnih” WWW-stranica, očito, samorazumljivo. Jer tamo nitko ne osjeća potrebu da rečenicu protumači; dovoljno je prevesti, i navesti *gdje* je Angelina ima. Samorazumljivo.

Očito je da sam star. Ne vjerujem samorazumljivosti. Barem ne na prvu loptu.

Angelina Jolie kći je Jona Voighta. *Ponoćnog kauboja*, film koji je od njezina oca učinio filmsku zvijezdu, film u kojem je njezin otac glumio mušku prostitutku i zbog kojeg bio proglašen najljepšim muškarcem na svijetu, Angelina Jolie gledala je prvi put za 25. obljetnicu prikazivanja, 1994. Na platnu je vidjela bezbrižnog čovjeka kojeg zapravo nikad nije upoznala. “Dime te kad vidiš svoje roditelje pune neke lakoće i sreće kad su bili mladi.”

Dok svaki kavez ne bude prazan

Bernard Jan i Luka Oman

Borba koju vode osviješteni pojedinci teška je i traži mnogo osobnih odricanja, no konačno oslobođenje životinja – iako će zahtijevati uporan rad u sljedećim godinama – je neizbježno

Dod 16. do 19. rujna 2004. u glavnom gradu Austrije održao se *Tierrechts Kongress Wien 2004.*, u organizaciji udruge Verein Gegen Tierfabriken (VGT). Na kongresu, koji je aktivistima iz njemačkoga govornog područja – Austrije, Njemačke i Švicarske – te nekolicini posjetitelja iz Velike Britanije, SAD-a i Rusije nudio bogat program o pravima životinja i veganstvu bilo je i troje predstavnika udruge Prijatelji životinja. Četrdesetak predavanja, više od 50 video-projeka te brojne radionice, diskusije, degustacije i druženja izmjenjivali su se kao na traci od 9 sati ujutro pa do gotovo 9 sati navečer svakoga dana, dok su se u predvorju nalazili štandovi s promotivnim materijalima udruga sudionika i posjetitelja.

Prema kulturi etičnosti

Snažan je bio BUAV-ov (www.buav.org) film *Poisoning for Profit*, potajno snimljen u laboratoriju u kojem su se provodila ispitivanja na majmunima. Scene prikazuju izrazitu brutalnost, kao i potpunu bezobzirnost i neopisivo loš odnos ljudi koji rade u laboratoriju prema životinjama na kojima provode pokuse. Predavanja poput *Tierversuchskampagnen und Alternativen zu Tierversuchen* o laboratorijima i vivisekciji bila su prilično mučna zbog nevjerojatnih okrutnosti koje životinje prolaze, a bilo je riječi i o borbi učenika i studenata za pravo da odbiju provoditi pokuse, o alternativnim metodama, te o vodičima za kupnju etičke kozmetike.

Film *Sea Shepherds* govorio je o sabotažama ribarenja mrežama potegačama u kojima aktivisti riskiraju svoje živote kako bi spasili živote riba i morskih sisavaca te onesposobili ribarima opremu za daljnje ubijanje. Predavanje o lobiranju i promjeni zakona *Bundesierschutzgesetz* istaknulo je važnost upornosti i pritiska koji treba provoditi, jer je i najmanji pomak jako vrijedan.

S druge strane, predavanje *Die ethische Weltformel – Eine Moral für Menschen u. Tiere* osvrnulo se na rastući veganski pokret u svijetu i sve veći broj restorana koji naglašavaju svoju vege ponudu. Zaključeno je da se jedino veganstvom može stati na kraj životinjskoj patnji, a netrpeljivosti će nestati tek kad vegani generacijski nadžive mesojede te se počne stvarati nova kultura etičnosti. Naglasila se i potreba poticanja reklama o proizvodima koji zamjenjuju jaja i mlijeko, i to ne zato što ih je potrebno zamjenjivati, nego zato da se ljudi ne bi osjećali *izgubljeni* kada se, osim mesa, odreknu jaja i mliječnih proizvoda.

Još jedno od zanimljivih predavanja bilo je predavanje o putu prema vegetarijanstvu

Weg zum Veganismus – Rationale Konzepte fuer eine ethische Zielsetzung, dok je na predavanjima o veganskoj trudnoći i dojenju *Vegane Kinder* i *Vegane Schwangerschaft und Stillperiode* najviše bilo riječi o socijalnim problemima djece vegana u školama i vrtićima.

Zanimljiva je bila i rasprava o PETA-inoj kampanji *Holocaust na vašem tanjuru* pod nazivom *Kritische Analyse der KZ Holocaust Gleichsetzungen*, a spomenuta je i web stranica (na hrvatskom je ona www.MasovnoUbijanje.com), kao i revolucionarna knjiga *Vječna Treblinka*, koja je prije mjesec dana izašla u Njemačkoj, dok u Hrvatskoj izlazi u studenom ove godine.

Jak su dojam na sudionike kongresa ostavili i filmovi o transportu životinja *Irish Live Animal Transport* i *And Still the Trade Goes On*, o mukama životinja transportiranih tisućama kilometara kako bi završile na nečijem tanjuru.

Profit od patnji životinja

Među ostalim, na kongresu je bio prikazan i TV-dvojboj Martina Ballucha – aktivista VGT-a – i veterinarke koja je zastupala krznenu industriju, popraćen prizorima s farma krzna lisica koje žive u nemogućim uvjetima (uski žičani kavezji koji im se urezuju u šape, hrana koju dobivaju kroz rupe na kavezima i jedu kroz žicu kako ne bi zaprljale krzno, životinje s psihičkim poremećajima zbog života u zatočeništvu, preobilno krzno dobiveno uzgojem koje im opterećuje organizam...).

U petak, 17. rujna, održao se prosvjed protiv krzna na kojem se okupilo oko 150 ljudi. Uz dojmljivu policijsku pratnju, megafon, zviždaljke, transparente, te uzvikujući parole poput *Krzno je ubojstvo*, *Životinje imaju prava*, *Životinje osjećaju*, *Mi dižemo galamu*,

jer ne želimo čuti za patnju životinja, stvorilo se iznimno aktivističko ozračje u kojem se pozivalo na zatvaranje trgovina s krznom. U Austriji su, upravo zahvaljujući stalnom lobiranju, prosvjedima i akcijama, uzgoj životinja za krzno i proizvodnja krzna zakonom zabranjeni, a sada žele zabraniti i prodaju krznenih (odjevnih) predmeta.

Film o McDonald'su prikazao je i iznio činjenice ne samo o velikom ubojici i mučitelju životinja nego i o ekološkim štetama, povezanosti s izrabljivanjem radnika, manipuliraju djecom i štetnosti za zdravlje. Možda upravo iz tog razloga, u subotu je u sklopu kongresa bio organiziran i jednosatni prosvjed protiv McDonald'sa.

Zanimljivo je bilo i predavanje o veganskim zamjenama za meso *Vegane Infrastruktur*. Vlasnica jednog restorana pričala je kako su 60 posto posjetitelja mesojedi i da godišnje spasi više od 3000 životinja, te da mnogi posjetitelji postaju vegetarijanci i vegani.

Predavanje o proizvodnji mesa na organskoj ili polimerskoj bazi i na osnovi stanica iz životinjskoga tkiva *Tissue engineered 'hydropionic' animal-free animal meat: Technological, economic and public perception aspects* izazvalo je mnoge reakcije i razmišljanja. Znanstvena studija o umjetnom pravom mesu ostavila je otvoreno pitanje bi li takvo meso pomoglo životinjama, odnosno smanjilo uzgoj životinja i njihovo klanje.

Na kongresu je bilo riječi i o prehrani kućnih životinja (*Veganismus/Future Foods*) koja se ne bi smjela temeljiti na drugim životinjama, pa je kao takva – veganska prehrana – korisna za zdravlje kućnih životinja, iako su prirodno psi i mačke svejedi i mesojedi.

Potpuno oslobođenje životinja?

Predavanje o engleskim aktivistima *Animal Revolution* započelo je informacijom da se u Velikoj Britaniji cijeli pokret za oslobođenje životinja ujedinio te da čak i klasična društva za zaštitu životinja podržavaju rad ekstremnih aktivista. Posljednji im je uspjeh zatvaranje farme pasa uzgajanih za laboratorije, i to opetovanjem djelovanjem – potpisivanjem peticija i stalnim prosvje-

dima na kojima su se izmjenjivala razna društva i organizacije, pa sve do onih koji su razvaljivali ogradu i spašavali pse.

Tijekom predavanja netko je iz publike postavio pitanje je li u redu uništavati kuće, automobile i ostalu materijalnu imovinu, a predavač John Curtin, aktivist ALF-a, na to je odgovorio: "Kuće i automobili ne osjećaju bol. Životinje je osjećaju. Osim toga, te kuće i automobili kupljeni su od novca zaradenog na patnjama životinja".

Usljedio je kratki film o ALF-u u kojem su bile prikazane izravne akcije oslobađanja životinja, kao i popis brojnih farmi i laboratorija zatvorenih zbog djelovanja ALF-a, nakon kojeg se održalo i predavanje o povijesti ALF-a *ALF The History of the Animal Liberation Front and its relevance for the Animal Rights Movement today*. ALF je rođen u Velikoj Britaniji, a njegovim rođenjem smatra se trenutak kad su se aktivisti fizički suprotstavili lovcima. Nakon sabotaža lova, krenulo se s paljenjem njihovih kamiona, a 1973. je prvi put napadnut jedan laboratorij, a nakon toga i brod lovaca na tuljane. Do 1977. aktivisti današnjega ALF-a nazivali su se Savez milostirna, a nakon 1977. dobili su naziv Animal Liberation Front, odnosno Fronta za oslobođenje životinja.

Završno predavanje *Die Tierrechtsbewegung – wie weit sind wir* održano je u spomen na aktivisticu za prava životinja Jill Phipps koja je 5. veljače 1995. stradala tijekom prosvjeda protiv transporta životinja, kad ju je vozač kamiona namjerno pregazio dok ga je, mašući rukama, pokušala zaustaviti.

U Velikoj Britaniji borba za prava životinja i dalje ne prestaje – do njihova potpunog oslobođenja, dok svaki kavez ne bude prazan. Usprkos stalnom radu predanih aktivista, zaključeno je kako je pokret *animal rights* još na početku. Nastao prije nekih 30 godina s djecom cvijeća, nastavio se preko punk-rock anarhističkog pokreta, da bi u međuvremenu evoluirao u istinski svjetski pokret koji više ne poznaje granice. Borba koju vode osviješteni pojedinci teška je i traži mnogo osobnih odricanja, no konačno oslobođenje životinja – iako će zahtijevati uporan rad u sljedećim godinama – je neizbježno. **E**

Dani prijatelja životinja

Snježana Klopotan

Četiri međunarodna dana vezana uz prava i zaštitu životinja Prijatelji životinja obilježili su info-štanovima, degustacijama, predavanjem i slikovitim performansom

Udruga Prijatelji životinja i ove je godine organizirala Dane prijatelja životinja kojima je obilježila važne međunarodne dane vezane za prava i zaštitu životinja te vegetarijanstvo, i to u duhu izravnog informiranja građana. Na cjelodnevnom infor-

mativnim štandovima građani su mogli doći do informacija putem letaka, info-panoa i razgovora s aktivistima. Na Svjetski dan vegetarijanstva (1. listopada) i na Svjetski dan farmških životinja (2. listopada) održane su degustacije delikata vegetarijanske kuhinje i dijeljeni su paketići sojinih medaljona s receptima. Posebnu je pozornost izazvalo zanimljivo predavanje uz projekcije 1. listopada u klubu Mama, engleske aktivistkinje Anne Ashley pod nazivom *Prava životinja u Velikoj Britaniji – aktivizam ili terorizam?*. Svjetski dan laboratorijskih životinja (3. listopada) Prijatelji životinja proveli su u parku Maksimir u sklopu programa koji je organizirao Gradski ured za poljoprivredu i šumarstvo, gdje su nudili informacije o zaštiti i pravima svih životinja putem teksta, slike i filma, te dijelili crno-bijele liste proizvođača koji (ne) testiraju svoje proizvode na životinjama. Osim postavljenog info-štanada na Tigu bana Jelačića, također u sklopu programa Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo, Prijatelji životinja su na Svjetski dan zaštite životinja (4. listopada) izveli performans pod sloganom *Ukinimo suvremeno ropstvo!*. Aktivisti udruge u crvenim odjelima, usta zatvorenih ljepljivom trakom i okovani debelim lancima, te držeći slike zatočenih životinja, simbolično su prikazali suvremeno ropstvo odnosno upozorili na stotine milijardi životinja godišnje koje ljudi muče i ubijaju. Sva četiri dana potpisivala se i peticija za potporu prijedlogu novog zakona o dobrobiti životinja koji čeka saborsku raspravu. **E**

Njemačka

Završen Frankfurtski sajam knjiga

Frankfurtski sajam knjiga 2004. u velikoj je mjeri prešao očekivanja izlagača i stručnjaka", riječi su direktora Volкера Neumanna, kojima je ocijenio ishod najvećeg svjetskog sajma knjiga koji je završio 10. listopada. Dieter Schormann, predsjednik Udruge njemačkih knjižara, također je izrazio zadovoljstvo istaknuvši: "Optimističan ugođaj među izlagačima na Sajmu i golemi interes medija i publike za nova izdanja od ove jeseni pozitivno će utjecati na trgovinu knjigama".

Na 56. sajmu knjiga sudjelovao je 6691 izlagač iz 110 zemalja, čime je potvrđen prošlogodišnji pozitivni trend. Posjetitelja je bilo oko 270 tisuća. Jasan porast posjetitelja od tri posto tijekom manifestacija organiziranih za stručnjake pokazao je da se ostvario koncept s novim i bolje pozicioniranim stručnim centrima.

Ovogodišnji sajam bio je posvećen arapskoj književnosti. Na oko stotinjak javnih čitanja, diskusija, izložbi i koncerata, "Arapski svijet" je pružio opsežan uvid u heterogene kulture devetnaest zemalja koje su sudjelovale na sajmu, što je važan početak za opsežan dijalog kultura.

Velikom odazivu posjetitelja pridonijela je i atraktivna ponuda oko tri

tisuće događanja. Kao i prošle godine, *Forum Film & TV* s kinom bio je pravi magnet za publiku. Proširenje na području filma i vlastiti centar za agente, zajednički štand njemačke filmske industrije i program za daljnju izobrazbu još su neki od noviteta koji su pozdravljeni kao važan korak u povezivanju filma i nakladništva.

Međunarodni centar sajma organizirao je raznovrsne manifestacije, prije svega predstavljajući književnost koja je u Njemačkoj još nedovoljno poznata.

Vrhunac posljednjeg dana bilo je uručenje Nagrade za mir njemačkih knjižara koja je ove godine dodijeljena mađarskome piscu Péteru Esterházyju, angažiranom i cijenjenom posredniku između Zapada i Istoka.

Sljedeći sajam knjiga održat će se od 19. do 23. listopada 2005., a kao poseban gost predstaviti će se Koreja. ▣

Belgija

Nagrada kurdske političarki

Kurdske aktivistice za ljudska prava Leyli Zani u Bruxellesu je 14. listopada uručena Nagrada Sacharow za ljudska prava, koju dodjeljuje Europski parlament. Nagrada joj je zapravo već dodijeljena 1995., no Zana se do lipnja ove godine nalazila u zatvoru u Turskoj. Nekadašnja zastu-

pnica u parlamentu puštena je iz zatvora nakon što je intervenirala turska vlada, a ta se gesta povezuje s težnjom Turske da pristupi Europskoj uniji.

Zana je u svojem govoru pred Europskim parlamentom u Bruxellesu zagovarala mirno razrješenje konflikata uz pomoć dijaloga, kompromisa i mira. Obratila se kurdskim pobunjenicima uz molbu da odlože oružje te apelirala na političare u Ankari da naprave veću reformu. Europska unija predbacila joj je neznanje o situaciji u njezinoj etničkoj manjini u Turskoj. "Žalosno je da Europa, usprkos velikom interesu za kurdska pitanja, u meni nije prepoznala objektivna i elementarna saznanja o položaju Kurda i njihovim uzrocima", izjavila je Zana. Također je upozorila Europu da toj temi ne prilazi površno, nego iz perspektive koja se temelji na ljudskim pravima i savjesti. ▣

Austrija

Klimt, Schiele, Kokoschka i Kubin

Austrijski Državni muzeji prvi su put javnosti uspjeli predstaviti djela renomirane umjetničke zbirke jednoga austrijskog kolekcionara. U Schlossmuseumu u Linzu izložena su centralna umjetnička djela iz privatne zbirke – grafike austrijskih slikara Gustava Klimta, Eгона Schielea, Oskara Kokoschke i Alfrede Kubina. Kod Klimta i Schielea prvenstveno fascinira tematika akta, a na temelju radova Kokoschke i Kubina moguće je dobiti potpuni uvid u faze njihova profesionalnog razvoja. Predstavljeno je ukupno 76 grafika.

Posebno je cijenjen Schieleov portret Karla Grünwalda te Kubinov crtež *Adam i Eva*, koji je nastao kratko nakon osnivanja udruge *Plavi jahač* s Kandinskym, Marcom i Münterom (koja je ujedinjavala njemačke i ruske ekspresionističke slikare). On prikazuje Adama okrenutih leđa i Evu sprijeda, a njihovo držanje odaje razočaranje i patnju – oštar pogled na vrijeme "nakon istočnoga grijeha". Klimtove jednostavne skice zrače predivnom erotikom – riječ je o detaljnim studijama iz 1885. koje je umjetnik u jednoj od svojih ranijih faza napravio za stropnu slikariju u Gradskom kazalištu Karlsbad. "Klimt miluje cijelo tijelo, Schiele to čini u jednom potezu, Kokoschka je povezo grafičko sa slikarskim, a Kubin je bio majstor druge strane", razjašnjava ravnatelj austrijskih Državnih muzeja Peter Assmann.

Identitet nedavno preminulog austrijskog kolekcionara još je nepoznat, iako je interes javnosti veoma velik. Kolekcionarova je obitelj odlučila njegovo ime držati u tajnosti sve dok ne odluči što sa zbirkom. Izložba naslovljena *Klimt, Schiele, Kokoschka i Kubin – Radovi iz jedne austrijske privatne zbirke* otvorena je do 21. studenog 2004. ▣

Egon Schiele

Gustav Klimt

Gioia-Ana Ulrich

The UNBEARABLE TEDIOUSNESS OF BEING

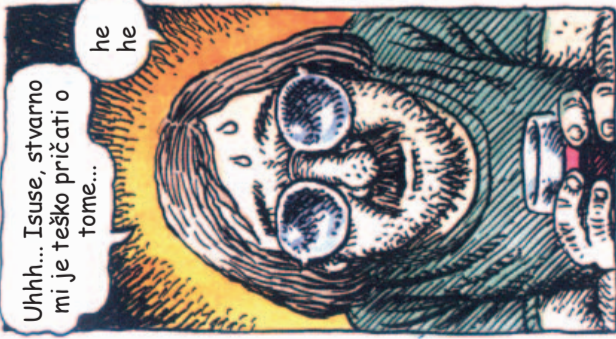
by
CROWD
R © 2003

Znaš, ja nisam ko drugi frajneri...

Zbilja? Kakav ti to nisi? Ko drugi frajneri, mislim...

Uh, Uh želim li stvarno slušati sve ovo? Jedva ga poznajem...

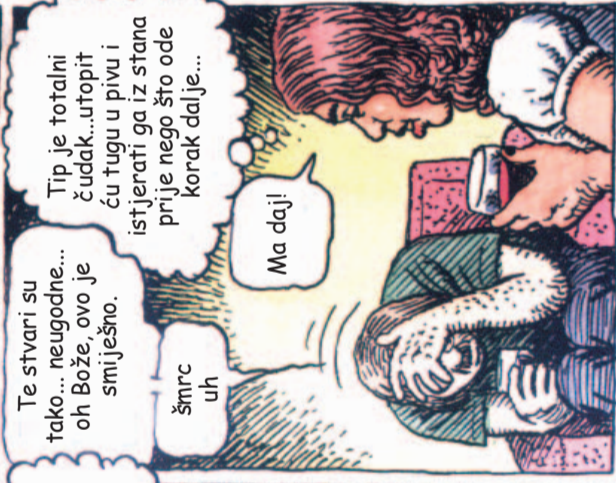
Uhhh... Isuse, stvarno mi je teško pričati o tome...

he he

Ne, samo nastavi...

Ne, NEMOJ nastaviti...iz minute u minutu sve mi je više neugodno...

šmrc uh

Te stvari su tako... neugodne... oh Bože, ovo je smiješno.

Ma daj!

Tip je totalni čudak...utopiš ču tugu u pivu i istjerati ga iz stana prije nego što ode korak dalje...

A ti uopće nisi tako čudan, Jay...nego slušaj, ja

Možda si u pravu...nadam se...tako se bojim da će me netko povrijediti...ali znaš kako svatko želi biti voljen, i...Bože Megan, ti si tako lijepa.

Uvijek sam tražio nekog poput tebe! Mislim, s tobom stvarno mogu razgovarati...znam da me nećeš osuđivati.

Ona kučka Stacey uvalila mi je bolesnika...

Ne naravno da neću

Posivno - agresivni šupak.

S 12 godina doživio sam nešto što me zauvijek izmijenilo... taj događaj duboko je utjecao na moj seksualni razvoj... hihhi... moja starija sestra koja je tada imala 15 godina, imala je prijateljicu Maureen... divlju, otkaćenu curu...

Scott je rekao da tip ina smisla za humor, ali do sada to nije pokazao... kladim se da mi je Scott rekao da sam laka i promiskuitetna, prokleti gad... i znam zašto mi je Stacey uvalila Jaya...ljuta je na mene

Jer se pali na Scotta a njemu se ja više sviđam nego ona... neću više dopustiti Scottu da me jebe u zdrav mozak umišljeni seronja... ali što ću kad je sladak... i dobar je u krevetu... ali ne mogu reći da ga volim...

Ma da?

Nikada nisam obraćao pozornost na Maureen... bila je lajava frendica moje sestre... ali je onda jednog dana svratila do nas, ušla je u moju sobu i počela me zadirkivati na neki čudan način... hihhi... Bože to nikada nisam nikome pričao...

To je tako zbujujuće... najradije bih ubila Stacey... zdrabila joj onu glupu facu... možda i hoću? Ha, ha, ha...

Bacila me na pod... i počela gaziti po meni...nosila je visoke crne čizme...visoke pete i to, hi hi...

Zagazila je moj oh, oprostili! nisam znao... idem ja...

Slušaj Jay! Zao mi je što prekidam tvoju životnu priču i rado ću je sasljučiti nekom drugom prilikom, ali danas moram obaviti milijun stvari, pa ono...

Da naravno, Mogu li te poljubiti?

Ne...

Mogu te nazvati čitav tjedan.

Mogu li te poljubiti?

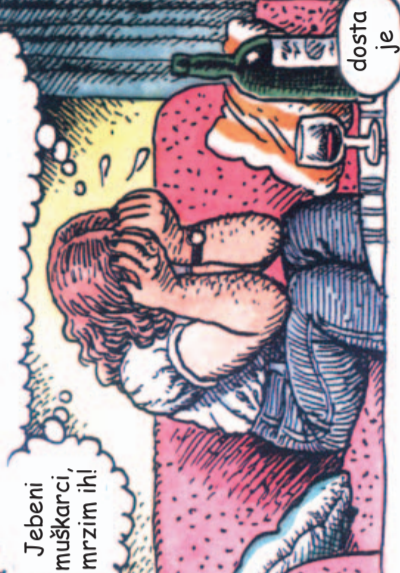

Ponovno odbijen! Scott je rekao da će me sigurno pojebati, da se ševila sa svima...Isuse, fakat sam jadnik...no dobro, ionako vjerojatno ne bi pristala ispuniti moje fetišističke prohtjeve...moram upoznatr nekoga tko će htjeti...

Pomisao na odlazak prostitutke sve mi je privlačnija...

šreta što sam kukavical

Dakle krvragul! Tako mi i treba kad sam obična fuksal! Moram se braniti od svakog čudaka i perverzijaka u gradu...mislim, volim se dobro maznut' ali me to obično ne zadovoljava...uhhh...možda mi prava ljubav nije suđena...pretvaram se u jeftinu kurvu...a uskoro ću biti stara dromf i nitko me više neće htjeti...

Jebeći muškarci, mrzim ih!

dosta je